



UNIVERZITET U SARAJEVU  
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA  
ODSJEK SOCIOLOGIJA

**DRUŠTVENO-POLITIČKE NESTABILNOSTI U CAZINSKOJ  
KRAJINI U PERIODU OD ŽIVOTA HASAN-AGE PEĆKOG DO  
PADA AUTONOMNE POKRAJINE ZAPADNA BOSNA 1995.  
GODINE**

**-MAGISTARSKI RAD-**

Kandidatkinja:

Lejla Šahinović-Kedić

Broj indeksa: 450-II/S

Mentor:

Prof. dr. Šaćir Filandra

Sarajevo, decembar 2021.



UNIVERZITET U SARAJEVU  
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA  
ODSJEK SOCIOLOGIJA

**DRUŠTVENO-POLITIČKE NESTABILNOSTI U CAZINSKOJ  
KRAJINI U PERIODU OD ŽIVOTA HASAN-AGE PEČKOŠ DO  
PADA AUTONOMNE POKRAJINE ZAPADNA BOSNA 1995.  
GODINE**

**-MAGISTARSKI RAD-**

Kandidatkinja:

Lejla Šahinović-Kedić

Broj indeksa: 450-II/S

Mentor:

Prof. dr. Šaćir Filandra

Sarajevo, decembar 2021.

## SADRŽAJ

|  |           |
|--|-----------|
| <b>1. UVOD .....</b>   | <b>2</b>  |
| <b>2. TEORIJSKO-METODOLOŠKI OKVIR RADA.....</b>  | <b>3</b>  |
| 2.1. Problem istraživanja.....   | 3         |
| 2.2. Predmet istraživanja .....  | 4         |
| 2.3. Definiranje pojmova i pojmovna analiza .....  | 5         |
| 2.4. Ciljevi istraživanja.....   | 7         |
| 2.4.1. Naučni cilj.....  | 7         |
| 2.4.2. Društveni cilj.....   | 7         |
| 2.5. Sistem hipoteza .....   | 8         |
| 2.5.1. Generalna hipoteza.....   | 8         |
| 2.5.2. Pojedinačne hipoteze .....  | 8         |
| 2.6. Metode istraživanja .....   | 9         |
| 2.7. Vremenski plan istraživanja.....  | 9         |
| <b>3. BOSANSKOHERCEGOVAČKO DRUŠTVO U 19. I 20. STOLJEĆU.....</b>   | <b>10</b> |
| 3.1. Karakteristike bosanskohercegovačkog društva u 19. stoljeću.....                                      | 10        |
| 3.2. Karakteristike bosanskohercegovačkog društva u 20. stoljeću.....                                      | 11        |
| <b>4. HASAN-AGA BEŠIREVIĆ PEČKI – SIMBOL KRAJIŠKOG JUNAŠTVA.....</b>                                       | <b>14</b> |
| 4.1. Buntovni duh Hasan-age Beširevića Pečkog .....  | 14        |
| 4.2. Učešće Hasan-age Beširevića Pečkog u pokretu Husein-kapetana Gradaščevića .....                       | 18        |
| 4.3. Slom krajiškog kapetana i protjerivanje u Tursku .....  | 20        |
| <b>5. HUSEIN HUSKA MILJKOVIĆ, KOMANDANT ODBRANE CAZINSKE KRAJINE<br/>TOKOM DRUGOG SVJETSKOG RATA .....</b> | <b>22</b> |
| 5.1. Narodna vojska - osnivanje muslimanska milicije.....  | 24        |
| 5.2. Ubistvo Huske Miljkovića .....  | 27        |
| <b>6. CAZINSKA BUNA I NJEZINE POSLJEDICE ZA NAROD CAZINSKE KRAJINE</b>                                     | <b>30</b> |
| 6.1. Period između dva svjetska rata - teško breme na leđima Krajišnika .....                              | 30        |
| 6.2. Rađanje ideje o ustanku krajiškog stanovništva.....   | 32        |
| 6.3. Život u Cazinskoj krajini poslije bune .....  | 37        |
| <b>7. ULOGA PORODICE POZDERAC U SAVREMENOM DRUŠTVENOM RAZVOJU<br/>CAZINSKE KRAJINE.....</b>                | <b>40</b> |

|  |           |
|--|-----------|
| 7.1. Nurija Pozderac - naugledniji muslimanski političar u Cazinskoj krajine u prvoj polovini 20. stoljeća ..... | 41        |
| 7.2. Hamdija Pozderac- politički uspon čovjeka iz naroda .....   | 44        |
| 7.3. Hakija Pozderac - bliski prijatelj Josipa Broza Tita .....  | 50        |
| <b>8. AUTONOMNA POKRAJINA ZAPADNA BOSNA – SIMBOL RAZDORA MEĐU KRAJIŠNICIMA .....</b>                             | <b>52</b> |
| 8.1. Upotreba Agrokomerca za legitimaciju lične moći.....  | 52        |
| 8.2. Abdićeva paradoksalna tvorevina – APZB .....  | 55        |
| 8.3. Upotreba propagande i demagogije u svrhu manipulacije stanovništvom.....                                    | 59        |
| 8.4. Propast Autonomne pokrajine Zapadna Bosna i Fikreta Abdića .....  | 62        |
| 8.5. Posljedice međubosnjačkog sukoba u Cazinskoj krajini .....  | 64        |
| <b>9. ZAKLJUČAK .....</b>  | <b>67</b> |
| <b>10. LITERATURA.....</b>   | <b>71</b> |

## Skraćenice

BiH - Bosna i Hercegovina

SFRJ - Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija

NDH - Nezavisna država Hrvatska

KPJ - Komunistička partija Jugoslavije

NOP - Narodnooslobodilački pokret

NOB - Narodnooslobodilačka borba

NOR - Narodnooslobodilački rat

AP ZB - Autonomna pokrajina Zapadna Bosna

## 1. UVOD

U povijesnom kontekstu, dinamično i uvijek iznova privlačno područje Cazinske krajine na rubnom dijelu Bosne i Hercegovine iznjedrilo je velike prvake, hrabre i neustrašive borce svoga kraja i zastupnike svojih mještana, ali i turbulentne historijske događaje koji su pokušali prkositi ljudskoj skladnosti, suživotu i društvenoj solidarnosti. Prvom navodu pripadaju oni koji su ostali prepoznatljivi i cijenjeni u narodu i poslije toliko godina, a ovaj magistarski rad ih pominje tek nekolicinu, onoliko koliko su prostorni uslovi i vremenska odrednica dozvoljavali. U drugospomenute, jer je pravilo da dolaze posljednji, ubrajamo neprijatelje svoga naroda. Za takve je historija i pravda već za života pripremila društveno-odbacujući pristup.

Magistarski rad na jedan sažet i historijski potkrijepljen način, interdisciplinarnim pristupom, opisuje društveno-politička dešavanja na području Cazinske krajine tokom dinamičnih perioda bosanske historije koji su ostavljali neizbrisive tragove, ali i ožiljke u ovom pograničnom dijelu Bosne i Hercegovine. Na samom početku, kao uvertira, navedeni su najbitniji elementi u postojanju bosanskohercegovačkog društva, kao i njegove odrednice i neobičnosti u vremenu 19. i 20. stoljeća. Rad, u najznačajnijoj mjeri, prikazuje opstanak i otpor graničnog naroda jedne države koji, ponekad, ne birajući sredstva, nastoji zaštititi područje koje naseljava, ali, uglavnom, nikad ne dozvoliti stvaranje štete državi kojoj pripada. Svjesni da će se koplja lomiti kad-tad na njihovom području, nisu posustajali pred neprijateljem već su mu se odvažno suprostavljali, čak i kad je on bio ubjedljivo jači. Pet poglavlja predstavljaju genezu života Krajišnika, uz to i pandam u odnosu na ostatak bosanskohercegovačkog stanovništva kada je društvena empatija u pitanju.

## 2. TEORIJSKO-METODOLOŠKI OKVIR RADA

### 2.1. Problem istraživanja

Problem istraživanja rada odnosi se na identificiranje osnovnih nepravilnosti u savremenim društveno-političkim okolnostima na području Cazinske krajine, koje su rezultirale da njeno stanovništvo uvijek bude pri oprezu prilikom smjenjivanja raznih politika i namjesnika u Bosni tokom kolonijalnih osvajanja, misleći na vrijeme Osmanskog carstva i Austro-Ugarske okupacije, te stvaranja komunističkih političkih režima čiji se period odnosi na Jugoslaviju.

Zbog poznatih historijskih činjenica o načinu okupacije, uspostave vlasti, ali i samog odnosa imperijalnih sila prema ovom dijelu države, smatram da svi važni događaji, koji su obilježili društvenu prirodu ovog kraja, zaslužuju da budu objedinjeni na jednom mjestu. Kroz rad će se obratiti pažnja na sljedeća pitanja:

1. Na koji način je Hasanaga Beširević Pečki održavao svoj autoritet i zašto je kao takav predstavljao smetnju tadašnjoj vlasti unutar države, ali i austrijskim izaslanicima preko granice, na području Vojne krajine?
2. U čemu se ogleda specifičnost jednog Krajišnika, Huseina Huske Miljkovića?
3. U čemu se posebno ističe Cazinska buna i koje su bile njene posljedice? Zbog čega se stanovništvo Cazinske krajine odlučilo na ustanak?
4. Na osnovu čega su Pozderci održavali svoju moć i utjecaj? Zašto su rijetke porodice u Cazinskoj krajini koje su ostavile prepoznatljiv trag?
5. Koje su posljedice pokušaja uspostave autonomne pokrajine za vrijeme agresije na BiH od 1992-1995.?

## 2.2. Predmet istraživanja

U samom naziva rada određen je analitički i sociološki okvir problematiziranja geneze perioda historije Cazinske krajine. Istraživanju je pristupljeno sa četiri znanstvena područja: sociološkog, politološkog, historijskog te psihologijskog, sagledavajući objektivne okolnosti događaja koji su pratili Cazinsku krajinu. Cazinska krajina je svojevrsno područje koje obiluje mnogim karakterističnim historijskim, epskim i narodnim bogatstvima. Predmet istraživanja odnosi se isključivo na društveno-političke nestabilnosti izazvane inatskim, prkosnim i karakterno specifičnim pristupom, formiranim i rasprostranjenim u sredini u kojoj Krajišnici žive, od strane onih koji su zbog svog položaja među narodom priznati kao realistični predstavnici društvenog života. Fokus je stavljen na pet dopadljivih perioda historije, sadržanih kroz živote nekoliko najisturenijih ličnosti. Svaki period imao je svoga predstavnika koji danas simbolizira vrijeme i mjesto u kojem je živio. Cazinsku krajinu od davnina karakteriše postojanje raznih društvenih kriza, a u periodu 90-tih godina 20. stoljeća i međuljudskih sukoba i nesuglasica, ali kriza identiteta nikad nije obilježila u većem obimu ovaj dio Bosne i Hercegovine. Naprotiv, otadžbinski odnos prema zemlji po kojoj hode upravo je jedna od inspirativnih karakteristika ovdašnjih ljudi. Zbog takvog časnog stava prema svojoj državi, Krajišnici su mnogo puta ispaštali, kao graničari na rodnoj grudi i često kao zapostavljen i izoliran narod od državnog centra u kulturološkom smislu, a jedan period i u privrednom razvoju. Takvo ophođenje godinama je gradilo ponosit, gord i hladan odnos prema svakom pokušaju uzurpiranja krajiškog kraja, čije nezadovoljstvo je u više navrata znalo eskalirati.

Prvi „graničar“ i važna osoba svoga doba, u prvom poglavlju prikazan kao veliki aga, jeste Hasan Beširović Pečki, rodom iz Peći, današnjeg Pećigrada. Zanimljiva odrednica magistarskog rada ogleda se baš u ovom malom mjestu Peć, koje se spominje kasnije i u drugim poglavljima, kao poprište društvenih akcija ili učestala lokacija za grupiranje istomišljenika. Isti taj Pećigrad u posljednjem, poglavlju donosi veliki poraz izdajici države, Fikretu Abdiću, od strane borbenih Krajišnika iz Petog korpusa. Drugo poglavlje otkriva nam neobičnosti koje su bile prisutne za vrijeme Drugog svjetskog rata, predstavnika tog perioda Cazinske krajine, Huske Miljkovića, i njegove prepoznatljive, impozantne, muslimanske milicije. Odgovorima na pitanja o Cazinskoj buni pokušalo se поближе predstaviti jedan surovi pristup prema Krajišnicima u godinama kada je njima bilo najteže. Introvertni odnos centra



države pokazao je koliko ustvari provincija može doživjeti izoliranost od bitnog faktora koji postaje presudan za njen opstanak i održivost. Cazinska buna, opisana u trećem poglavlju, djelimično je prikazala jedno od najtežih perioda Krajišnika novije historije, a posljedice koje je načinila gradovima Cazinu i Velikoj Kladuši simbolizirale su otežavajuću patnju obavijenu zavjesom nepravde i kazne. Tada već siromašno područje, poslije gladne i sušne godine, sa većinski neškolovanim stanovništvom, doživjelo je najgore torture od strane tadašnje vlasti i režima. Nešto svjetlijim i pozitivnijim aspektom Cazinska krajina se može pohvaliti za vrijeme života određenih članova porodice Pozderac. Svaki od njih je ostavio prepoznatljivo pozitivan trag u društvenom, političkom i kulturnom životu Krajišnika. Neki od njih, poput Hamdije, mijenjali su historiju Bosne i Hercegovine, angažirajući se na najbitnijim pozicijama u vlasti, dok je Hamdijin brat, Hakija, velikim dijelom zaslužan za pokretanje Agrokomerca, kasnije velikog privrednog giganta, koji će poslije Cazinske bune značiti najveće privredno pokriće i unapređenje bunom pogođene općine. Rad nam u posljednjem poglavlju donosi prikaz jednog potpuno nedokučivog i moralno unazađenog perioda koji će ostaviti takav pečat u cijeloj Krajini, od kojeg se pojedini stanovnici nikad neće oporaviti. A najbrojniji su oni koji su zbog suludih ideja jednog egocentričnog čovjeka egzistencijalno stradali ili zbog borbe za izopačene idele izgubili svoje živote.

### **2.3. Definiranje pojmova i pojmovna analiza**

**AFERA** (engl. affair – nezgodan događaj) - Afera je neugodan događaj, nezgodan javni poduhvat, koji je po svom osnovnom određenju nečastan i sporan posao. Nisu rijetkost u povijesti brojne afere od kojih su najpoznatija Drajfusova afera, Afera Votergejt, itd. Afera je društveni događaj koji nanosi velike štete njenim učesnicima u političkom, ekonomskom, moralnom ili nekom drugom pogledu. Takva jedna afera u BiH je Afera Agrokomerc (Velika Kladuša). Razorna afera u preduzeću Agrokomerc 1987-1988. godine predstavljala je kulminacionu tačku sistema jugoslovenskog samoupravnog socijalizma. „Afera Agrokomerc“ je pokrenuta kada je ustanovljeno da je preduzeće Agrokomerc iz Velike Kladuše izdavalo mjenice velikih iznosa bez pokrića (Lavić, 2014: 23).

**AUTONOMIJA** (grč. *Autonomos, autos-sam + nomos-zakon*) - 1. upravljanje samim sobom; samouprava, neovisnost, samostalnost: ličnosti, vjerska, politička (Halilović, Palić i Šehović, 2010:37). 2. To je samostalno reguliranje vlastitog ponašanja, uspostavljajući pravila, zadatke, ciljeve i sklopove vrijednosnih kriterija, definirajući time sadržaj i uvjete svog postojanja i ostvarivanja sebe kao entiteta. Stvaranje autonomnog postojanja ima dva aspekta: 1. Primarni - obuhvata kontrolu vlastite okoline i svog egzistiranja u njoj, aspekt "slobode od", 2. Sekundarni - proističe iz prvog, koristi se da se sadržajno definira svoje djelovanje postavljanjem ciljeva i pravila njihove realizacije, aspekt "sloboda za" (Lavić, 2014: 69).

**BUNA** - 1. narodna oružana pobuna protiv vlasti, ustanak;  
2. stanje pobunjenosti, protivljenja, otpora,  
3. stanje zbunjenosti, pometnje, nemira (Halilović, Palić i Šehović, 2010:100).

**CAZINSKA KRAJINA** - U širem smislu, Cazinska krajina je zapadni dio regije Bosanska krajina u sjeverozapadnom dijelu Bosne i Hercegovine. Zbog toga se često naziva i sjeverozapadna Bosna, ali i Unsko-sanska mezoregija ili kraj. Najveće urbano središte ove regije je grad Bihać, dok se po broju stanovnika ističe i grad Cazin. Najveće i najvažnije rijeke su Una i Sana, a pošto Cazinska Krajina pripada (entitetu, op.a.) Federaciji Bosne i Hercegovine, (a danas, op.a.) službeno postoji pod nazivom Unsko-sanski kanton. Stoga se pojmovi Cazinska krajina i Unsko-sanski kanton uglavnom odnose na isti bosanskohercegovački teritorij zapadno od Une. Za taj prostor još se koristi i naziv Ljuta krajina. Dakle, riječ je o prostornom obuhvatu koji se u cijelosti poklapa sa teritorijom grada Cazina, te općina Velika Kladuša i Bužim, a samo manjim dijelom zahvata teritorij općine Bosanska Krupa i grada Bihaća. Također, postoji i pojam Bihaćka krajina, koji se u nekim slučajevima koristi kao sinonim za Cazinsku krajinu, a ponekad i kao poseban termin sa nešto većim površinskim obuhvatom (op.a.) (Sijamhodžić, 2017:8).

To je geografski, historijski i ekonomski ali i sociopsihološki kompaktan prostor koji se u odnosu na cijelu ostalu teritoriju Bosne i Hercegovine i na sve ostale njene regije, odlikuje nekim jedinstvenim crtama i u pogledu vremena i načina njegove inkorporacije u Bosnu i Hercegovinu i u pogledu naseljavanja i porijekla njegovog sadašnjeg stanovništva (Begović, ur. Filipović, 2011:23).

**MOĆ** (njem. Macht) - Najopćenitiji smisao ovoga pojma kazuje: sposobnost da se nešto učini. S druge strane, uže značenje kazuje: posjedovanje nadzirućeg utjecaja. To je sposobnost da se vlada

nečim-tačnije, nekim-uz pomoć utjecaja. Osnovna razlika između moći i vlasti jeste što vlast podrazumijeva direktnu kontrolu, često uz primjenu sile. Za razliku od vlasti, moć ne počiva na sili, već na utjecaju, ali se može uzeti u obzir da se u osnovi tog utjecaja posjedovanje sile (Lavić, 2014:469).

**PROPAGANDA** (lat. propagare-rasprostraniti) - Plansko i organizirano širenje političkih, privrednih, religioznih i mnogih drugih ideja radi pridobijanja javnog mnijenja. Propaganda se u današnje vrijeme pominje kao dvoznačan pojam: kao djelatnost i kao komunikološka disciplina. Propaganda predstavlja djelovanje pojedinaca, grupa, organizacija ili specijaliziranih ustanova čiji je cilj da se utječe na mišljenja, stavove i ponašanje velikog broja ljudi. Ciljevi propagande mogu biti raznovrsni, ali se prepoznaju od utjecaja na konzumersko ponašanje ljudi do širenja i prihvatanja vrijednosnih, kulturoloških i ideoloških sistema. U osnovi svake propagande leži određeni interes koji treba otkriti da bi se zauzelo vlastito stanovište prema propagandnoj poruci.. Propaganda je, također, i jedno od osnovnih sredstava tzv. psihološkog rata između suprotstavljenih strana, država ili vojnih blokova. Propaganda je dakle, u osnovi uvjeravajuća aktivnost kojom se djeluje na svijest i ponašanje ljudi. Ona je i jedno od osnovnih sredstava manipuliranja ljudima u savremenom društvu (Lavić, 2014:559).

## **2.4. Ciljevi istraživanja**

### **2.4.1. Naučni cilj**

Naučni cilj je znanstvena analiza faktora i procesa koji su oblikovali mikro društveni realitet Cazinske krajine sa naglaskom na ulogu validnih ličnosti u razvoju toka osebujnog društvenog sklopa.

### **2.4.2. Društveni cilj**

Društvena korisnost istraživanja odnosi se na sagledavanje uzroka političkih i društvenih previranja unutar jednog dijela bosanskohercegovačkog stanovništva. Uzroci previranja su u zapostavljenosti ove regije, samim tim i stvaranju nezadovoljstva koje proizilazi iz zanemarenosti i odbačenosti. Korisnici rezultata ovog istraživanja najvećim dijelom mogu biti

stanovnici Cazinske krajine koji će imati historijski prikaz najznačajnijih događaja iz vremena života svojih predaka, uokvireni u pet poglavlja sa znamenitim ličnostima, ali i buduće generacije koje se budu zanimale za društveno-politička dešavanja u sjeverozapadnom dijelu Bosne i Hercegovine. Sam način korištenja rezultata dobijenih na osnovu ovog istraživanja zavisit će od društvenog polja s kojeg će se pristupiti istraživanju.

## **2.5. Sistem hipoteza**

### **2.5.1. Generalna hipoteza**

Periferni geopolitički i društveni fokus Cazinske krajine u odnosu na centar države/vlasti osnovni je razlog nastanka ovakvog društveno-historijskog mikro društva.

### **2.5.2. Pojedinačne hipoteze**

- 1) Rubna geografska područja Cazinske krajine razlog su prisutnosti konstatnog opreza kod njezinog stanovništva za svoju sigurnost i opstanak.
- 2) Zapostavljen odnos od strane centra značio je visoku stopu nepismenosti stanovništva
- 3) Utjecaj vladajućih politika centra kao povod za izražavanjem nezadovoljstva i buntovnosti
- 4) Cazinska buna zaživjela je kao načelo privrednog i kulturnog uništavanja cazinskog kraja
- 5) Nedovoljan broj zastupljenih aktivista iz Cazinske krajine u pozicijama vrhovne vlasti značio je usporen privredni rast
- 6) Autonomna pokrajina Zapadna Bosna simbol je najvećeg međubosnjačkog sukoba na području Cazinske Krajine

## **2.6. Metode istraživanja**

Osnovna metoda za istraživanje u ovom radu bit će analiza sadržaja, odnosno elaboracija literature i ranijih istraživanja o sličnim temama.

## **2.7. Vremenski plan istraživanja**

Vremenski period predviđen za istraživanje te obradu definisane teme je od osam do devet mjeseci.

### **3. BOSANSKOHERCEGOVAČKO DRUŠTVO U 19. I 20. STOLJEĆU**

#### **3.1. Karakteristike bosanskohercegovačkog društva u 19. stoljeću**

Religija je stoljećima bila odrednica koja je izražavala i predstavljala stanje nacije, a često je bila i najpresudniji elemenat, pored historijskog iskustva, kada je u pitanju opstanak nacionalnog opredjeljenja, dok je u zapadnim zemljama jezik bio najbitniji elemenat u stvaranju nacije. „Religijska pripadnost naših naroda koji su stoljećima živjeli u okviru Otomanskog carstva bila je usko vezana sa njihovim ličnim statusom. Sav život, isključujući donekle privredni život u gradovima, odvijao se u znaku vjerskih razlika“ (Hadžijahić, 1990:69). Budući da je stanovništvo bilo vjerski podijeljeno, a većina muslimana uživala je poseban društveno-ekonomski status za vrijeme osmanske vlasti, ubrzo dolazi do jačanja nacionalnih pokreta, tako da i same podjele po vjerskoj osnovi bivaju postepeno prevaziđene.

Osmanlije su sa sobom donijele niz specifičnosti koje su se ukorijenile, prije svega u bošnjačkoj tradiciji, ali i u tradiciji drugih naroda Bosne i Hercegovine. Tu nisu bili u pitanju samo noviteti kulturološke ili vjerske prirode, već i infrastrukturne, te građevinske. U velikoj mjeri, okidač društvenih zbivanja u Osmanskom carstvu biva godina 1826. godine, kada se ukida janjičarski red, a godinu kasnije odluka se sprovodi i u Bosni. Odmah se stvaraju pobune bosanskih kapetana, što biva povod za nastanak Gradašćevićevog pokreta za autonomiju Bosne, u kojem je učešće uzeo Hasan-aga Beširović Pečki iz Cazinske krajine, opisan u drugom poglavlju.

1839. godine sultan Abdul-Medžid je izdao ferman Hattišerif od Gülhane u kojem je ukinut timarsko-spahijski sistem u Bosni, čime je svim stanovnicima garantovana čast, imetak, ravnopravnost svih podanika, bez obzira na vjersku i klasnu pripadnost, itd. Data je mogućnost nemuslimanima da imaju pravo na zemlju i imetak, ali da se prvobitno mora urediti odnos između trenutnih zemljoposjednika i budućih vlasnika. Hattišerif od Gülhane nagovijestio je nove društveno-političke odnose u državi, potvrdio je temeljna ljudska prava, te pravo na jednakost i slobodu. Međutim, ipak nije pozitivno prihvaćen u svim slojevima društva, usljed čega je došlo do mnogih nezadovoljstava među bosanskim stanovništvom.

„Hati humajunom od 18. februara 1856. godine data je sloboda hrišćanskim narodima da upotrebljavaju svoje narodne nazive i zabranjena upotreba svih ponižavajućih naziva“ (Ibid). Nemuslimanima su data veća politička prava, a sprovedena je i reorganizacija sudskih, upravnih i finansijskih organa. Ovim fermanom sa novim reformama zapravo se potvrđuju načela iz Hattišerif od Gülhane, te se dodatno proširuju.

Podijeljenost po vjerskoj pripadnosti stvarala je očigledne i sveprisutne razlike u svim sferama života. Vjerovanje nije bila jedina različitost među religijama, već su se razlikovali po vjerskim obredima, narodnoj nošnji, kuhinji, građenju kuća, primjeni zakona, sudstvu, itd. „Najmanje se osjećalo razlikovanje u čaršiji, ali je i tu bilo razlika, npr. u zanimanjima: Pravoslavni su bili ćurčije, samardžije, svjećari, sufundžije, mejhandžije; katolici rudari, taracari; muslimani tabaci, kazandžije, bezerdžani, berberi i dr.“ (Ibid, 72). U takvoj konfesionalnoj dimenziji u 19. stoljeću, muslimani su bili velika većina u svim bosanskim gradovima, predstavljali su klasu gospode i državnih službenika. Srbi su većinom naseljavali gradove Bugojno i Varcar Vakuf (današnji Mrkonjić Grad), dok su Hrvati naseljavali gradove Vareš i Fojnicu. Krajem 19. stoljeća otpočelo se sa uslovljavanjem nacionalne pripadnosti vjerskoj. Tenzije u društvu poprimaju ratoborni i agresivni karakter, pokušavajući nasiljem sprovesti planirane akcije.

Dolaskom Austro-Ugarske vlasti u Bosnu i Hercegovinu uspostavljena je nova dimenzija u društvu, ali i privredi kada je potpuno srušen feudalni sistem i ulazak Bosne i Hercegovine u proces industrijalizacije. Tim povodom, značajan broj katolika naseljava bosanske gradove, mahom iz Austrije, Češke, Mađarske, Poljske, itd.. Tako se povećava broj katolika, a muslimani masovno iseljavaju u Tursku, iz revolta prema dolasku kršćanskih okupatora i straha od ugrožavanja njihovih dotadašnjih prava.

### **3.2. Karakteristike bosanskohercegovačkog društva u 20. stoljeću**

“Književnost i slikarstvo dva su najvažnija polja na kojima se oblikovao intelektualno-umjetnički život” (Lovrenović, 2019), dok je „kulturni pokret Muslimana počeo u punom smislu riječi izdavanjem „Behara“ koji je izlazio od 1900. do 1911. i osnivanjem kulturnog društva „Gajret“ 1903. godine i trajao je punim intenzitetom 7-8 godina“ (Hadžijahić, 1990: 123). U sklopu kulturnog razvoja Bošnjaka istaknuta je junačka poezija kojom su opjevani i

slavljeni junaci poput Muje, Halila, Đerzelez Alije, Budalina Tale i njima sličnih. Gajret osnivaju muslimani prosrpskih orijentacija, a Narodnu uzdanicu, također kulturno društvo, osnivaju muslimani, ali prohrvatskih orijentacija. Poražavajuća činjenica je da je u kulturnom životu bilo zastupljeno jako malo obrazovanih žena, naročito Bošnjakinja, a i sam obrazovani sistem zahtijevao je otpor od strane Bošnjaka, budući da su bili tretirani negativno i subverzivno, pri čemu su Bošnjaci manje pohađali škole od Srba i Hrvata.

Hegemonistički pristup Srbije i ambicije za što hitnijim rješavanjem agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini izazvalo je zaoštavanje međunacionalnih odnosa i agrarno nasilje prema zemljoposjednicima. Pokušaj provođenja agrarne reforme u 19. stoljeću i nastojanje da se pravo na zemlju dozvoli svima dobija negativnu konotaciju. Okončanjem Prvog svjetskog rata nastupio je period u kojem je cijela zemlja bila zapuštena i većinskim dijelom neobrađivana, sa još svježim ranama njenog stanovništva, uz to se trebala boriti protiv nasilnog nametanja agrarne reforme, koja je dovela do napada na zemljoposjedničku elitu. „Na udaru se našla njihova imovina, ali i lična sigurnost. Srpska vojska koja je trebala u anarhičnom stanju da bude faktor stabilnosti i mira je ustvari bila zainteresovani posmatrač koji je nijemo posmatrao dešavanja na terenu“ (Mutapčić, 2011:4). Već tada su dodatno narušeni odnosi između naroda u Bosni i Hercegovini, budući da je agrarna reforma prerasla u radikalnu političku borbu. U takvim okolnostima, Bošnjacima se nastoje nasilno nametnuti prosrpske i prohrvatske ideje o nacionalnosti, kao jedine ispravne vrijednosti, zanemarujući povijesno trajanje bošnjačkog identiteta na ovim prostorima. U pokušajima komunističke Jugoslavije da se Bošnjaci preobrate samo u Jugoslavene, pa u „muslimane“ i da se tako izjašnjavaju kao narod koji živi u Bosni i Hercegovini, oni ipak jasno „odbijaju srpsku i hrvatsku nacionalnu identifikaciju naprosto zato što su konstituisani i jer se osjećaju kao jedan treći subjektivitet“ (Hadžijahić, 1990:227). Međutim, nacionalna identifikacija kao Bošnjak dugo godina je bila uskraćena. Unatoč tome što su pruženi brojni kulturni, društveni i politički otpori, komunistička Jugoslavija svjesno je zanemarila bošnjački element, koji svoje ponovno oživljenje nije dočekao sve do devedesetih godina 20. stoljeća.

Uoči Drugog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini zabilježen je ogroman procenat seoskog stanovništva, a taj se trend zadržava i nakon okončanja rata. Gotovo 70% stanovništva bilo je nepismeno, i dalje su na sceni bile konzervativne forme života, sa određenim primitivnim



metodama i pristupima. Način života u Bosni i Hercegovini poslije 1945. godine posljedica je kontinuiranog povijesnog razvoja što je kulminiralo u periodu uspostave Osmanskog carstva kada se stvorila specifična društvena struktura života. Ekonomski zaostala zemlja, sa nerazvijenim saobraćajnim komunikacijama, nedostajućim industrijskim razvojem i dominantno neškolovanim stanovništvom, vrlo teško se nosila sa pojavom gladi koja je nastupila u sušnim godinama. Ideje i politički potezi Jugoslavije ka pokušaju unapređenja seoskih sredina i poljoprivrednih djelatnosti negativno se održavalo na život seljaka. Zbog toga počinju pobune seljaka koji nisu uspjeli ispuniti visoke uslove koje je tražila država. Najveća buna, sa dalekosežnim posljedicama bila je Cazinska buna iz 1950. godine, o kojoj će nešto više biti kazano u nastavku rada.

I u 19. i 20. stoljeću Cazinska krajina uglavnom je bila bošnjačka i muslimanska sredina, sa malim brojem pravoslavnog i katoličkog stanovništva koji su živjeli u ovom području do Drugog svjetskog rata, nakon čega se počinju iseljavati. Njegovanjem bošnjačkog identiteta, uz to i islama kao vjerske orijentacije oblikovan je identitet jednog Krajišnika, prepoznatljiv i u drugim krajevima Bosne i Hercegovine. Karakteristika kojom se odlikuje ovo mikrodruštvo, unutar bosanskohercegovačkog društva, zapravo predstavlja jedan specifikum sa izraženim komponentama junaštva, prkosa i neobičnog krajiškog inata, posebno prisutnog u situacijama da se ostvari željeno pod svaku cijenu.

## 4. HASAN-AGA BEŠIREVIĆ PEĆKI – SIMBOL KRAJIŠKOG JUNAŠTVA

### 4.1. Buntovni duh Hasan-age Beširevića Pečkog

O historijskim znamenitostima Cazinske krajine znatiželjan istraživač bi uvijek imao o čemu pisati. Materijalni dokazi kroz historiju nisu mogli opstati bez duhovne paradigme uokvirene u liku i djelu imanentnih osoba datog perioda. Upravo jedan takav, u svom vremenu, bio je Hasan-aga Beširević Pečki, prepoznat kao simbol krajiškog inata, prkosa i viteštva. Zapisi kazuju da se rodio tridesetih godina 18. stoljeća. Porijeklom nije bio iz bogate begovske porodice, niti bilo kakve više klase toga vremena. Sve što je tokom života ostvario bilo je plod njegovih zasluga. Takva strukturirana ličnost nagovještavala je u zrelim godinama organizaciju spretnih i produktivnih akcija u svrhu održanja opstanka svoga naroda, a upravo to je i bio uzrok silnih nemira krajiškog veleposjednika. U srcu Cazinske krajine, opasanoj utvrdi u mjestu Peć<sup>1</sup>, kod Cazina, Hasan-aga je gradio svoj autoritet, isti onaj koji će ga služiti do njegove smrti. Težački način života, učestale borbe za opstanak i očuvanje svojih posjeda primorale su i na pojedine buntovne radnje, a sve kako bi se pokazalo dušmaninu da treba odstupiti kada pokuša načiniti štetu njegovom teritoriju. Kažu da ovaj odvažni Krajišnik na koljena nije padao ni veziru ni sultanu i „koji je iskazivao prkos prema svemu što je strano, osobito prema vlasti okupatora, bilo turskog ili austrijskog“ (Šehić, 2007:99).

Isto tako je istina da je taj dio Bosne i Hercegovine, odnosno da su Krajina i Krajišnici, u dosadašnjoj literaturi bili uvijek opisivani i izučavani u kontekstu izučavanja zbivanja u kojima su bili njihov dio i koji su se odnosili prvenstveno na druge krajeve Bosne i Bosanske krajine u cjelini, ali nikada nisu istraživani kao zaseban historijski i društveni fenomen, nisu temeljito istraživani u odnosu na posebnost njihove historije, položaja i svega što je odredilo kao, u mnogim aspektima, zasebnu socijalnu i socijalnokulturnu grupaciju bosanskohercegovačkog stanovništva. Ono što je

---

<sup>1</sup> Pećigrad (Peći Mihalja Turka). Grad je sagrađen krajem XV stoljeća. Godine 1520. dođe grad s okolinom u vlast Mihalja Turka i prozva se njegovim imenom. Godine 1653. naseliše ga Turci i zadržase mu ime (Turk Mihal Pekler ili samo Mihail Pekler). Uz stari grad sagradi ostrožački kapetan Beširbeg po nalogu bosanskog vezira Muhsinovića 1768. novi grad, koji se do danas očuvao. Novi je grad u osnovi četverokut s kulama na čoškovima i trojim vratima. Pred istočnim vratima bijaše 20 ambara u koje bi okolni stanovnici u doba opasnosti od neprijatelja donosili hranu. U gradu je bila i naprava za izvlačenje vode iz rijeke ispod grada, što mi nije drugdje poznato. Pećigrad je zavičaj Hasanage Pečkog (1742-1832), čovjeka koga je u svoje vrijeme poznavala cijela Bosna i o kome je vodio računa Beč i Francuzi, dok su bili u našem susjedstvu (Kreševljaković, 428-429).

najgore, do sada se često o tom prostoru i ljudima koji ga naseljavaju pisalo u vezi sa bizarnošću nekih oblika njihovog života i nekim događajima koji su pokazali da oni drugačije misle, reagiraju i ponašaju se u odnosu na ostalo bosanskohercegovačko stanovništvo (Begović, ur. Filipović 2011:24). Iako od života Hasan-age Pečkog započinje moj rad, historija Cazinske krajine svoje korijene razgranava puno dublje i kompleksnije. Hasan-aga Pečki jedan je u moru primjera kako su se ponašali borbeni Krajišnici, ljudi od autoriteta i značaja, lideri, po današnjem tumačenju, sa snagom i težnjom da se bore protiv nepravde, da je energično i ponosno odbace i održe pod svaku cijenu stabilnost svoga teritorija. Sociološko tumačenje života takvih ljudi zaslužuje dublje analize i osvrt, pažljivo proučavanje faktora koji su zahtijevali usredotočenost na okolnosti unutar i izvan područja, način postupanja u nemirnim i mirnodopskim vremenima, te pokretač želje, ili kako bi Krajišnici rekli „gonjenja“ da se ostvari željeno. Hasan-agina osobenost ogleda se u njegovom pristupu prema drugima, utemeljeno na vjerskim postulatima, a „pravičnost i rodoljublje, kao i odanost prema vjeri muslimanskoj, cijenio je kao posebnu vrlinu ljutih Krajišnika“ (Šehić, 2007: 91).

Dolaskom Mustafa-paše u Bosnu na mjesto valije<sup>2</sup>, 1826. godine, došle su i reforme koje su bile već započete u Carigradu, a jedna od njih sa najviše odjeka bijaše ukidanje janjičarskog<sup>3</sup> reda. „U Bosni su saznali da je nasilnik pa je to prestrašilo stanovništvo Bosne“ (Šljivo, 2016: 35), a za ukidanje janjičarskog reda donio je odluku a prije toga ne okupivši sve ajane i kapetane u Travniku, kako je to od prije bio običaj. Kao i do prije nekoliko dana u Carigradu, došlo je do pobune janjičara i u Travniku, Sarajevu i Banjoj Luci, „bili su jedinstveni u tome da neće ostati bez oružja, da se neće povinovati fermanu o ukidanju janjičara i zavjetovali se da će se odupirati sve dok i posljednji čovjek može držati oružje“ (DARH Z, prema Šljivo, 2016:37). Poslije Mustafa-pašinog opoziva, Porta je 22. decembra 1826. godine za bosanskog valiju postavila beogradskog muhafiza Abdurahim-pašu. Strah je zavladao u Sarajevu, ali i u drugim bosanskim mjestima. Abdurahim-paša, inače boležljiv, mlad čovjek i veoma miroljubljiv u Srbiji, u Bosni se pokazao sasvim drukčiji.. (ibid, 41-45). Zbog njegove okrutnosti, Bosanci su Abdurahim-pašu zvali Abdurahin, što je značilo rob-siledžija (Muvekit, prema Šljivo, 2016:50). Ferman<sup>4</sup> o ukidanju janjičarskog reda

---

<sup>2</sup> Valija- namjesnik jedne provincije u Osmanskom carstvu.

<sup>3</sup> Janjičar- pripadnik stajaće pješadije u Turskoj koja se u početku popunjavala zarobljenicima; janjičari su primali platu iz državne blagajne i osim pojedinih odreda u tvrđavama i pokrajinskim garnizonima, stalno bili uz sultana kao njegova najodanija vojska.

<sup>4</sup> Ferman-sultanova pismena zapovijest potvrđena njegovom tugrom.

doveo je do učestalih i velikih pobuna u Bosni, ali i do udara na ugledne Bošnjake za čiji progon i ubijanje je odgovoran valija, lično Abdurahim-paša. Na takav (mada neopravdano beskrupulozan) način, eliminisanjem važnih ljudi, jedino se uspjela ugušiti pobuna stanovništva. Usljed velikog broja neuspješno obavljenih poslova i Abdurahim-pašino pogubljenja od strane carskog kapidžibaše<sup>5</sup> koji mu je odrubio glavu, na Abdurahim-pašino mjesto dolazi valija Morali Namik Ali-paša<sup>6</sup>, koji je nešto bolje prihvaćen od strane Bošnjaka. Mada su i dalje nemiri postojali, počele su izbijati sve učestalije pobune na području Krajine, odnosno na tursko-austrijskoj granici, a za neposluh i vršene pljačke na austrijskoj strani uveliko su optuživali Hasan-agu Beširevića Pečkog. Hasan-aga postaje ozloglašena osoba austrijskim funkcionerima i vojnicima, jer ga nikad nisu uspjeli spriječiti, a za pogubljenje nisu imali hrabrosti. Muvekkit o tome izvještava i navodi kako „neki Bošnjaci na granici Bosanskog ejaleta, prelaze austrijsku granicu i tamo pričinjavaju razne štete. Pored toga, dvojica utjecajnih ljudi sa Krajine i to: Hasan-aga Pečki i Murat-kapetan stalno prelaze granice u navedenu državu i tamo neka sela i njihove stanovnike pljačkaju, odnoseći im sve što imaju i čine druge nevaljavštine“ (Muvekkit, 1999:923). Hasan-aga ubrzo postaje i najveća smetnja Vojnoj krajini, ali i njezinim namjesnicima, pogotovo feldmaršalu Lilienbergu, koji je bio komadant Vojne krajine. Izvori navode da je „austrijska strana pokušavala da se lukavstvom dočepa Hasan-age Beširevića Pečkog. Sa te strane bilo je učinjeno više pokušaja kako bi na granicu domamili ili na prevaru uhvatili Hasan-agu Pečkog“<sup>7</sup>. Ubrzo bosanski kapetani saznaju da se u Hrvatskoj priprema vojska da napadne i porazi Hasan-agu Pečkog, te postaju ogorčeni, a kapetan Gradašćević poručuje Austrijancima da ako se to desi sve i jedna kapetanija će stati u Hasan-aginu odbranu. Ljutilo ga je to što Austrijanci žele nasilnim i lukavim putem poraziti jednog kapetana, na to sve ulazeći u teritorij druge države. S druge strane, Austrija je znala da udaljavanjem graničnih kapetana sebi stvara nesmetan i olakšavajući prolaz ka Osmanskom carstvu kroz zapadni dio Bosne. Svoje zahtjeve o njegovom udaljavanju Austrija je stalno iznosila Porti, a „sultanov Divan je na posljednjem zasjedanju donio zaključak da se, pored ostalih mjera, sa granice udalje Hasan-aga Beširević Pečki, kapetan Murat Beširević i svi drugi koji izazivaju nered“<sup>8</sup> Lilienberg je stalno smišljao kako udaljiti Hasan-agu Pečkog sa granice i uspostaviti red. Zbog svojih ponekad čudnih poteza i planova oko vojnog pohoda na Bosnu, austrijski car se nije mogao složiti s tim „a

---

<sup>5</sup> Zapovjednik kapidžija, dvorske straže.

<sup>6</sup> Novi valija Morali Namik Ali-paša u Sarajevo je stigao 29. septembra 1828. godine (Prema Šljivo, 2016:63).

<sup>7</sup> HHStA W, St. K.Turkei VI/2, prema Šljivo, 2016:79.

<sup>8</sup> HHStA W, St. K.Turkei VIII/1, prema Šljivo, 2016:87.

izgleda da je posumnjao i u generala Lilienberga, pa mu je odmah za savjetnika imenovao fon Husara“ (Šljivo, 2016:93). Nedugo zatim, u Bosnu dolazi doktor Dimitrije Atanasković, u svojstvu izaslanika feldmaršala Lilienberga koji je zastupao austrijsku stranu u pregovorima sa valijom u Travniku, po pitanju austrijskih zahtjeva oko uspostavljanja reda na granici, udaljavanju tamošnjih kapetana koji čine nemire i pljačkaške pohode, te izručenje dezertera<sup>9</sup> koji su se skrivali u pokrajinama kapetana, optuživajući da upravo Hasan-aga Pečki krije najviše njih. Traženo je da obje strane oforme komisiju za regulisanje graničnih pitanja, koje će tumačiti dešavanja, rješavati pomenute nemire, nadoknadu učinjene štete, udaljavanje Hasan-age Pečkog i slično. Dogovoreno je da se „za pregovarače na granici sa Austrijom pošalje na austrijsku stranu kadiju Ismail-efendiju, zatim bivšeg defterčehaju Ahmed-bega, sadašnjeg timar-defterdara Mustafa-bega, a od aga Ismail-agu. Austrija je sa svoje strane odredila đenerala Derekonju, husarskog savjetnika Dragomana, đeneralnog sekretara Tanasakovića, pa kambala (?) odreda carske vojske Setafana Gruborunića, drugog ađutanta Ređimentovića (?) i kordunskog zabita i službenika Trstjana, koji su se sastali i dogovorili da se sva opljačkana imovina i stoka vrati ili kao naknada plati. O tome je u cijelosti sud podnio svoj ilam Dvoru, pa je nakon toga fermanom strogo naređeno da se stvore uvjeti, koje će aga postaviti da se ne događaju postupci suprotni mirovnom ugovoru između dvije države“ (Muvekkit, 1999:923-924). Ozbiljan pristup i imenovanje važnih osoba u ovu komisiju pokazalo je da Austrija želi pod svaku cijenu zaštititi granicu, te udaljiti one koji urušavaju graničnu stabilnost i remete njezine planove ka osvajanju većeg teritorija. Nakon što je austrijska strana uvidjela da Hasan-aga uživa veliko poštovanje i strah kod svojih ljudi, ali i ostalih kapetana, te da nisu zainteresirani za taj potez i da Austrija neće dobiti njihovu podršku, ublažili su iznošenje svojih zahtjeva oko njegovog udaljavanja te se fokusirali na izručenje dezertera. Saradnja sa Hasan-agom nije postojala, nije se odazivao na sastanke pomenutih komisija niti se povinovao austrijskim prijetnjama i osmanskim reakcijama. Zbog svoje svojeglavosti Hasan-aga je okarakteriziran kao razbojnik i neodgovorni kapetan. Mada moramo imati na umu činjenicu iz bosanskohercegovačke historije da je Hasan-aga „bio jedan od najuglednijih i najuticajnijih bošnjačkih prvaka na Krajini“ (Šehić, 2007: 89) i upravo takvim položajem u društvu održavao je

---

<sup>9</sup> Dezertar: 1. vojni. Onaj koji samovoljno napusti vojnu službu ili se ne odazove vojnom pozivu; vojni bjegunac, 2. pren. onaj koji samovoljno napusti kakvu dužnost, pobjegne od kakve obaveze i sl. (Halilović, Palić i Šehović, 2010:179)

poštovanje širom Bosne i Hercegovine, pogotovo među svojim saradnicima, kapetanima iz ostalih gradova.

## **4.2. Učešće Hasan-age Beširevića Pečkog u pokretu Husein-kapetana Gradašćevića<sup>10</sup>**

Pokretač odlučnosti na protivljenje osmanskoj vlasti i valiji Namik Ali-paši u Bosanskom ejaletu bila je glasina koju je feldmaršal Lilienberg prenio u Beč u kojoj je stajalo da „u Bosni kruži glasina da je Uzvišena Porta navodno već odlučila da ukine nasljednost kapetanstva i drugih zvanja i da će te časti ubuduće dodjeljivati samo na određeno vrijeme dostojnim pojedincima“<sup>11</sup>. Huseinbeg Gradašćević to doživljava kao ozbiljnu prijetnju, te odmah poziva Hasan-agu Beširevića Pečkog, najmoćnijeg čovjeka u Bosanskoj krajini i Murat-bega Beširevića i traži od njih da se „nipošto ne pokore novim odredbama, jer ako se u Bosni prihvate te odredbe, onda je sa Bosnom gotovo, budući da bi srbijanki knez Miloš došao u Bosnu da joj nametne evropske običaje“ (Šljivo, 2016:145). Dodatno je stvaralo nemire priča o sultanovim ustupanjima dijelova Bosanskog ejaleta Srbiji. Ubrzo Husein-kapetan tajno okuplja ostale kapetane i osniva društvo kapetana, koje će vijećati o neprilikama do kojih je došlo i koje bi mogle zadesiti Bosnu. Cilj borbe bio je ne dozvoliti ustupanje bosanskih nahija Srbiji<sup>12</sup>, nepristanak na uvođenje novih poreza, neprihvatanje nametnute uniforme<sup>13</sup>, te su tražili nezavisnost Bosne. Kao najmoćniji i najbogatiji kapetan u Bosanskom ejaletu, Huseinbeg Gradašćević je postavljen na čelo ovog društva<sup>14</sup>, a

---

<sup>10</sup> Pošto je spomenuti u to vrijeme bio u Bosni najbogatiji, te je i među vodećim ljudima bio vrlo viđen i popularan. Međutim, otkako je kao serasker pobijedio u bici protiv velikog vezira, porastao mu je ugled. Većina vodećih ljudi, pristali su uz njega. Zalaganjem uglednog Sarajlije Zlatara Mustafa-age i uz njegovu pomoć postao je moćan i ugledan. Stanovništvo je privolio da ga htjelo-ne htjelo slijedi (Muvekkit, 1999:934).

<sup>11</sup> HHStA W, St. K. Turkei VI/43, prema Šljivo, 2016:144.

<sup>12</sup> A onda su stigle vijesti da je sultan fermanom obećao Srbiji priključenje nahija od kojih su Jadar i Rađevina bile u sastavu Bosanskog ejaleta još od XV stoljeća. Riječ je bila o nahijama koje Srbija izgubila 1813. godine kad je ugušen Prvi srpski ustanak: Krajinska, Crna Rijeka, Kruševac, Paraćin, Starovlaška i Podrinje (Ljušić, 1986:26, prema Šljivo, 2016:141).

<sup>13</sup> Od tog vremena je sultan uvodio reforme: „Aljine od reforme svojim vojnicima davati i oblačiti ih“. U Bosni su se tome protivili, a naročito kapetani koji su se zakleli da to neće nikad prihvatiti jer je to protivno i Kur'anu i običaju: „Najveći buntovnici biše Hasan-aga Pečki i Husein-kapetan od Gradačca, s tolikom ohološću uzdigoše da su govorili: sedam kralja nek na nas udari ne bojimo se“ (prema Šljivo, 2016:146).

<sup>14</sup> Spremajući otpor prema osmanskoj vlasti bosanski ajani za vođu svoga pokreta postavljaju Husein-kapetana Gradašćevića koji je bio na čelu Gradačcačke kapetanije, u to vrijeme najveće i najbogatije kapetanije u Bosni. Husein-kapetan je izabran za vođu upravo zato što je bio najmoćniji i najbogatiji čovjek. Osim toga, smatran je vrlo sposobnim mladim čovjekom. Husein-kapetana su najodlučnije podržali krajiški kapetani sa Hasan-agom Pečkim Beširevićem na čelu (Imamović, 1999:217).

„Huseinbega su za vođu prihvatili i krajiški kapetani, koji su inače slabo marili za mišljenje ostalih kapetana. Nisu ga prihvatili braća Sulejmanpašići, ali oni nisu bili kapetani, a vjerovatno nisu ni prisustvovali kapetanskom sastanku u Tuzli, a također ni hercegovački ajani Alija Rizvanbegović i Smailaga Čengić, koji isto tako nisu bili kapetani, pa im stoga ne bi ni smetalo ukidanje kapetanskog zvanja“ (Kreševljaković, prema Šljivo, 2016:151). Valija Namik Ali-paša odavno nije više uživao poštovanje kod bosanskih kapetana, izuzev nekoliko njih koji nisu pristupili ustaničkoj bošnjačkoj strani, tako da je morao napustiti Travnik, čim mu se ukazala prilika, radi svoje sigurnosti, te odlazi u Hercegovinu, tačnije u Stolac. Kada je zvanično napustio Bosnu, „pobunjenici su i formalno preuzeli vlast. Huseinbeg je uživao podršku ostalih pobunjenih kapetana, jer je bio bogat feudalac, dobar musliman i hrabar vojnik. Stas mu beše srednji, izgled interesantan, pogled blag i sumoran. Osmeh pun draži i tuge, njegove krupne oči natkriljavahu guste ukrštene obrve, beloća njegove kože izdavaše više đurđijanski tip njegove majke nego tip ponositog, surovog i poludivljeg Bošnjaka. Revnosno je obavljao islamske vjerske obrede i ni za šta na svijetu on ne bi propustio onih pet molitava dnevno“ (Šljivo, 2016:160). Posljednjih dana oktobra 1831. poslao je „vezir od Bosne“ Huseinbeg Gradašćević novu deputaciju u Istanbul da u ime Bosanaca moli sultana da mu preda Bosnu na upravu kao kneževinu, kao što je Milošu Obrenoviću dao Srbiju (Muvekit, prema Šljivo 2016:168).

Kada je Huseinbeg Gradašćević uvidio da iz Istanbula ne dolazi nikakva potvrda o njegovom imenovanju na mjesto valije, kako je bosanski narod odlučio, on pokušava da Austriju dobije kao saveznika, kao što je Miloš Obrenović sa Rusijom napravio dogovor i dobio u Rusiji partnera. Husein-kapetan upućuje austrijskom caru pismo objašnjavajući situaciju u Bosni i moli ga za podršku. Međutim, „u Beču se nisu dvoumili; oni nisu podržavali bosanske kapetane, pobunjenike protiv zakonite vlade, pogotovo zato što se u njihovim redovima nalazio Hasan-aga Beširević Pečki na koga su se stalno žalili Uzvišenoj Porti. Stoga je to pismo odmah dostavljeno Internucijaturi u Istanbulu da ga saopći na Uzvišenoj Porti“ (Šljivo, 2016: 181). Iako se nadao da će austrijski car uzvratiti pozitivnim i potvrdnim odgovorom, to se nije desilo te je „odlučio da se silom odupre vojsci velikog vezira (Ibid. 183). U sve krajeve Bosne je poslao svoje odrede u borbu protiv sultanove vojske, ali gotovo svaki je poražen, iako su se borili hrabro i odvažno nisu se uspjeli oduprijeti moćnijem i brojnijem neprijatelju. I nakon neuspjelog pokušaja u borbi za nezavisnost i ispunjenje bosanskih ciljeva, Husein-kapetan se zajedno sa svojim saradnicima i članovima porodice, uputio u Gradačac, pa je 16. juna 1832. godine prešao u Slavoniju. „Nakon

poraza Gradašćevića, novi bosanski vezir Mahmud Hamid-paša zauzeo je Sarajevo, zatim Travnik, te na kraju Banja Luku, gdje mu je jedino pružen izvjestan otpor. Preostale pristalice Husein-kapetana i protivnici reformi okupili su se na Bilajskom polju (kod Bosanskog Petrovca) pod komandom Ibrahim-bega Rustanbegovića. Njemu je u pomoć Hasan-aga Pečki Beširević poslao jedan svoj odred. Ovaj odred je poražen u sukobima sa vojskom bosanskog vezira, koja nakon toga nastoji uhvatiti i samog Hasan-agu Pečkog (Imamović, 1999:219). Jasmin Agić navodi u svojoj interpretaciji pokreta Husein-kapetana i ostalih velikodostojnika da su „mnogobrojni razlozi zbog kojih je pokret Husein-kapetana Gradašćevića doživio propast, a Muhamed Nametak definira tri osnovna: “Prvi je nedostatak političkog iskustva kod bosanskih vođa, koji su, nakon početnih pobjeda, stali i prokockali prednost koju su stekli tim pobjedama. Sljedeći uzrok je izostanak podrške izvan zemlje, koju su kršćanske zemlje, koje su se borile protiv osmanske vlasti imale i, na kraju, ne treba izostaviti ni činjenicu da je Gradašćević bio izdan od Ali-paše Rizvanbegovića i njegovih saveznika, što znači da su unutarbosanske suprotnosti olakšale posao protivnicima bosanskog suvereniteta” (Agić, 2018).

### **4.3. Slom krajiškog kapetana i protjerivanje u Tursku**

Austriju je i dalje samo zanimalo uspostavljanje reda na granici, pogotovo zato što se pokret u Bosanskoj krajini nije smirio. Hasan-aga Beširević Pečki pokušao je posljednji put nadmudriti osmansku vlast i osvojiti Bihać, krenuvši sa svojom oružanom pratnjom od hiljadu ljudi. Međutim, Lička komanda je doznala njegove namjere i izvijestila o tome valijinog ćehaju koji je bio raspoređen u Bihaću i koji je pozvao k sebi Hasan-agu Pečkog. Kada je pohod na Bihać propao, a Hasan-agin pregovarač uhapšen, on se „1. augusta 1832. godine uputio u Ostrožac i Cazin i naredio da pohitaju u njegov odred svi koji mogu nositi oružje“(Ibid. 195). Hasan-aga se iznenada predao, 5. augusta, na milost i nemilost ćehaji, kod kojeg je došao sa svojih deset pristalica. O njegovoj daljnjoj sudbini za sada dostupni dokumenti ništa ne govore (Ibid. 196). Neki dokumenti govore da je odveden u Tursku i tamo pogubljen, a da je prije toga ležao u istoj kasarni gdje i Husein-kapetan Gradašćević, ali nisu znali jedan za drugog. Time je okončan organizirani otpor bosanskih kapetana i ajana centralnoj vlasti, odnosno sultanu (Imamović, 1999:219). Potpukovnik Benko je saznao da će Hasan-aga Beširević Pečki, derventska kapetan i



maglajski kapetan 14. augusta pod pratnjom 150 konjanika biti sprovedeni velikom veziru u Vučitrn (Šljivo, 2016:199), zajedno sa Hasan-agom i njegovi sinovi, te da se nijednom neće dozvoliti povratak u Bosnu. Na taj način je Porta ispunila svoju obavezu prema Austriji i udaljila Hasan-aga Pečkog sa granice za sva vremena. „Internuncij je posebno naglasio koliko je bilo važno da se sa granice ukloni Hasan-aga Beširević Pečki, koji je više od 30 godina bio zla kob i prvi zaštitnik nasilja i pljačke na tom teritoriju“ (Ibid. 225). U posljednjoj rečenici možemo vidjeti da su različiti pogledi i tumačenja prisutna o Hasan-agi Pečkom. Njegovi ga neprijatelji doživljavaju kao „zlu kob“ i opasnost od koje nisu imali mira, dok ga je njegov narod smatrao zaštitnikom krajiške zemlje i personifikacijom tog vremena. U tome je valjda i specifičnost historijskih analiza, što svako ima mogućnost da je tumači kako on želi, počesto zanemarujući činjenice, oko kojih ne bi ni trebalo biti polemike. Ali jedno je zasigurno tačno i godinama se prenosilo u Portinim spisima i analizama, a to je da je pokret za autonomiju Bosne „ugušen i ustanak okončan onog momenta kada je Hasan-aga Pečki uhvaćen kao posljednji utjecajni i moćni bosanski prvak i učesnik tog pokreta“ (Šehić, 2007: 89). Ciljeve za koje se Hasan-aga borio svrstavamo u ciljeve sociološke prirode, a on je nastojao da borbom i odanošću svojim Krajišnicima osigura slobodu i pravdu. Principi slobode i pravde su bili misaona imenica za narode koji nisu imali vođu koji se za njih bori. Primjer Hasan-agine odlučnosti da stupi u borbu za autonomiju Bosne, shvatajući da tako i Cazinsku krajinu dovodi u bolji položaj, pokazatelj je snalažljivosti i mudrosti. Bez ikakvog političkog programa i smjernica sa strane, Hasan-aga je dokazao neprijateljima da nisi nadmoćniji ako imaš materijalnu potporu, već koliko su snažni ideali za koje se boriš.

## 5. HUSEIN HUSKA MILJKOVIĆ<sup>15</sup>, KOMANDANT ODBRANE CAZINSKE KRAJINE TOKOM DRUGOG SVJETSKOG RATA

Privlačnost Cazinske krajine za vrijeme Drugog svjetskog rata, kako četnicima tako i ustašama i Nijemcima, nagovještavalo je nužnost odbrane teritorija vlastitim snagama. Tako su Krajišnici posegnuli za stvaranjem muslimanskih vojnih formacija u cilju odbrane kraja i stanovništva. Problem neprijateljima dodatano je zadavao bošnjački element i pretežno bošnjačko-muslimansko stanovništvo koje je trebalo razdvojiti, udaljiti od vlastitih nazora i time „pročistiti“ krajiško područje. Naravno, treba istaknuti da prijetnje i napadi od pomenutih neprijateljskih strana nisu nikad zaživjele u onim razmjerama kakav je bio slučaj u Istočnoj Bosni, gdje su vršene dugogodišnje torture i progoni nad bošnjačkim stanovništvom, te da je Huska, o kojem će se u nastavku poglavlja nešto više reći, i sam nastojao da uspostavi primirje sa svima onima koji u formirali antidržavne i vojne formacije samo kako bi održao mir i stabilnost. „Stvaranje muslimanskih vojnih formacija podržavali su i oni krugovi bošnjačkog stanovništva koji su načelno bili protiv NDH, smatrajući da bi takve formacije mogle doprinijeti nezavisnosti i autonomiji muslimana u Bosni i Hercegovini. Međutim, ovakva stajališta ostala su bez neophodne političke podrške, a njihovom potpunom gašenju doprinijela je činjenica da su mnoge muslimanske formacije početkom 1944. godine prešle na stranu partizanskog pokreta. Takvo stanje nije bilo na području čitave zemlje“ (Ridžal, 2015).

Jednom je neko rekao i primijetio bolnu ili sramotnu činjenicu da u bosanskohercegovačkoj književnosti nema biografija. Mi o našim herojima i antiherojima ne čitamo, jer o njima niko ne piše, a ne piše jer ih niko ne bi ni čitao. Mi veličine ne priznajemo, osim onih tuđih, naravno.

---

<sup>15</sup> Biografija: Husein Miljković Huska rođen je u selu Dabravine, u području sela Podzvizd i Trnovi, u općini Velika Kladuša, 7. marta 1906. godine. Otac Mehmed je bio trgovac ovcama i niskog rasta, a majka Bejza visoka i krupna. I sam se Huska „bacio“ na majku svojim izgledom. Bio je najstarije dijete od njih šestero. Bio je poznat po velikoj sposobnosti pješačenja i velikom radijusu kretanja. Krasila ga je smionost, pa se znao kladiti da će za noć prepješačiti i doći u Zagreb. Bio je visok i širokih ramena. Na licu su mu se isticale jedre obrve i debele usne. Nosio je suknene hlače i fes. Svi su ga poznavali kao izrazito pobožnog čovjeka. Oženio se Mihadom Murtić, s kojom je 1933. godine dobio kćerku Bejzadu. Njegova kćerka i sestra svjedoče o istinskoj oćiniskoj i sestrinskoj ljubavi. Imao je san i viziju da tadašnje Muslimane učini ravnopravnim sa ostalim narodima Kraljevine i nikada nije pokazivao nikakve šovinističke ili aparthejdske ideje prema bilo kome. Cijelo svoje političko i vojno djelovanje u toku II svjetskog rata će objasniti kroz samo jednu rečenicu, koju je često govorio: „Ja hoću da spasim ljude, a ko bude kriv, neka odgovara za svoja djela!“ Uspon Huske Miljkovića tekao je relativno brzo, a i bio je adekvatan njegovom učešću u NOP-u. On je imao priliku da kroz sve to vrijeme stekne znatno iskustvo kako u taktici vođenja borbe, tako i u pogledu agitacije i organiziranja naroda, što će mu kasnije poslužiti pri organizovanju Muslimanske milicije (Begović, ur, Midžić, 2011: 193).

Građanin ove zemlje gotovo ništa ili baš ništa ne zna o životu Meše Selimovića, Muhsina Rizvića, Alije Isakovića, Derviša Sušića, malo toga znamo o Mehmedaliji Maku Dizdaru, o Zuki Džumhuru. Pogledamo li u bližu i dalju prošlost, shvatit ćemo da danas niti jedan gimnazijalac ili student završnih godina studija političkih nauka nikada nije čuo za Hamdiju Pozderca, Hamida Dizdara, Fehima Spahu, Husku Miljkovića, Kulina Kapetana...(AZRA, 2014). Ličnost i ime Huseina Huske Miljkovića igraju veliku ulogu u historiji Cazinske krajine. Huska je još dvadesetih godina bio narodni poslanik Cazinske krajine, 1928. godine kad se do krajnosti zaoštio sukob između vladajućeg režima i Hrvatske seljačke stranke, na strani je režima. Kao još predratni član KPJ Huska odmah 1941. stupa u NOB i ratujući na Kordunu stiže zbog svoje hrabrosti dvostruki ugled: pored autoritarnog divljenja njegovih muslimanskih sunarodnika i ugled kod naroda Korduna“ (Prema svjedočenju Miće Carevića Kržišnik-Bukić, 1991:24-25). Kao dobar poznavalac historije Bosne i Hercegovine, odgajan na epskim pjesmama o krajiškim junacima, Huska je imao viziju da muslimane učini ravnopravnim s drugim narodima Jugoslavije. Često je tvrdio da bi “muslimani u ovom ratu mogli postati najveće žrtve (Ridžal, 2015).

Bošnjaci su, s jedne strane omeđeni tadašnjom NDH, a s druge strane pod konstantno budnim okom četničkih odreda, morali posegnuti za stvaranjem vlastitih snaga kojima će braniti svoju zemlju i narod, te očekivati da svojim akcijama i u stanovništvu imaju podršku i korist. To je bio jedini izlaz ka ukрупnjavanju jednog dijela stanovništva zarad istih interesa i potreba. Iako historija navodi da su Bošnjaci ovog kraja na početku gajili određene simpatije prema NDH, to ubrzo prestaje, te „postepeno počinju da izgrađuju odbojan stav prema NDH i ne kriju svoje opredjeljenje da BiH postane nezavisna autonomna oblast pod njemačkim protektoratom“ (Begović, ur, Midžić, 2011:194). Huska je često dolazio u Veliku Kladušu, gdje je stupio u kontakt sa naprednim ljudima: Fadilom Šerićem, učiteljem iz Dubice, Tonom Horvatom, iz Velike Kladuše i još nekima. Oni su na Husku izvršili snažan utjecaj, te je on već 1935. godine bio na strani opozicije i istakao se u agitaciji protiv tadašnjeg režima. Postao je simpatizer Partije, a 1939. godine i njen član. Primili su ga Tone Horvat i Mile Dejanović (Bijedić, 1957:12). Njemačkom okupacijom Kraljevine Jugoslavije i stvaranjem Nezavisne Države Hrvatske dolazi i do masovnih zločina nad civilnim stanovništvom. Kako bi spriječili dalje progone, Huska sa svojim partijskim drugovima Milom Dejanovićem i Tomom Horvatom radi na pripremi i organiziranju ustanka. Krajem 1942.

godine, kada su partizani<sup>16</sup> osvojili Bihać i veći dio Krajine, Huska je postavljen za komandanta mjesta<sup>17</sup> u Velikoj Kladuši i sekretara Mjesnog komiteta. Početkom 1943. godine počinje njemačka ofanziva “*Weiss*” i partizani počinju napuštati područje Krajine. Huska je bio energično protiv odlaska partizanskih jedinica i smatrao je da vojska mora ostati da brani nenaoružano stanovništvo. Znao je dobro kakva je nesreća zadesila Bošnjake Kulen-Vakufa, Ljutočke doline, Podrinja i ostalih mjesta u BiH. Bojao se da bi njegov narod u ovom ratu mogao postati najveća žrtva, što ga je nagnalo da napusti partizane i da se sa svojim vjernim saborcima vrati u Krajinu (Grošić, 2017).

### **5.1. Narodna vojska - osnivanje muslimanska milicije**

Svjestan teške i ozbiljne situacije po Krajišnike, Huska Miljković zvanično u augustu 1943. godine formira svoju vojsku i postaje „stvarni gospodar Cazinske krajine“ (Begović, ur. Midžić, 2011:190). Njegovo vojno iskustvo iz perioda učešća u NOP-u dovelo je do stvaranja jedne prepoznatljive vojne formacije u području Cazinske krajine, a Husku, kao autoritet, uvažavali su i mnogi jugoslovenski predstavnici. Huskina muslimanska milicija nije bila jedina ovakvog karaktera u Bosni i Hercegovini, već se mnoge formiraju u svim krajevima države kao „izraz muslimanske svijesti o važnosti sopstvene odbrane, odnosno samoodbrane u vremenu kada jednom dijelu Muslimana nije bilo do političkih igara i ideoloških špekulacija“ (Ibid.). „Ideju o narodnoj vojsci pod njegovim zapovjedništvom, koja bi imala defanzivni karakter, postojala isključivo na svojoj teritoriji, branila ljude od svake pljačke, Huska iznosi pred narod Velike Kladuše jednog pijačnog dana sredinom 1943. godine. Ubrzo je formirana jedinica Muslimanske milicije sa sjedištem u Pećigradu. Ove dobrovoljačke jedinice koje će kasnije narod nazvati *Huskina vojska* odigrat će ključnu ulogu u odbrani naroda Cazinske krajine. Muslimanska milicija bila je prepoznatljiva po tome što su pripadnici nosili crveni fes s polumjesecom i zvijezdom.

---

<sup>16</sup> Partizan - 1. hist.borac ustaničkih antifašističkih jedinica u Drugom svjetskom ratu na područje bivše Jugoslavije i dr. država. 2. pren.pejor. zagovornik komunističke ideologije; komunista, komunjara, 3. rije. ekspr. odlučan, beskompromisan, borac za šta (Halilović, Palić i Šehović, 2010:880).

<sup>17</sup> Drugovi su mu posvećivali veliku pažnju i pružali pomoć u radu i ličnoj izgradnji, pa je krajem 1941. godine postao član Okružnog komiteta KPJ za Karlovac. Partija je nastojala da ga populariše u narodu, naročito prilikom oslobođenja ovog kraja. Zbog toga je postavljen za komadanta mjesta u Velikoj Kladuši, a 1942. godine za sekretara Komiteta. Zadržavanjem u ovom kraju i nastojanjem partijske organizacije on se afirmisao, postao poznat i popularan (Bijedić, 1957:13).

Njihov ratni pozdrav glasio je: “Za din – spremni”, ili: “S Allahom za din”. Vijest o formiranju “muslimanske vojske” Krajinom se širila brzinom munje i mnogi Bošnjaci žurili su da stupe u njene redove. Huska je bio proslavljeni partizanski ratnik i o njemu su kružile nevjerovatne priče. Svojom pojavom zadivio bi prisutne.<sup>18</sup> Divili su mu se i pripadnici drugih naroda” (Grošić, 2017). Bijedić navodi da “zahvaljujući propagandi njemačkih i ustaških agitatora i vjerskom fanatizmu, Huska je slavljen kao veliki komadant, o čemu najbolje govore pjesme koje su mu pjevali:

Ide Huska, jaše konja vrana,  
za njim ide četa muslimana.  
Svi za din, svi za din.  
Nema ljepše knjige od Kur’ana,  
ni čistije vjere od islama.  
Braćo moja, u Kur’anu stoji  
da se Huska nikoga ne boji (Bijedić, 1957:20).

Bijedić ističe ulogu Huskine druge žene, Nedeljke, koja se često miješala u planiranja u štabu i tražila da se njena riječ uvažava. “Ona se nalazila neprestano u štabu, pa je znala za sve namjere i odluke štaba. Huska se često morao povinjavati njenom mišljenju i raditi onako kako mu ona predloži. Iako formalno nije zauzimala rukovodeću funkciju u “miliciji” bila je osoblju štaba, komadantima bataljona, komandirima čete i narodu strah i trepet. Komadanti i vojnici izvršavali su bez pogovora njena naređenja (Bijedić, 1957:18-19). Da li je to uistinu bilo tako, ne stoji slično u drugim izvorima, ali uloga krajiške žene u ovakvim aktivnostima često je dolazila do izražaja i u godinama prije, pa i u onima poslije koje su dolazile, kada su žene morale silom prilika nekad “uzeti stvari u svoje ruke”, takoreći, bile su primorane.

Bez naoružanja, vojska ne bi opstala, a “Huska je do oružja dolazio i na taj način što ga je dobivao od Nijemaca i ustaša kao pomoć. Isto tako, nabavku oružja vršio je za novac dobiven od pojedinaca iz uprave Islamske vjerske zajednice u Sarajevu.” (Ibid. 19), što govori o njegovoj sposobnosti korištenja raznim lukavstvima da bi dobio potrebno. Koliko su tačne priče o njegovoj smjelosti i hrabrosti govori podatak kada je otišao na pregovore sa Nijemcima u njihovu bazu, a sa sobom poveo komesara Bijedića i nekoliko partizana, naravno zamaskiranih u vojnike Huskine milicije, da su cijelu noć jeli i pili, razgovarali o Hitleru i Paveliću, a da se nisu otkrili. Nijemci su nasjeli na njegove planove, a isti taj Huska ih ubrzo izdaje, šta oni i ne shvataju. O zaključcima s te večeri

---

<sup>18</sup> Kao samozvani „vrhovni komadant Muuslimanske milicije“ Huska je nosio jagnječju kapu i oznake „vrhovnog komadanta“ na rukavima. Uvijek je jahao na zelenom konju, a u njegovoj se pratnji nalazilo 5-6 njegovih ličnih pratilaca, štablija, kako su ih zvali (Bijedić, 1957:16).

piše Bakir Tanović, a dogovor je bio “da će Huska izručiti ustašama sve komesare i partizanske rukovodioce koji se nalaze u Miliciji, a da će ostale borce koji nisu bili duže od 6 mjeseci u partizanima zadržati. Ukoliko se ne mogu preodgojiti, on će ih likvidirati” (Tanović, 2004:178).

KPJ u BiH suočavala se sa dva problema koje je morala riješiti, a to je da uspostavi kontrolu nad srpskim, ustaničkim pokretom, te da nacionalno-vjerske tenzije zaustavi i usmjeri ka antifašističkom pravcu. Ustanički pokret bio je okupiran antimuslimanskim šovinizmom i predstavljao je prepreku KPJ da stvori jedan sveobjedinjujući narodnooslobodilački pokret koji će pored antifašističku imati i antiokupatorsku dimenziju. U takvim okolnostima, Huska je bio svjestan da se mora distancirati od svakog pokušaja okupacije Bosne i Hercegovine, jer ako to ne učini dovest će u pitanje i sigurnost područja Cazinske krajine. “Huska je imao i inicijatorske i organizacijske sposobnosti i tu se nije radilo o nekom zločincu čiji je „spisak nedjela dobro poznat“. Kad mu se pripisuju te kvalifikacije, nije se uopšte vodilo računa o složenim okolnostima i odnosima zaraćenih strana u kojima je on djelovao“ (Begović, ur, Midžić, 2011:196-197).

Miljković je bio harizmatična osoba i iskusni vojni zapovjednik kojeg su uvažavali i učeni ljudi i njegov narod, prihvatajući ga kao vrhovnog komadanta narodne vojske. Posjedovao je naglašenu emotivnost i to nikad nije krio, nije doživljao slabošću pokazivanje trenutnog osjećanja. Iako je bio bez škole, uglavnom samouk, izgradio je prepoznatljiv autoritet širom Krajine, ali i izvan države mnogi su znali za njega. Postepeno je postajao izvanredni političar i motivator u akcijama, a svoje znanje crpio je iz knjiga koje je volio čitati. Političko umijeće koristio je i u lične svrhe kada je kroz politiku prepoznavao bolji položaj u svojoj vojsci, ali, također, promišljeno političko djelovanje služilo mu je za održavanje stabilnosti na svom teritoriju. Kada bi ga neko iz vojske ili izvan nje upitao zašto stalno održava veze sa suprotnim stranama, najčešće ustašama, on bi mu uzvrćao da je to politika i ko to ne razumije nije mu mjesto tu i taj će brzo propasti. Huska je raspolagao jednim naročito posebnim pristupom prema svojim ljudima i prema mjestu u kojem živi. Za njega nije bilo veće svetinje od njegovog sela i Cazinske krajine, a u svemu tome vjere islama. Još tada očuvao je svoj identitet Bošnjaka i nikad nije krio ili smetnuo po strani svoju vjersku orijentaciju, već kao čovjek sa velikim razumijevanjem u svojim životnim putevima ne vidi vjeru kao prepreku ili opasnost. Možda je Huska želio održavati neprikosnoveni autoritet, kako neki autori navode, pa je nekad u narodu izgledao grubo i oštro, možda ga neki autori interpretiraju i opisuju kao vlastodršca u Cazinskoj krajini, neki i kao razbojnika, ali u kontekstu

tog vremena i burnih, ratnih, a nepredviđenih situacija i u državi i u svijetu, karakter kakav je posjedovao bio je dio opstanka, a s druge strane faktor pomoću kojeg je održavao svoje sljedbenike u poslušnosti. Huskino ponovno vraćanje u partizane donijelo je nemire među neprijateljima, koji su u njemu vidjeli jednostavnije osvajanje krajiškog terena i omogućenosti kretanja po ostatku države. Ustaše i Nijemci su Huski nudili mnoge povlastice, municiju, oružje, odjevne predmete, a njegovo je bilo da zauzvat prekine sporazum sa partizanima i isporuči im sve komesare i rukovodioce NOB-a. Huska je preko tih zahtjeva lukavo prelazio, nije pristajao na ponuđeno, a kad god se ukazala prilika, Huska je pomagao partizanima da se uhapse neki od najvećih egzekutora, neprijatelja sa suprotnih strana, budući da su oni imali povjerenja u njega i smatrali ga partnerom.

## **5.2. Ubistvo Huske Miljkovića**

Računali su da će Huskina smrt izazvati pometnju među borcima i da će tad njihovi ljudi, koristeći tu situaciju, lako izvršiti svoj zadatak: da pohvataju partizanske komesare i da ponovo preuzmu jedinice (Bijedić, 1957:89), a Bijedić navodi u toj zavjeri da su „za izvršenje ovog zadatka-novog plana, našli podesene ljude, isprobane ustaše Bajru Babu, Emina Okanovića i Husu Dizdarevića i Huskinog brata Šabana. Oni su po direktivama koje su dobijali preko agenata počeli da pripremaju napad na Husku, dok su drugi agenti po jedinicama pripremali puč“ (Ibid.), a da li su ti navodi zaista istiniti, mnoga literatura iz tog perioda ne može sa sigurnošću potvrditi, mada i u kladuškom kraju, rodnom mjestu Huske Miljkovića, stari mještani znaju prepričavati slične događaje, povezane sa njegovim ubistvom. Iako je fizički bio snažan i uvijek gordo šetao svojim krajem, Huska je u dubini sebe znao da svakog časa može doći do opasnosti po njegov život, bio je svjestan da njegovu smrt mnogi priželjkuju, mada unatoč tome nikad pokraj sebe nije imao lične čuvare, sve do zadnjih dana života, kada se ratna situacija znantno pogoršala. Huska je stradao od ruke onoga kojeg se najmanje plašio, pripadnika svoga naroda i svoga zemljaka. Kada mu je Omer Duranović, zvani Kljako skrenuo pažnju na to da se bolje čuva i da oko sebe ima čuvare Huska se mu na to bezbrižno odgovori: „Ne boj se ti! Ja se ne bojim svoga naroda!!! Kljako?! (Tanović, 2004:238). I baš se Kljakine riječi na kraju obistinile. Huska nije stradao u akciji od strane Nijemca ili četnika već od ruke svoga čovjeka iz sela, u blizini svoje kuće, gdje ga ubiše dok je bio sam,

onako kako kukavice samo mogu, kukavički sa leđa, ne dozvolivši mu da se bori. Na jedan mučan i kukavički način okončan je život velikog komadanta Cazinske krajine, ali veća nepravda nastala je tek poslije njegovog ubistva. Njegovi vojnici nikad više nisu funkcionisali kao za vrijeme njegovog života.

„Pored velikog autoriteta i moći kojima je raspolagao među Muslimanima Cazinske krajine, i mada možda baš zbog toga, Huska Miljković ubijen je u atentatu krajem aprila 1944. godine“ (Grošić, 2017). Grošić u svojim spisima o organizatorima ubistva ipak ne spominje direktno nijedno ime kao izvršioca. „Partizani su bili također osumnjičeni, što je dovelo do toga da se oko 600 partizana odmetne. Ovu odmetnutu grupu predvodio je bivši komandant Bužimskog odreda Hase Dizdarević, kojeg su partizani kasnije uhvatili i strijeljali“ (Ibid). Nakon Huskinog ubistva, „kotarski NOO Velika Kladuša, Kotarski NOO Cazin, Štab Unske grupe NOVJ i Komanda Bihaćkog područja izdali su 24. aprila 1944. godine proglas u kome se ističe da je ubistvo Huske posljedica politike okupatora i ustaša da „obezglave muslimanski slobodarski pokret“, da „razbiju jedinstvo Muslimana u svetoj borbi za slobodu i najviše narodne interese“ (Purivatra, 1969:108-109). Njegovom smrću nestao je zapovjednik jedne neobične vojne formacije koja je izgubila lidera koji je bio sposoban okupiti narodnu masu. Vojnici poslije Huske nisu imali koga slijediti. Iza Huske od potomstva jedino je ostala njegova kćerka Bejzada, a iza Šabana, Huskinog brata, ostao je sin Omer. Šaban je također ubijen istog dana kada i Huska. „Nakon onog rata, nije Bejzadi bilo puno lakše. Ostala je živjeti s nanom, maćeha Neđeljka se preudala i otišla u Hrvatsku. “Mene su zvali banditsko dijete. Vikali mi da je moj ćaća bandit, nipodaštavali me. Do mene niko nije držao, k'o što ni danas do mojih poginulih sinova niko ne drži. Teško je bilo kad je Fikret pobijedio, nije to do Fikreta, ali su njegovi dolazili do moje kuće, lupali su mi na prozor, došli kolima u dvorište...” Bejzadi partizanska vlast nije dala ni da u školu ide. Omeru, sinu Huskinog brata Šabana, koji je ubijen isti dan, jeste. “Pričali su mi isto što su Fikretovi pričali za moje sinove. Oduzeli su Huskinu zemlju, ostavili su nam samo četiri dunuma. Pričali mi da sam ja banditsko dijete i da nemam nikakva prava. Vlast je to pričala, ostalo nam samo komad zemlje oko kuće. Kasnije nam je to sve vraćeno u grunt”“ (Anon. 2017). Iako Huska i danas živi u srcima mnogih Krajišnika, godišnjicu njegove smrti niko ne obilježava. Nije obilježena ni ove godine (2017. godine, op.a.). Udruženja za promociju kulture i tradicije ne mogu organizirati ovakva obilježavanja bez pomoći sa strane, a političari to ionako ne žele jer im ne donosi nikakve poene. Doduše, oni koji nas vode uglavnom i ne znaju ko je bio Huska. Slično je i kada je u pitanju



obilježavanje godišnjica rođenja i smrti reisa Džemaludina Čauševića, čije obilježavanje nikad nije organizirano u okviru nadležnih institucija. Ponekad se čovjek zapita: Isplati li se zaista žrtvovati za narod koji se neće udostojiti ni da se bar ponekad sjeti svojih dobrotvora? (Grošić, 2017).

Mnogo je razloga zašto se toliko Huska Miljković zalagao za svoju vojsku i zašto je ulagao prvo sebe, a na kraju i svoj život. Huska je znao da ideološke koncepcije, kreirane sa raznih strana, neće donijeti njegovom narodu boljitak. Znao je također da totalitarni režimi ne mogu održati mir i stabilnost za sve, isključivo jer su potencirali diktaturu, anarhijski pristup u seoskim sredinama najviše, slijepu odanost vođama koje nemaju kapaciteta voditi narod. Zbog toga Huska u svojoj vojsci vidi priliku za odbranu Cazinske krajine koja mu je svetinja, a samo se za svetinju možemo bezrezervno boriti. Zato dok su se za vrijeme Drugog svjetskog rata nad bošnjačkim stanovništvom uveliko pripremali i činili genocidi u pojedinim dijelovima Bosne i Hercegovine, historija nam dokazuje da je zahvaljujući Huskinoj vojsci genocid spriječen na području Cazinske krajine, a teren uveliko sačuvan i odbranjen. Takva činjenica treba nama, svima Krajišnicima, biti na umu onda kada se previše opustimo u sadašnjosti i zaboravimo znamenite ličnosti iz prošlosti.

## 6. CAZINSKA BUNA I NJEZINE POSLJEDICE ZA NAROD CAZINSKE KRAJINE

### 6.1. Period između dva svjetska rata - teško breme na leđima Krajišnika

Okončanje Prvog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini donijelo je nove bitke sa kojima se njeno stanovništvo moralo suočiti; pojačane restrikcije, sve češći neprijateljski odnosi, te zadiranje u suverenitet predstavljali su najučestalije motive za pružanje otpora i društvenog negodovanja, uglavnom seljaka. Upravo su oni na svojoj koži i imetku osjetili svo crnilo političkih režima koji su se smjenjivali tokom 20. stoljeća. U okruženju u kojem živiš nije ništa poražavajuće od činjenice da su te vlastite odluke i životni potezi pozicionirali na dno ljestvice u zajednici i etiketirali kao nedostojnog i po društvo nevažnog. Nažalost, u svemu tome, privredno napredovanje Cazinske krajine tokom postojanja Jugoslavije bilo je u određenim intervalima na jako skromnom nivou. Projekti su postojali tamo gdje je bio veći značaj za cijelu Jugoslaviju i njezin vrh, a ne tamo gdje bi mogao pomoći narodu da poboljša svoj životni status i obezbijedi bolje uslove. Naravno, sa sigurnošću ne možemo tvrditi da je takvo stanje bilo u drugim dijelovima države, jer se pri okončanju Drugog svjetskog rata u cijeloj državi izgrađuju veliki i značajni privredni potencijali koji će kasnije prerasti u privredne gigante Jugoslavije. Za dio Cazinske krajine, odsječenog od svega, možemo reći da se nije usmjeravala dovoljna pažnja, iako je postojalo dovoljno razloga za njom. Period nakon okončanja Drugog svjetskog rata, pa sve do kraja 60-tih godina 20. stoljeća glasi za privredno najnerazvijeniji period i crno doba stagniranja cazinskog kraja.

„Većina stanovnika Cazinske krajine bili su između dva svjetska rata nepismeni. Naime, još 1939. godine od 2.700 djece stasale za školu u Cazinskom kotaru, svega ih je petina bila upisana. Treba reći da su Bošnjaci izbjegavali davati djecu da pohađaju državne osnovne škole, a to je bilo posebno naglašeno kada su u pitanju ženska djeca“ (Begović, ur. Škiljan, 2011:45). Tada neupućen i neškoloivan narod formirao je predrasude o školovanju djece, naime djeca bi izostajala sa radnih aktivnosti, odnosno svih poslova koje su radili kao i odrasli, jer roditelji nisu uspijevali stizati i prehranjivati višečlane porodice, a uz to još pružiti porodici taj luksuz da šalje dijete u školu. Usljed obimnih poslova u ljetnoj sezoni „seljaci iz istog sela međusobno su se ispomagali u zemljoradničkim i drugim radovima. Takav rad u zajam nazivao se u Cazinskoj krajini *mobe*, a obično bi podrazumijevao kopanje, sijanje, žetvu, vršidbu, kukuruznu berbu, perušanje, berbu

šljiva, čijanje ili gradnju kuće. Rad na zemlji bio je toliko naporan da je trebalo jesti kvalitetnu težačku hranu“ (Ibid.49). Ovakve običaje u velikoj mjeri pronalazimo upravo na ovom području, gdje su seljaci, svjesni da ne mogu sami opstati, bili spremni i uvijek bezrezervno pomagali svojim komšijama u bilo kakvim poslovima. Ponekad i bez očekivanja da će mu isti uspjeti vratiti odrađeni posao. U narodu Cazinske krajine postoji visok nivo socijalne solidarnosti koja se prenosi sa koljena na koljeno, a posebno je izražena na selima, gdje su ljudi bili primorani na zajednički rad i pružanje pomoći.

Drugi svjetski rat pogubnije se odražava na područje Cazinske krajine. Rat je cijeloj Jugoslaviji načinio velike štete, posebno agraru. Sela su bila popaljena, seljani ili protjerivani ili ubijeni, tako da je poljoprivredno zemljište bivalo zapušteno i neobrađivano. Zbog masovnih likvidacija seoskog dijela stanovništva privredni napredak Jugoslavije tekao je sporo. U jednom takvom privrednom i ekonomskom krah u Krajina se borila za egzistenciju i preživljavanje. Istrošena zemlja, neuslovni načini obrađivanja zemljišta, koji su usporavali proizvodnju, nedostatak ljudskih resursa, te izostanak financijske podrške doveli su do iscrpljenosti i nezadovoljstva stanovništva koje će kasnije kulminirati 1950. godine. Nedugo nakon završetka Drugog svjetskog rata, „Cazinska krajina je 1947. godine u Bosni i Hercegovini određena kao žitorodno područje, te je stoga potpadala pod otkupni režim čije su kvote, gledano čitavo područje, bile iznad stvarnih ukupnih mogućnosti cazinskog i kladuškog sreza“ (SL. 1 NR BiH, br.17, prema Kržišnik Bukić, 1991.). Problemi sa otkupom zadavali su brigu, dok usljed nepouzdanja u krajiške seljake Oblasni narodni odbor uvijek šalje komisije u izviđanje, kako bi izvještavale o stanju na terenu. „Pored otkupa, poreza, proljetne sjetve, najaktuelnija privredna problematika kojom su se bavili organi vlasti na terenu bila je tzv. aktivizacija ili mobilizacija radne snage“ (Kržišnik-Bukić, 1991:62). To su bili potezi pomno isplanirani od strane države kojima je usljed „nedostatka dovoljnog broja radnika za potrebe ubrzane industrijalizacije radnu snagu crpila sa sela (ibid.). Stanovništvo je poslije tih poteza i dalje samo ispaštalo. Nakon što bi sposobni muškaci bili odvedeni na radne akcije po šumama i gradilištima, uglavnom bi žene ostajale same sa djecom kod kuće, te nisu imale raspoloživih sredstava za održavanje zemlje, a najčešće su takve radne akcije znale biti organizirane za vrijeme „važnih poljskih radova, te su time direktno sami trpjeli i materijalne štete, jer im nisu smanjivali otkupne obaveze zbog odlaska od kuće“ (ibid.). To nisu bile jedine bezobzirne metode u pristupu prema ljudima koji žive u ovom području. „Da bi predali vlasti određeni im otkup, seljaci su veoma često zlostavljani i mučeni. Bezbrojnim konkretnim

primjerima može se potvrditi ova opšta činjenica, a i sve više nadolazeća historiografska literatura o tom periodu otvara i otvarat će ovu problematiku. Sam vrh Partije i Države bio je veoma dobro upućen šta se to u vezi sa otkupom dešava na terenu“ (Kržišnik-Bukić, 1991:11), pa je često prisutno razmišljanje kako to da nisu djelovali ili, bolje kazano, zašto nisu djelovali, šta se krije iza pasivnosti, ali i iza nerealnog i nekorektnog pristupa.

## 6.2. Rađanje ideje o ustanku krajiškog stanovništva

Nezadovoljstvo građanstva svojim mizernim socijalnim položajem, te iskorištavanje njegovih radnih kapaciteta proizvelo je ideju o ustanku 1949. godine. Dvojica protagonista, Milan Božić iz Crnaje i Mile Devrnja<sup>19</sup> iz slunjskog sreza u razgovorima o socijalnoj nepravdi usaglašavaju da je socijalna buna potrebna Cazinskoj krajini i slunjskom srezu kako bi se situacija poboljšala za seljake koji u ovim mjestima privređuju. Znajući da mora osigurati dobru podršku i na bosanskoj strani, kod muslimana, Milan Božić razgovara sa svojim prijateljem, koji je u tom periodu bio jedan od najuglednijih Muslimana u Krajini, Alom Čovićem<sup>20</sup>. Sva trojica su imala dosta zajedničkih odrednica koje su ih poticale na sprovođenje ideje o buni. Iznevjerenost od strane države poslije tolika toga učinjenog za vrijeme rata i poslije njega, neimaština, razočaranost u vladajući režim, nametnuta potražnja onoga što ne mogu proizvesti samo su jedni od razloga koji su bili motivacija u planiranju i provođenju ustanka.

Strategijske pripreme za način izvođenja bune vršene su u nepuna dva mjeseca ili u pet sastanaka koji su vodili glavni organizatori ustanka: Božić, Devrnja i Čović. Okupljanja su nekoliko puta održana u blizini Milanove kuće, „a to se mjesto različito opisuje: kao šumarak, gaj, Bocino kućište“ (Ibid.82). Na prvim održanim sastancima širila se sama ideja ustanka, informisanje i podsticanje prisutnih o potrebi za dizanjem pobune, dok su zadnja dva bila uglavnom izvještajnog karaktera na kojima su pored organizatora sporedni učesnici izvještavali o broju prikupljenog oružja, fizičkoj sposobnosti ljudi iz određenih sela da se priključe i slično. Počeci organizovanja

---

<sup>19</sup> Obojica srpski seljaci, zemljoradnici koji se poznaju još iz ratnih dana, II svjetskog rata. Nosioci Spomenice 1941, partizani prvoborci.

<sup>20</sup> „Narod ga je upamtio po njegovom uspješnom priobijanju mnogih Muslimana za Huskinu miliciju, na čijem je stvaranju skupa sa samim Huskom Miljkovićem radio od početka, da bi zatim prešao u partizane gdje se također isticao hrabrošću. Tu se i upoznao sa Milanom Božićem s kojim i nakon rata ostaje u vojnoj službi u Bihaću“ (Kržišnik-Bukić, 2013:79).

pobune brojali su tek nekoliko desetina spremnih osoba dok je kasnije ta cifra dosegla i preko 100 ljudi. Mnogi su bezrezervno slijedili svoje vođe, nadajući se da će možda njihova akcija biti plodonosna i da će se situacija u ovom dijelu Bosne (Jugoslavije) poboljšati za njeno stanovništvo.

Kržišnik-Bukić, autorica koja je sveobuhvatnim i impozantnim prikazom opisala Cazinsku bunu, njezinim hronološkim sljedom, navodi kako je ona ipak imala jednu socijalnu dimenziju uokvirenu u samoj spremnosti i potrebi za pronalaskom seljaka u društvu, te rušenjem poretka koji im odavno postaje teret i sloboda data u mrvicama. Međutim, autorica dolazi do zaključka da iako su motivi bune bili socijalne prirode „nije razrađen neki cjelovitiji socijalni program kao neka ideološko-politička platforma pripremajućeg oružanog ustanka“ (Ibid.108). Više socijalno-političkog karaktera bila je odluka da se svima onima koji se ne budu suprostavljali ustaničkim akcijama, pa ni komunistima, ne smije ništa nažao učiniti (Ibid.111). Iako je nepravda i nevolja Krajišnika sa obje strane rijeke Une bilo ono što ih je najviše boljelo i tištilo, niti u jednom organizacionom okupljanju nije navedena pobuna protiv države, znali su da je to bitka u koju se ne bi trebali upuštati, već da je fokus njihovog ustaničkog djelovanja pobuna protiv poretka, te da su „ljudi u prvom redu težili samo i prosto srušiti postojeći omraženi sistem“ (Ibid. 109). Čitajući iskaze mnogih svjedoka, počevši od glavnih učesnika, pa do intervjua obavljenih sa užim članovima njihovih porodica, možemo primjetiti da je mnoga dokumentacija neusklađena i da ustvari od početka organiziranja prvih sastanaka ne postoje koncizni podaci o brojkama prisutnih, količini skupljenog naoružanja, ali i pouzdanost u izvještaje onih koji su dobili zaduženja, tipa razgovora sa ljudima, obezbjeđivanje oružja i slično. Jedan takav primjer za neispoštovan dogovor, Kržišnik-Bukić navodi kod Rame Karajića koji je skupa sa Hasanom Kekićem bio zadužen za kladuški srez, da bi se na kraju ispostavilo da „nije lično poduzeo praktično ništa ni u pogledu pridobivanja novih ljudi ni u pogledu prikupljanja oružja. Čak bi se moglo reći da je zakočio akciju na Maloj Kladuši pošto je sugerisao Kekiću, koji je u međuvremenu za 5. maj već pozvao ljude na zbornu mjesto, da se ništa ne poduzima „dok ne čujemo šta je bilo u Cazinu“<sup>21</sup>, pa se tako uoči Đurđevdana na kladuškom srezu i pored jasno drugačijeg zajedničkog dogovora, praktično nije desilo ništa“ (Ibid. 117). Kržišnik-Bukić „zaista poklanja vjeru u iskrenu orijentaciju kako M. Devrnje, tako i M. Božića da ustanička akcija ima političke, a ne obično pljačkaško-terorističke ciljeve. Bili su sigurno svjesni da se kao vođe jednog socijalnog bunta moraju uzdignuti iznad takvih akcija“

---

<sup>21</sup> Sa zapisnika o saslušanju Rame Karajića, prema Kržišnik-Bukić, 2013.

(ibid.118). Na dan dogovorenog ustanka mnoge isplanirane akcije krenule su pogrešnim tokom. Nakon pljačkanja nekoliko zadruga, razoružavanja MNO Liskovac i otpočinjanja nanošenja štete mještanima, buna je dobila drugo značenje. Kladaški srez je u potpunosti zakazao. Mnogi rukovodioci su napustili akciju uvidjevši šta se događa u Cazinu i čuvši za dolazak funkcionera Udbe i vojske, dok se u slunjskom srezu situaciju svela uglavnom na pljačkanje zadruga, ali i neuspješnosti obavljanja pobune, usljed nedostatka spremnih ustanika, iako je iz područja Cazinske krajine poslano 20-tak osoba da pomognu Devrnji. Trojica glavnih organizatora su relativno brzo uhapšena, kao i mnogi pobunjenici, ali i oni koji su buni pristupili nesvjesno, ne razumijevajući situaciju i namjeru. Sva tri sreza su brojala veliku brojku uhapšenih osoba čije je procesuiranje imalo tačno utvrđen sljed, a u toku 1950-te godine trajalo je saslušavanje učesnika, organizatora, izvođenje pred sudske organe i slično.

Značajniji pobunjenici koji su bili malo bolje upućeni u organizaciju ustanka uvidjeli su da se tu nešto krupnije i ozbiljnije odvija. Uključenost nekih ljudi sa bitnijih funkcija nije obična priča „rekla-kazala“, već postoje cjelovita svjedočenja data tek četiri decenije kasnije, dok kojih je došla Vera Kržišnik-Bukić. Zašto tek poslije četiri decenije? Zar je moguće da poslije 1950-te niko nije bio zainteresiran za ovakav historijski događaj i istinitu pozadinu priče? Ko je branio interpretaciju događaja Cazinske bune? Zbog čijih naredbi je ona etiketirana kao tabu tema? Pitanja su na koja možda nikad ne dobijemo odgovor jer je očito da je buna napravila preokret u ovom dijelu Bosne i Hercegovine, donijela stagnaciju u gradovima koji su bili žarište bune i unazadovala stanovništvo ovog kraja. Možda je najveća greška mnogih učesnika bune je što su vjerovali da će doći pomoć sa Zapada i uvjerenje da će se ustanak dići u cijeloj Jugoslaviji, jer su o tome „neki“ govorili tokom održanih sastanaka. Na kraju se saznalo da se pobuna odvijala jedino u Osijeku u isto vrijeme kao i u ova tri sreza. Da iskazi o uključenosti u bunu od strane bitnih državnih funkcionera nisu paušalni, govori iskaz Steve Božića, dat 1990. godine koji izjavljuje da je „veza sa JNA u Bihaću postojala. Nisam siguran ko ju je održavao, ali mislim da je išla preko Ale ili oca ili možda i obadva. Oni su bili komadanti u Bihaću i imali su poznanstva.. Ale i Milan su držali vezu sa Bihaćem, Banja Lukom i Sarajevom.. Vertikalna veza je bila i funkcionisala je, ali kako i koje su informacije išle to se nije moglo ni znati.. Tada je bio ministar šuma i ruda Stanko Opačić Čanica. On i Janko Vuletić imali su vezu sa Devrnjom. Veza je otuda dolazila“(Kržišnik-Bukić, 1991:212). Glasine o uključenosti „drugih“ osim seljaka osporava svjedočenje Voje Čolovića, načelnika Drugog odjeljenja Udbe NR BiH koji kaže da je „Cazinska buna bila izraz

revolta seljaka na mjere Države prema selu. Nije bilo umiješanosti stranih faktora, stvar je bila autohtona.“ (Ibid. 222). Isti stav dijeli i Ratko Ilić iz banjalučke oblasne Udbe i govori da „nikakva strana obavještajna služba nije bila umiješana“ (ibid. 223). Sad šta je stvarna istina zavisi ponekad i do istraživača, ali i autora, zavisno koja se strana bune interpretira.

Negativna konotacija u ovim događajima pripisuje se Hakiji Pozdercu i njegovom „rezervisanom“ ophođenju prema svome narodu. Kao visoki funkcioner u tadašnjem jugoslovenskom režimu primjetno je izostajanje empatije i zainteresiranosti u podržavanju vlastitog naroda, pogotovo, ovdje je riječ o njegovim zemljacima, Krajišnicima. Mnogo je svjedočenja o njegovom rigoroznom odnosu, datih od strane protjeranih, osuđenih i mučenih ljudi, onih koji su dobili zasluženno i onih koji su u cijeloj toj priči bili najmanje krivi. Ljudi koji su proživjeli patnju u protjerivanju, slanju u prinudni rad i zatvoru svjedočili su Hakijinom hladnom pristupu i nemaru kad bi vidio učesnike Bune, te samo govorio da ih je potrebno što više kazniti. Kad kažnjenici i oni čiji su preci progonjeni i koji su odslužili dugogodišnje kazne govore o Hakiji Pozdercu krive ga za „uduplavanje“ godina kažnjeničkog rada ili zatvora. Bilo je situacija kada su nekim učesnicima izrečene kazne zatvora ili društveno-korisnog rada na godinu dana, pa bi nakon odslužene godine ponovo osuđeni, ali na 15, 20 godina. Takva praksa nikome nije bila jasna, ali u sjećanju Mehmeda i Memije Beganovića datog autorici Kržišnik-Bukić stoji sljedeće: „Znam sigurno da su Pozderci naredili ponovno suđenje i progon porodica“, zaključuje Mehmed Beganović, a otac mu Memija dodaje“ Da mi glava ode da je Hakija iza toga svega kažnjavanja“. (Kržišnik-Bukić, 2013:277). Šta je to sve ljude sa Cazinske krajine moglo navoditi da u Hakiji vide najvećeg krivca za svoje daljnje nevolje i patnje? Prvo, Hakija je zaista među prvima došao iz Sarajeva, neko se vrijeme nalazio na terenu i u samom Cazinu, otvoreno iskazujući prema pobunjenicima svoju ljutnju, bijes, grubost. Drugo, Hakija je bio u tim prvim poslijeratnim godinama u narodu Krajine poznat po tome da kao jedan viši politički funkcioner stalno traži kruto primjenjivanje u praksi tzv. ekonomskih mjera države. Treće, bar neki ljudi su znali ili su čak lično zapamtili Hakiju kao javnog tužioca za okrug Banja Luka sa sudskog procesa hodži Muhamedu Redžepagiću iz Vrnograča i još jedanaestorici „narodnih neprijatelja“, održanog od 23. do 25. februara 1947. godine u Velikoj Kladuši, kada je čitava grupa, sa izuzetkom jednog i osuđena, i to na jednu do 16 godina lišenja slobode sa prinudnim radom.<sup>22</sup> Četvrto, neki ljudi su, tada, imali

---

<sup>22</sup> Glas 1.3.1947. „U Velikoj Kladuši krivično vijeće Okružnog suda izreklo je presudu organizatorima i članovima terorističke organizacije na kladuško-cazinskoj krajini“ (Prema Kržišnik-Bukić, 2013:278).

pred očima još i kakve druge Hakijine „griehove“. U svakom slučaju, Hakija je bio 1950. godine visoki državni funkcioner - Cazinjanin koji je vjerovatno uživao u narodu strahopoštovanje ali sigurno nije bio u svojoj Krajini i popularna ličnost (Ibid. 278).

Kržišnik-Bukić u svom istraživanju dotiče se i samog konteksta svakog događaja odigranog prije bune, u toku nje i nakon neuspjelog ustanka, ali i jedinstvenih slučajeva ponaosob svakog bitnijeg učesnika, odnosno organizatora. Zanimljivo zapažanje, primjećeno tek nekoliko decenija poslije 50-tih godina jeste o tome da se unutar Jugoslavije odigravao veći broj pobunjeničkih akcija i prije same 1950. godine, naravno u manjem kapacitetu i planiranom dosegu nego što je to bila Cazinska buna i sa neprijateljskim ponašanjem prema državi ili prema drugim narodima. Takve neprijateljske formacije koje su ugušene na samom startu znala je i država i njene obavještajne službe. One su te koje su spriječile negativan ishod. Međutim, jedino se „Cazinskoj buni“ pristupilo u ovakvom kapacitetu istrage, suđenja, protjerivanja pa i ubijanja učesnika.. Različiti su bili motivi kod ljudi koji su učestvovali u pobuni 6. maja. Naravno, svi oni se nisu pridružili ustanicima jer su to željeli, neki su bili natjerani, jer su im upućene prijetnje da će biti ubijeni, a sve što imaju biti spaljeno. Postoje i oni koji su, poput organizatora pobune, dijelili mišljenje da je buna potrebna zbog stvaranja boljeg okruženja i ostvarivanja seljačkih prava. Dok je bilo i onih koji su uzeli učešće ugledavši se na vođe pobune, koje su smatrali uglednim osobama. Godinama su postojala pitanja bez odgovora o tome kako to da vrh države ili Udba koja je kontrolirala svaki pedalj nisu spriječili pripreme koje su duže trajale i u kojima je učestvovalo na desetine osoba. Tek nakon nekoliko decenija i okončanjem jednog režima stvari su bile jasnije, na vidjelo su izašle sve „misterije“ koje su mučile stanovništvo ovog kraja, ali i posljedice koje su za sobom ostavile. Međutim, počinjena nepravda nikad nije ispravljena, odgovorni nisu odgovarali za svoje postupke, a potomci nedužno ubijenih rođaka i dan danas ne znaju kako je došlo do svirepih ubistava, pa i zabrana da porodice pokopaju ubijene. Nakon što bi ubili „krivce“, najčešće iza njihovih porodičnih kuća, naredili bi da se tijela ne smiju dirati, inače će ubiti i ostale ukućane. Tako da su tijela mrtvaca danima bila na otvorenom, a članovi porodice morali su posmatrati taj stravični prizor. Obično bi na kraju zanemarili prijetnje i sahranili svoje najbliže, na jedan dostojan način, želeći im samo pružiti mir.



### 6.3. Život u Cazinskoj krajini poslije bune

Iako, jednostavno kazano, nedorečena, nedovoljna organizirana, skromno isplanirana „Cazinska buna, koja je predstavljala najveći seljački ustanak koji se ikada zbio u Evropi među seljaštvom u vrijeme socijalizma, tema je o kojoj se nije smjelo pričati u bivšem režimu. Značajan otpor pružili su muslimani Cazinske krajine 1950. godine. Međutim, njihov pokušaj oružane pobune bio je brzo i surovo ugušen. Zato je čitava Cazinska krajina bila kažnjena i kolektivnom stagnacijom-višegodišnjom obustavom bilo kakvih investicija i potpunim nepovjerenjem države u to stanovništvo (tu je živjelo preko 95% muslimana)“ (Begović, ur, Kržišnik-Bukić, prema Lavić, 2011:19). Vlasti su se surovo obračunale sa učesnicima bune. Na osam sudskih procesa u Cazinu i jednom u Slunju osuđeno je ukupno 291 lice zbog pokušaja rušenja državnog poretka. Trojica glavnih organizatora i vođa bune Milan Božić, Ale Čović i Mile Devrnja osuđeni su na smrt i strijeljani u septembru, odnosno novembru 1950. godine (Imamović, 2006:561). Nad učesnicima bune i generalno stanovništvom Cazinske krajine vršen je višednevni psihički i fizički teror, razna etiketiranja, odbacivanja, izrugivanja i progon. Besmislenih i neregularnih postupaka je bilo na desetine, a jedan od njih je puštanje „zatvorenika“ iz općinskog zatvora, da bi iste na prevaru ponovo zatvorili nakon par dana, jer je „vlast“ tada zaključila da je „njihovo puštanje kućama u onom momentu ipak značilo da neće biti direktno sudski gonjeni. Ali kako je, da se podsjetimo, „odozgo“ naređeno da se imaju svi „učesnici“ strogo kazniti, puštanje kućama većine shvaćeno je kao greška.“ (Kržišnik-Bukić, 1991:361). Pomisao o povratku u Cazinsku krajinu onih koji su odslužili svoje kazne ili odradili društveno-korisni rad, psihološki je bila teška. „Kažnjenici/osuđenici“ plašili su se prijekora okoline, nerazumijevanje od strane mještana, pa i društvenog odbacivanja. Zato su neki od njih odlučili ostati u mjestima gdje su radili/odslužili kaznu. Bile su to općine Breza ili Kakanj, gdje su uglavnom u međuvremenu i pronašli zaposlenje. „Uz vojno suđenje glavnim krivcima (koje je rezultiralo kaznama zatvora i konfiskacijom imovine) i prekršajno onima kojima je neka, kakva-takva, krivica ili samo veza sa ustankom odnosno neprijateljskom akcijom također utvrđena ili samo pripisana, dakle uz ove kazne određena je i ostvarena još jedna velika, a veoma specifična kazna. Riječ je o protjerivanju iz vlastitih kuća velikog broja porodica onih najteže osuđenih sa Cazinske krajine i njihovo raseljavanje na srbački

srez u ljeto 1950. godine“ (Kržišnik-Bukić, 2013:383).<sup>23</sup> Sam čin iseljavanja porodica sa područja zahvaćenih ustankom obavljen je u augustu 1950. godine. Kao i prekršajno suđenje, i za taj su zadatak oformljene ad hoc komisije na terenu. Sačinjavali su ih „nekompromitirani“ pojedinci iz lokalnih struktura vlasti, posebno Milicije i Udbe, kao i jedan broj došljaka, specijalno zaduženih za „raščišćavanje“ prilika na Cazinskoj krajini (Ibid. 388). Sjećanja protjeranih lica sa svojih ognjišta u Srbac su strahovita, puna nepravde, tuge i boli. Cijele porodice su iseljene, uključujući djecu i starce, u Srbac sa nešto stvari koje su uspjeli ponijeti sa sobom u brzini kojom su ih tjerali da što prije napuste svoje kuće, a pritom da im ne kažu gdje ih vode. Uputili su se iz Cazinske krajine u Srbljane odakle su vagonima kao stoka bili transportovani do Srpcu i tamo istrpani, bez prethodno ikakvog objašnjenja o tome šta im rade. U Srpcu su istovareni i ostavljeni na milost i nemilost okruženja, da se snalaze kako znaju i umiju. U svojim izjavama i sjećanjima koje su dali decenijama kasnije navode jedinu pozitivnu stvar, a to je gostoprimstvo ljudi koje su zatekli u Srpcu, koji su im pomagali koliko su mogli, mada ni oni nisu bili u boljim mogućnostima. Živjeli su u napuštenim kućama, uglavnom bez vrata i prozora, pa su uvijek morali nešto improvizirati. Radili su po tuđim posjedima, djeca su prosila sa drugom djecom ili su čuvali stoku bogatijih mještana. Mnogi od njih su usljed gladi i umrli, a među njima je bilo i djece. Sve ove priče, Kržišnik-Bukić je prikupljala i kompletirala četrdeset godina poslije, od nekolicine preživjelih i onih koji su se nakon tri godine boravka u Srpcu vratili u Cazinsku krajinu. „Bez pretenzija na izračunavanje tačnog broja sa cazinskog sreza u Srbac protjeranih ljudi, jer su ipak pod znakom pitanja i podaci o članovima porodica i precizni podaci o broju samih porodica, kao i pitanje da li porodice tretirati u tzv. užem ili širem smislu, iznesene, dakle autoru dostupne brojke, omogućavaju zaključak da je sa cazinskog sreza iseljeno preko 70 porodica (77) odnosno preko 500 ljudi (516)“ (Ibid. 407), dok podaci o raseljenim/protjeranim porodicama sa kladuškog sreza govore da je „sa 7 različitih geografskih lokacija kladuškog sreza protjerano 20 porodica sa 93 člana“ (Ibid. 409). Kržišnik-Bukić objedinjujući sve brojke dolazi do podatka da je „raseljeno 97 porodica sa 609 članova.

Izbijanje bune 6. maja, njen neučinkoviti ishod i posljedice koje je ostavila u Cazinskoj krajini, odrazilo se na svakodnevni život stanovnika sva tri sreza koja su učestvovala u ustanku, ali najviše

---

<sup>23</sup> „Raseljavanje porodica“ je pojam koji ne poznaju ni Zakon o zaštiti naroda i države iz 1946. godine ni Krivični zakonik iz 1947. godine, ni njegove kasnije izmjene i dopune. Kaznu „raseljavanja porodica“ ne obuhvaćaju ni dva Zakona o vrstama kazne, iz 1945. i 1946. godine (Sl. 1. DFJ, br. 48 od 19. jula 1945. godine i Sl. 1. FNRJ br. 66 od 16. augusta 1946. godine, prema Kržišnik-Bukić, 2013: 383).

u Cazinu. Vrh države i partija ovu bunu su površno osuđivali i navodili kao „neprijateljsku akciju“, a „partijci su instruirani da treba „narodu objašnjavati ovu pobunu tako da ovo nije bio nikakav ustanak, nego obično nezadovoljstvo kulačkih elemenata koji su huškali narod na njegovu vlast“ (Arhiva Sreskog komiteta Cazin, prema Kržišnik-Bukić, 1991:445). Neprijateljski ispad u Cazinskoj krajini prilično je koštao našu partijsku organizaciju (Ibid. 446) zaključak je instruktorske grupe CK KPJ koja je posjećivala Cazinsku krajinu i analizirala situaciju i političko stanje u ovom području. Iako su mještani pokušavali normalizirati situaciju i stvari posložiti na svoje mjesto kao prije, posljedice bune „očitovala su se u svim sferama, a posebno na demografskom planu, u privredi, u političkim odnosima“ (Ibid.).

Iako je suša 1950. godine pogodila područje Cazinske krajine i bila jedan od razloga nezadovoljstva i brige seljaka, Kržišnik-Bukić postavlja pitanje: „Ali da i katastrofalne suše nije bilo, zar bi se na Cazinskoj krajini bolje živjelo nakon što je stotine i stotine vojno i prekršajno osuđenih ljudi, muškaraca pri najboljim fizičkim sposobnostima, odstranjeno iz radova u poljoprivredi? „(Ibid, 449). Pored velikog broja raznih objašnjenja i interpretiranja o tome zašto je došlo do narodnog (seoskog) ustanka, udaraca po narodu Cazinski krajine, treba kao argumentaciju navesti riječi akademika Muhameda Filipovića koji kaže da se radilo „o pobuni jednog ponosnog i buntovnog naroda osobito osjetljivog na nepravde, naroda koji nije mogao izdržati određeni sistem odnosa na selu koji mu je bio nametnut i on je svoj stav izrazio na tradicionalan krajišnički način, a to znači masovnim okupljanjem i pohodom na centar iz kojeg je smatrao da dolazi nepravda koju je osjećao. Ta pobuna nije, osim marginalno, imala kontekst odnosa prema režimu u cjelini i državi kao takvoj“ (Begović, ur, Filipović, 2011:29).

## **7. ULOGA PORODICE POZDERAC U SAVREMENOM DRUŠTVENOM RAZVOJU CAZINSKE KRAJINE**

Kada spominjemo istaknute porodice u Cazinskoj krajini, pa i u Bosni i Hercegovini koje su se isticale u svom društvenom, političkom, vojnom ili kulturnom djelovanju neizbježno je da ne spomenemo porodicu Pozderaca, jednu od „najistaknutijih familija, kada je politika i politički život ovog kraja i Bosne i Hercegovine u pitanju. Iz te familije potekli su mnogi poznati i ugledni Bošnjaci među kojima su svakako najistaknutiji Nuriya Pozderac, Hamdija Pozderac, kao i Hamdijina braća, političar Hakija i general Sakib“ (Begović, ur, Dervišević, 2011:318). U ovom poglavlju prikazan je, kroz društveno-političko djelovanje jedne porodice, način na koji su pojedinci sa krajiškog područja pokušavali i uspijevali u svojim namjerama da pomognu svome rodnom mjestu, da se izbore za kvalitetniji život svoga naroda, pa i da ostave bogatu ostavštinu iza sebe za koju historija ima materijala da piše. Politička borba angažirane inteligencije, u ovom dijelu spomenutih triju osoba, Nurije, Hamdije i Hakije, daje nam širu sliku o tome da se svaki pokušaj unapređenja stanja u Cazinskoj krajini, pa i u Bosni i Hercegovini nije morao započeti i završiti oružanim sukobom, društvenim pobunama ili formiranja oružanih, vojnih struktura koje će braniti svoj narod, već da učen i proširenih vidika čovjek može stvoriti bolje okruženje.

## 7.1. Nuriya Pozderac<sup>24</sup> - naugledniji muslimanski političar u Cazinskoj krajine u prvoj polovini 20. stoljeća

Veoma interesantna priča o istupu Josipa Broza Tita u Cazinu je upravo u prisutnosti Nurije Pozderca prilikom kojeg je, po prvi put, otkrio svoj identitet, (na jednom skupu u Cazinu, izjaviši da je metalski radnik, Hrvat iz Zagorja; op.a.). Tada su ljudi iz ovog kraja u velikom broju pristupili partizanima zahvaljujući Nurijinoj karizmi i razriješenoj enigmatičnosti („Tito je ipak naš“, navodi se da je konstatiralo okupljeno stanovništvo). Sve do ovoga događaja, prema krajiškom predanju, niko nije znao ko je Tito i kakve namjere ima. Od toga trenutka Krajišnici su stekli povjerenje u vođu partizanskog odreda, naročito sada kada mu je „desna ruka“ postao Nuriya i kako neki tvrde „prvi i najdraži Titov plemić“ (Slobodna Bosna, 7.6.2007, prema Mulaosmanović, 2010:122). U Nurijinom predškolskom dobu nije bilo ničeg neobičnog. Porodica je živjela mirno. Otac se bavio trgovinom i smatralo se da mu je to donosilo dobre prihode. Očev ugled u Cazinu prenosio se i na svakodnevni način njegovog života. Očeva postojanost uz veliki ugled i česte razgovore s ljudima, najčešće vođen u prostranoj kući pred djecom, stvarao je kod njih samopouzdanje u prvim životnim koracima (Kecman, 1987:19), a upravo takvi počeci života u lijepom okruženju, širokih pogleda odrazit će se na Nurijin život i ulogu njega kao roditelja koji je iste primjere prenosio i na svoju djecu, onako kako su njega odgajali i učili njegovi roditelji. Nurijina djeca, Sead i Sadeta o svom ocu su kazivali samo najljepše, pa ga se „prisjećaju kao širokogrudnog, druželjubliva i po prirodi veoma vesela čovjeka. Bilo je teško u tome slijediti ga, jer je mnogim ljudima vjerovao i volio ih. Često nam je govorio da bi čovjek mogao samog sebe poštovati i da bi bio dostojan poštovanja drugih, ne smije dozvoliti ništa, što bi drugim zamjerio“ (Ibid. 33).

Krajem dvadesetih godina 20. stoljeća siromaštvo i neimaština su pogodili regiju Cazinske krajine, a Nuriya nije mogao bezdušno posmatrati kako se seljaci-težaci bore sa siromaštvom, te u svojim

---

<sup>24</sup> Rođen 15. januara 1892. godine u Cazinu, od oca Murat-age i majke Fatime Omanović. U Bihaću završava gimnaziju, potom upisuje Učiteljsku školu u Sarajevu, te nakon završetka škole vraća se u rodni Cazin. 1915. godine odlazi u Grac na vojno školovanje i obuku, gdje dobija čin poručnika, a u toku Prvog svjetskog rata, sa bratom Alijom odlazi u Galiciju, 1916. godine gdje bivaju obojica ranjeni. Nakon liječenja u Kijevu, potom učestvovanja na Solunskom frontu, dolazi u oslobođeni Beograd odakle se vraća u Cazin 1919. godine i iste godine se uključuje u politički rad. Oženio se Devletom Šehović-Veletanlić sa kojom je imao četvero djece: Sadetu, Seidu, Eminu i sina Seada. Politički se angažuje kroz Jugoslovensku muslimansku organizaciju (JMO) na nagovor lidera te stranke Mehmeda Spahe, koji je čak bio Nurijin gost u Cazinu. Postaje istaknuti funkcioner JMO, te izabrani poslanik u skupštini Kraljevine nakon što je osvojio najviše glasova, preko 5.000, a na toj funkciji ostaje sve do 1929. godine. 1937. godine postaje sekretar JMO, 1938. potpredsjednik i senator. U okolini Tjentišta na Dragoš Sedlu je poginuo, učestvujući u bici na Sutjesci 12. juna 1943. godine.

moogućnostima, svakom koji je od njega zatražio pomoć, on reaguje. Uglavnom je to bilo u vidu zagovaranja za siromašne pred uglednim trgovcima koji bi onda dali namirnice na veresiju, a često bi i sam znao brašna i soli odnijeti na svoj račun ili zatvoriti u trgovinama dugove onih koji baš nisu imali odakle da ih otplate. „Nurija Pozderac u politiku je ušao još u godinama prije početka Drugog svjetskog rata, ali njegova odluka da se priključi partizanskom pokretu, jedan je ispravan temelj političkog uspjeha i dobrih procjena svih Pozderaca koji su nastavili njegov revolucionarni put“ (Eli Tauber, prema Ljubović, 2019: 123). Nurija je izabran za poslanika ispred cazinskog kraja u Narodnoj skupštini, kasnih 30-tih godina i tad je počelo sa procesima modernizacije Cazinske krajine. Njegovim zaslugama sagrađene su brojne škole u selima Cazinske krajine, a „zaslužan je za uspostavu telefonske veze Velika Kladuša-Cazin kao i za svakodnevne poštanske veze od Bihaća do Karlovca preko Cazina i Velike Kladuše“ (Begović, ur, Škiljan, 2011:46).

Najviše političko postignuće Nurija doživljava prilikom Prvog zasjedanja AVNOJ-a u Bihaću, 26. i 27. novembra 1942. godine, kada je izabran za potpredsjednika Prvog zasjedanja AVNOJ-a, prve vlade i nove Jugoslavije, „čime je postao prvi Bošnjak sa najvišom političkom i izvršnom funkcijom u toj novoj zajednici jugoslovenskih naroda“ (Begović, ur, Dervišević, 2011:322). O značaju takvog javnog priznanja za Pozderca i Bošnjake u Krajini, piše krajiški književnik Skender Kulenović, koji kaže: „Odlazak Nurije u partizane značilo je preokret za Muslimane Cazinske krajine, a posebno njegovim izborom za potpredsjednika AVNOJ-a, jer ih je Nurija lično poznao, poslije čega se njihov broj u partizanima povećao deset puta.“ (Ibid. 323). Nurijin angažman i princip djelovanja nije bio prihvaćen sa svih strana jednako, tako da su neki pokušavali na razne načine osporavati njegove aktivnosti i princip rada. „Vlasti su u međuvremenu pokušavale da i dalje izoluju Nuriju od Cazina i Cazinske krajine i zbog toga su mu pravili druge smetnje. S obzirom da je zbog trgovine drvetom morao više puta putovati van zemlje, oni mu oduzimaju pasoš, zadržavaju ga u kancelarijama, pa je zbog toga bio prisiljen da se pismeno obrati Petru Živkoviću veoma oštrim riječima, kojima traži da se on urazumi, jer njegovi postupci prema bivšim narodnim predstavnicima nisu na nivou građanskog morala“ (Kecman, 1987:56). Nuriju to nije dalo pokolebati niti spriječiti u vlastitim ciljevima, držao se svoga puta koji je smatrao ispravnim. Bio je širokih pogleda, nije razumijevao besmislene nesporazume među ljudima, pogotovo u siromašnim sredinama u vremenu kada je glad harala Cazinskom krajinom. Zbog toga bi često intervenisao i pokušao pomiriti zavađene, nastojeći im objasniti da od toga nema napretka i da u teškom vremenu trebaju jedni drugima biti oslonac i podrška, a ne neprijatelji i smetnja.

Državotvorni stav i spremnost da se bori za svoj narod, okarakterisalo je Nuriju kao velikog Bošnjaka, pozitivnog karaktera i bez sklonosti za djelovanjem isključivo za lični interes. Njegova vjerska orijentacija i nacionalna pripadnost bila je neupitna, a vrijeme u kojem je živio stvaralo je ograničenja i prepreke, koje se nisu mogle odjednom promijeniti niti savladati.

Porazavajuća je činjenica da danas u historiji i kulturi bošnjačkog naroda, u ovom slučaju i krajiškog naroda, osobe poput Nurije Pozderca ne zauzimaju počasno mjesto u kulturi sjećanja. Žalosno kazano, ali danas je bošnjački narod prihvatio osobe za velikane koje su i za vrijeme Nurijinog života bile prohrvatski i prosrpski orijentisane, te koje su vodile politiku bez posebnog značaja bosanskoj državi i obnovi državnosti. Trebali bismo imati na umu da je društveno-politički angažman Nurije Pozderca značio i bolje pozicioniranje Krajišnika-Bošnjaka-muslimana u jednoj takvoj zajedničkoj državi Jugoslaviji koja, nažalost, nije uvažavala Bošnjake kao narod u državi koji ima dugotrajnije povijesno postojanje od bilo kojeg drugog naroda koji je sačinjavao istu tu Jugoslaviju. Izražen osjećaj krajiškoj pripadnosti Nurija je pokazivao primjerom vraćanja u rodni Cazin i poslije, tada velikih, životnih postignuća. Nurija, koji se svome narodu obraćao sa vjerskim pozdravom „es-selamu alejkum“ i antifašističkim „smrt fašizmu-sloboda narodu“, uživao je duboko poštovanje među svojim političkim partnerima, ali posebno u svom Cazinu, među svojim Krajišnicima. Nurijini potezi u politici stare Jugoslavije preteča su današnje bosanske ideje koja živi slobodno i primjer je kako jedan je čovjek, koji tad nije bio čak ni član komunista, uspio da stvori neprikosnovo poštovanje kao jedna od najuglednijih ličnosti u staroj Jugoslaviji. Shvativši ulogu narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini, Nurija mu pristupa i vodi sa sobom veliki broj Krajišnika-Bošnjaka, što će kasnije za njih biti od velike važnosti. Odlazeći u posljednje bitke svraćao je u svako veće mjesto u Bosni i Hercegovini, pa i u Sandžaku i govorio narodu o važnosti narodnooslobodilačke borbe i sprječavanja okupacije države. Ljude je pozivao da se priključe, a oni bi to i učinili u velikom broju, nakon Nurijine ubjedljive retorike. Nurija je pod svaku cijenu nastojao spriječiti pokolj nad svim dobrim ljudima, a svaki gubitak nekog ranjenika doživljavao je isuviše lično. Emotivno su ga potresali prizori kolona izbjeglica pored puteva, koji su bježali od neprijatelja i tijela koja su truhnula u šumama i koje niko nije mogao u ratnom stanju na dostojan način sahraniti. Ko bi rekao da će on upravo u takvom mjestu poginuti i da će njegovo tijelo biti zakopano u zemlji daleko od rodne grude, njegovog Cazina i Cazinske krajine.

Kecman u zapisima iz Nurijnog života posebno naglašava da je on bio „jedinствен čovjek iz bivšeg političkog života, kao potpredsjednik Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije i senator koji se nije dao podvrći političkim zabludama i poći putem klasne pripadnosti, već obratno. On kao istinski narodni čovjek, u najvećoj društvenoj kataklizmi (kapitulacija vojske i države pod okupatorom 1941.godine), odlazi u svoj rodni kraj, u narod, da s njim skupa dijeli svo zlo i dobro koje im predstoji“ (Kecman, 1987: 214-215).

## 7.2. Hamdija Pozderac<sup>25</sup>- politički uspon čovjeka iz naroda

U registru zločinačkih postupaka postoji i jedan način ubijanja za koji nije moguće direktno optužiti niti goniti ubicu, a to je ubijanje putem teške riječi na koju čovjek, osobito ako je pošten i častan, reagira tako da sam sebe ubija, odnosno uzbuđenje zbog teške riječi i uvrede izaziva moždani ili srčani udar.  
Akademik Muhamed Filipović

Područje njegovog interesovanja je bilo pravo i politika, a zakonodavstvo i pravni ustroj države su mu bili, naprosto, prava opsesija (Mulaosmanović, 2010:123), a koliko je bio priznat i poštovan u društvu govore njegove veze koje je imao širom Jugoslavije, simpatije koje je izazivao kod studenata, prilikom svojih predavanja na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, pa je „na taj način održavao svoju ljubav prema znanosti i teorijskom proučavanju političkih sistema“ (Ibid. 124).

---

<sup>25</sup> Rođen je 1924. godine od majke Safije i oca Mehe (koji je bio brat Nurije Pozderca). Bio je oženjen suprugom Milkom, sa kojom je imao kćerku Dubravku. „Hamdija Pozderac se još za vrijeme svoga srednjoškolskog obrazovanja uključio u rad tada ilegalne organizacije SKOJ-a, a u tokove narodnooslobodilačkog rata se uključio 1941. godine, te obavljao niz važnih funkcija i vojnih dužnosti...Početkom 1944. godine postao je sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a i član Oružanog komiteta KPJ Bihać. Bio je nosilac Partizanske spomenice 1941. i odlikovan je Ordenom za hrabrost, Ordenom zasluga za narod, Ordenom bratstva i jedinstva, Ordenom Republike, Ordenom jugoslovenske zastave sa lentom i Ordenom junaka socijalističkog rada. Nosilac je nagrade ZAVNOBiH-a. Od 1965. godine bio je član CKSKBiH, bio Poslanik kulturnog vijeća Skupštine SRBiH, od 1971. do 1974. predsjednik Predsjedništva BiH, a od 1971. do 1978. godine predsjednik Skupštine SRBiH. Bio je član Izvršnog komiteta CKSKBiH i sekretar Sekreterijata. Na kraju svoje bogate političke karijere bio je i član Predsjedništva SFRJ. Izdao je niz publicističkih i naučnih djela, a od 1961. godine je predavao opću sociologiju na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. Umro je u aprilu 1988. godine u Kliničkom centru bolnice Koševo u Sarajevu i to pod i danas još nerazriješenim okolnostima“ (SDP BiH: Vratiti se idejama Hamdije Pozderca, 06.04.2008.).



Hamdija pri povratku iz Moskve sa školovanja, upisuje sociologiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu, zbog čega neki historičari smatraju da je on jedan od prvih školovanih sociologa u Bosni i Hercegovini, te svojim znanjem doprinosi osnivanju Fakulteta političkih nauka u Sarajevu, koji se prije toga zvao Viša partijska škola.<sup>26</sup> „Još kao mladi političar u usponu, šezdesetih godina 20. stoljeća Hamdija Pozderac je ostavljao dojam da zna šta hoće i da zna ko je. Jedna od njegovih bliskih prijateljica iz ranog političkog života koji se odvijao u jugoslovenskoj prijestolnici, Munevera Hadžišehović, ističe kako je već tada htio da Bosnu dovede do ravnopravnog položaja unutar Federacije, a tako i Muslimane kao obespravljeni narod u njoj i da mu je to bio primarni politički cilj (Hadžišehović, prema Mulaosmanović, 2010:123).

Kako su politički procesi u Bosni i Hercegovini tekli, tako su se smjenjivale i osobe koje su ostavile iza sebe bogato naslijeđe na njenoj političkoj sceni. U kontekstu političkih aktivnosti postojanja Jugoslavije istaknuta je uloga upravo Hamdije Pozderca. „Od 1982. godine Hamdija Pozderac je postao čovjek broj jedan u republici jer se našao na čelu CK SK Bosne i Hercegovine. Ova činjenica je veoma značajna jer se radi o prvom Muslimanu koji se našao na čelu bh. partijske organizacije. Time se samo potvrđivalo da se radi o jednom od vodećih političara u Jugoslaviji i čovjeku koji će kreirati politički život države u narednom periodu. Ta njegova uloga i politički utjecaj su dolazili do izražaja prilikom njegovog participiranja u komisijama koje su radile na ustavnim amandmanima (1968-1971.) i donošenju ustava 1974. godine“<sup>27</sup>(Ibid. 125). O spremnosti na nacionalnu borbu za bošnjački narod i u političkim krugovima isticanja bošnjačkog elementa u državi Bosni i Hercegovini, Hamdija nije imao dvojbe niti strah od posljedica. A koliko je bio korak ispred svojih saradnika govore njegovi politički potezi. O tome koliko je posvećivao pažnju o nacionalnom pitanju Bošnjaka govore mnogi naučni i stručni tekstovi „koje je objavio, a koje je prethodno izložio na nekom važnom političkom ili naučnom skupu. Na tu temu je objavio 1978. godine posebnu knjigu, tako da je i danas jedan od najistaknutijih autora koji se bavio tim pitanjima“ (Izjava Alage Derviševića, prema Hrnjica, 2010: 127), o čemu govori Alaga

---

<sup>26</sup> Kao jedna od vodećih političkih ličnosti, zajedno sa Ratom Dugonjićem, Brankom Mikulićem, Džemalom Bijedićem i drugima, dao je izuzetno veliki doprinos ubrzanom društveno-ekonomskom razvoju Bosne i Hercegovine. Bio je političar, humanist, naučnik, teoretičar, predavač na Visokoj školi političkih nauka, te univerzitetski profesor sociologije na Univerzitetu u Sarajevu. Za učešće u antifašističkoj borbi, kao i za cjelokupni svoj društveno-politički i naučni angažman i značajan doprinos društvenoj zajednici, dobitnik je brojnih odlikovanja i priznanja (Hrnjica, 2010:10).

<sup>27</sup> Hamdija Pozderac je bio na čelu republičke komisije prilikom izrade ustavnih amandmana u periodu 1968-1971. a sredinom osamdesetih će biti i na čelu Savezne komisije za ustavne promjene (Mulaosmanović, 2010:125).

Dervišević. Kada mu je Dervišević postavio pitanje zašto Muslimani nisu prije dobili naciju i zašto je umjesto naziva Bošnjak usvojen naziv Musliman (sa veliko M), Hamdija mu je odgovorio na jedan odmjeran način: „To zašto Muslimani nisu prije priznati kao nacija je isto da si me pitao zašto Kulin ban nije uveo samoupravljanje. Za ove stvari treba vrijeme da sazriju i pamet da se to nametne i progura. A što se tiče imena, oni moćniji od nas nam nisu dali ime Bosanac ili Bošnjak, nama je bolan zemljače bilo važno da nas priznaju pod bilo kojim imenom i da nas u Ustav stave, a ime je lako promijeniti, kada se za to stvore uslovi, to je stvar plebiscita i bit će lakše kasnije, kada se za to stvore uslovi, rješavati pitanje promjene imena, nego priznanje imena, naroda i nacije zajedno. Uostalom, mi komunisti smo posljednji koji bi svome narodu dali vjersko ime, a samo ime i nije sada najvažnija stvar. Npr. tebi je sada ime Alaga, ako bi promijenio ime, u naprimjer, Mujaga, pošto je u nas Krajišnika i to ime veoma često, bi li se time kod tebe išta promijenilo i bi li se ti kao biće drugačije osjećao, kad se po tvom rodnom listu zna, ko si, šta si, ko ti je babo, a ko mater. Važno je šta se pod tim imenom podrazumijeva i šta to konačno znači, za jedan narod i tek onda kad se ono ozvaniči u Ustavu i u zakone unese, ono nešto znači. Eto vas mlađih, nastavite sa istraživanjem i dokazivanjem, moja generacija nije mogla više.“ (Dervišević, 2006:243).

Njegov angažman u privrednom razvoju Cazinske krajine također se mogao osjetiti. A podršku je davao „Agrokomercu i njegovom razvoju jer je to značilo i napredak njegovog rodnog kraja. Manje-više, svi političari su imali u svome mandatu zadatak da pomognu svome kraju i Hamdija tu nije bio nikakav izuzetak. Koliko je on bio dogmat i stjegonoša socijalističke ideje, a ne nekakav „kum“ lokalnog značaja, govori i podatak da je sredinom osamdesetih, u periodu krize, zagovarao treću smjenu kao rješenje ekonomskih problema“ (Mulaosmanović, 2010:125-126). Ibraga Topić na tribini u Cazinu 2000. godine povodom sjećanja na Hamdiju Pozderca iznio je neosporne činjenice o tome kako je Hamdija bio „dobar poznavalac oblasti odgoja i obrazovanja i iskreni prijatelj prosvjetnih radnika. Bio je kreator jedinstvene akcije „1000 škola u BiH do 1980“, u kojoj je općina Cazin ostvarila neponovljiv rezultat“ (Hrnjica, 2010: 101). A koliko je istina da je gajio poštovanje i naklonost prema prosvjetnim radnicima svjedoči njegova izjava kad je jednom prilikom rekao: „Prosvjetni radnici nikad nisu bili nagrađeni prema svojoj ulozi i svome značaju za razvoj društva“ (Ibid. 102).

Međutim, Hamdijina aktivnost oko unapređenja države postala je meta sve učestalijih pritisaka izvan Bosne i Hercegovine, najčešće iz susjedne Srbije, koji su pogađali dug period Hamdiju,

koristeći se jeftinim potezima i niskim udarcima nastojeći ga što više moralno obezvrijediti, te su ga optužili da je uradio „plagijat naučnog rada jer je navodno, ustanovljeno da je on prepisao dijelove rada beogradskog politologa Petra Mandića iz knjige „Demokratski centralizam“ i objavio u svojoj knjizi (NIN, 20.9.1997., prema Mulaosmanović, 2010:131). Nije zanemariv aspekt da su ovi napadi dolazili direktno od Vojislava Šešelja. „Budući četnički vojvoda i predsjednik Srpske radikalne stranke nije nikako trpio Pozderca, a niti Pozderac njega“ (Mulaosmanović, 2010:131). Hamdija je Vojislavu Šešelju javno zamjerao i konstantno prigovarao za njegov otvoreni nacionalizam, što će se nakon nekoliko godina ispostaviti tačnim kada Šešelj postaje jedan od glavnih kreatora velikosrpskog programa i predvodnika agresije na Bosnu i Hercegovinu 90-tih godina 20. stoljeća, a nakon završetka rata i haški osuđenik.

Mulaosmanović također navodi da je sudbina Hamdije Pozderca povezana sa sudbinom Bosne i Hercegovine, a da je „značajna razlika u tome što velikosrpski napad Hamdija, ipak, nije preživio, a što je u njegovoj domovini, s druge strane, pošlo za rukom i othrala se svim iskušenjima koja su je pogađala u periodu rata (1992.-1995.)“ (Ibid. 131). Naime, kreator ustavnih promjena u SFRJ, Hamdija Pozderac, je navukao na sebe nezadovoljstvo srpske političke i svake druge elite svojim insistiranjem na zadržavanju određenog vida autonomije za tadašnje autonomne pokrajine u sastavu Srbije (Kosovo i Vojvodina). Za takav stav imao je i podršku od strane tadašnjih slovenačkih i hrvatskih političara. To je bila tačka na kojoj je određena sudbina Hamdije Pozderca. Pošlo se njegovom rušenju, pored ostalog, kroz mjeničnu aferu (Saračević, 2014:135-136).

Na Devetoj sjednici CK SK BiH održanoj 19. septembra 1987. godine otvoreno se krenulo na političko uništenje Hamdije Pozderca iako je samo sedam dana prije, prilikom njegove ostavke nagovješteno da će se braniti njegov moralni lik (Ibid. 133), a „apsolutno političko uništenje, koje je potom proizvelo i fizičko propadanje, dogodilo se na Desetoj sjednici CK SK BiH, održanoj 23. oktobra 1987. godine. Nekada moćni bosanskohercegovački političar je poslije ove sjednice bio manji i beznačajniji od običnog sarajevskog građanina. Niko nije stao u njegovu zaštitu. Oni koji su bili voljni da dođu u kućnu posjetu bili su ometani od strane policije koja je nekoliko mjeseci stan Pozderčevih u sarajevskom naselju Ciglane držala pod svojevrсном opsadom. De facto, Hamdija je bio u kućnom pritvoru“ (Ibid. 135). Hamdiji se također podvalilo da je na jednom političkom skupu izjavio da podržava megalomanski razvoj Agrokomerca (u kontekstu predafero Agrokomerc i raznih otvorenih istraga i sumnjičenja), što je naravno bilo izmišljeno i očito

politički isplanirano s ciljem da se Hamdija što prije ukloni sa političke scene budući da je svojim stavovima i angažmanom predstavljao prepreku u stvaranju Velike Srbije, a i kao predsjednik komisije za Ustav bio je smetnja velikosrpskoj monarhiji za širenje fašističkih aspiracija prema Bosni i Hercegovini. Sve su to razlozi koji svjedoče da je Hamdija umro od tuge i boli i zbog nepravde kontinuirano činjene u zadnjim godinama njegovog života. Njegova smrt i dan danas je misterija, a povodom nje postavljena su pitanja na koje nema odgovora. Sve što se zna jeste da je doživio moždani udar, pri čemu je bez bolničkog vozila, dakle privatnim automobilom odvezen u Klinički centar Sarajevo, te da je u hodniku, bez pratnje, na običnim, dotrajanim nosilima, ležao dva sata, bez intervencije ijednog doktora, nakon čega je umro. Jedan prepoznatljivi Hamdija Pozderac, u Jugoslaviji poznata i viđena ličnost, važan političar, da u hodniku bolnice leži dva sata, pri tome da mu niko ne priđe, ne otvara ništa drugo nego li velike sumnje i razmišljanje o svirepom političkom ubistvu i rješavanju velikog problema koji je Hamdijina prisutnost predstavljala „onima drugima“ krajem 80- tih godina 20. stoljeća.

„Poznato je da je pored Hamdije Pozderca mnogo ljudi bilo izloženo velikim šikaniranjima, policijskim i pravnim progonima, što je imalo negativne posljedice po njih i njihove porodice. Mnogi od njih, a radilo se o više stotina ljudi, zbog sistematskih progona, fizičkih i psihičkih maltretiranja i sličnih metoda širenja straha, zapali su u stanje nemoći i rezignacije, zbog čega su padali u teška psihička stanja i završavali u umobolnicama, vršili samoubistva, umirali od iznenadnih srčanih i moždanih udara“ (Muratović, 2021). I politički neupućenim osobama koje su živjele u periodu SFRJ bilo je jasno da licemjerno i neoprezno smaknuće Hamdije sa svih političkih funkcija dešava se baš za vrijeme kada treba biti izabran za predsjednika Predsjedništva SFRJ. Takav sistem i pristup prema važnom političaru nije mogao davati nadu da je moguće opstati u nakaradnom režimu, gdje se ovakve scene na oči svih građana javno emituju i o njima se tako jednostavno polemise.

Činjenica je da se sociologija u Bosni i Hercegovini nije do sada bavila životom i smrću sociologa po vokaciji Hamdije Pozderca na sebi svojstven način, a profesionalni sociološki doprinos izučavanju njegovog doprinosa razvoju bosanskohercegovačkog društva i države je marginalan i beznačajan. Površna sociološka istraživanja koja su već izvršena pokazuju opravdanu sumnju da i život i smrt Hamdije Pozderca imaju više reći o sociološkom stanju, tada, nego što sociologija, u sadašnjem svom stanju, može reći o ovoj historijskoj ličnosti (Muratović, 2021). Profesor Nijaz

Duraković, veliki poštovalac lika i djela Hamdije Pozderca, koji povodom desetogodišnjice njegove smrti izjavljuje da je Hamdija bio „jedan od glavnih kreatora bh. politike, napose bošnjačko-muslimanske emancipacije. Njegova briljantna knjiga „Zajedništvo i nacionalni odnosi u BiH“ prva je smiono ukazala na neravnopravan položaj BiH u jugoslovenskoj Federaciji i posebno ukazala na sve kontraverze i faktički dobro osmišljenu strategiju negiranja i nasilnog opredjeljivanja Muslimana“ (Begović, ur, Dervišević, 2011:339).

Za razliku od ostalih poglavlja u kojima se iznose životi Krajišnika i nestabilnosti koje su bile prisutne, te uloga pojedinaca u sprječavanju stvaranja štetnih posljedica, Hamdija je ipak bio značajan čovjek iz Cazinske krajine, sa velikom sposobnošću i smjelošću da se političkim potezima bori za ostvarenje svojih ciljeva, a da zauzvrat olakša svojim Krajišnjicima. Bio je svjestan da se nalaze u teškom i odbačenom položaju naspram centra države. Taj jedinstveni odnos između centra i periferije naročito dolazi do izražaja od pedesetih godina godina 20. stoljeća pa sve do izbijanja agresije na R BiH.

Hamdija je bio veliki državnik, volio je svoju državu i pokušavao je za nju obezbijediti što bolje uslove. Bio je definitivno najjači političar u Bosni i Hercegovini za vrijeme postojanja Jugoslavije. Nema regije u Bosni i Hercegovini da Hamdijina posjeta nije nešto pozitivno donijela, a to je potvrdila njegova dženaza. Samo jedan primjer posjete dženazi i ukopu od strane bogatog Hercegovca, koji je cijelog života ostao Hamdiji zahvalan zbog njegove borbe za mještane oko Jablaničkog jezera koji su živjeli u teškim okolnostima nakon potapanja njihovih obradivih zemljišta i imanja. Stoga, relevantna je izjava Ive Komšića na tribini u Cazinu povodom 19. godišnjice smrti Hamdije Pozderca kada je izjavio da „mi ne možemo govoriti o modernoj povijesti Bosne i Hercegovine a da izbjegnemo razgovor ili vrednovanje lika i djela Hamdije Pozderca“ (Hrnjica, 2010: 160). Stvara se osjećaj da Krajišnici nekako slabo spominju svoje važne pretke, koji su iz provincije, kulturološki i prostorno unazađene u tom periodu, izrodile ipak prepoznatljive društveno-političke ličnosti, koje su svojim angažmanom načinile veliku prekretnicu u privrednom i društvenom razvoju ovog kraja, a opet od najveće koristi bile Bošnjacima. Slobodno kazano, Hamdija je zasigurno bio prva najveća prepreka koje su se morali riješiti kreatori projekta „Velike Srbije“, a ubrzo postaje i najveća politička žrtva u Jugoslaviji, čije je smaknuće sa političke scene pažljivo iscenirano i na znanje svih građana urađeno, bez previše

prašine i odbrane. Zato je Hamdiju trebalo prvo politički sahraniti pa čekati kada će nastupiti njegova fizička smrt. Tako je i bilo, sve je teklo baš po planovima.

Jedna latinska poslovice kaže „Šta god je bilo skriveno, vrijeme će iznijeti na vidjelo.“

### **7.3. Hakija Pozderac<sup>28</sup> - bliski prijatelj Josipa Broza Tita**

Hakija, stariji Hamdijin brat, je bio prilično drugačija ličnost. I on, kao i drugi Pozderci, izašao je iz Drugog svjetskog rata sa određenim zaslugama kojima je sebi osigurao utjecaj u društvu ali i obnašanje veoma značajnih političkih funkcija. Političku karijeru je započeo kao javni tužilac u Banja Luci tako da je sasvim direktno učestvovao u gušenju poznate Cazinske bune iz 1950. godine i time sebi priskrbio političke poene na nivou Federacije ali i prijezir u Cazinskoj krajini (Kržišnik-Bukić, prema Mulaosmanović, 2010:136). Svjestan da je njegovo ime u Cazinskoj krajini bilo na lošem glasu te isticano sa prijezirom, Hakija pokušava ispraviti nepravdu i fokusira se na projekte značajne za privredni razvoj Cazinske krajine. „Kao savezni sekretar za poljoprivredu Hakija Pozderac je imao mogućnost da bude izravno uključen u planiranje pravaca razvoja ove privredne grane. Svojim izuzetnim sposobnostima koje je posjedovao znao je navesti stvari „na svoj mlin“ i tako postići da svoje ideje implementira uz podršku političkog i finansijskog vrha države. Spominje se da je imao veliki ugled kod predsjednika Josipa Broza Tita koji je isključivo njega, prilikom jedne posjede SSSR-u želio u delegaciji“ (Razgovor sa Ismetom Hrlom, prema Mulaosmanović, 2010:136). Sa tako bitnom funkcijom u Jugoslaviji i već izgrađenom

---

<sup>28</sup> Hakija Pozderac je rođen 6. marta 1919. godine u Cazinu. Srednju Tehničku školu završava u Beogradu na nagovor strica Nurije Pozderca, gdje pri završetku upisuje i Tehnički fakultet. Prije početka Drugog svjetskog rata postaje član Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ). Aktivno se uključuje i u vojsku Kraljevine Jugoslavije, te učestvuje u raznim akcijama, uslijed čega biva zarobljen u jednom vojnom zatvoru u Austriji. Političko umijeće, fizička sposobnost i snalažljivost iz rata dovele su Hakiju do veoma bitnih funkcija u Jugoslaviji. Kao zastupnik u Saveznoj skupštini SFR Jugoslavije, član Saveznog izvršnog vijeća SFR Jugoslavije, jedan period direktor Generalne narodne banke BiH u Sarajevu, član raznih sportskih udruženja i saveza, Hakija Pozderac je izgradio značajne veze i poznanstva širom Jugoslavije. Njegov najveći uspjeh, a kasnije i razlog prestajanja političkog djelovanja, jeste kreiranje i pomoć širenju Agrokomerca i podizanje Cazinske krajine na značajniji privredni nivo u Bosni i Hercegovini, ali i Jugoslaviji.

ličnosti Hakija je učestvovao u stvaranju Agrokomerca, s ciljem da se kroz ovaj privredni zamah u Cazinskoj krajini pomogne narodu koji je godinama živio u bijedi i nevoljama.

Ono što je znano jeste činjenica da je Hakija poznao gotovo svaki detalj ukupnih društvenih kretanja na ovom području. Istaknut je njegov doprinos očuvanju rijeke Une jer je organizirao znanstvene skupove na tu temu i našao sredstva za održavanje i zaštitu njenog korita (Razgovor sa Alijom Alešević, prema Mulaosmanović, 2010:137).

Bio je rođen za političara, čak je više od Hamdije bio uključen u razvoj Krajine. Volio je sport i atletiku, a čemu svjedoče razne funkcije u sportskim savezima. Sa Titom je dijelio nekoliko zajedničkih karakternih crta, bio je duhovit čovjek, volio je pričati viceve, tako da su često znali putovati zajedno. Također je bio i osoba od povjerenja, a takve je Tito samo želio u svojoj blizini, trebali su mu ljudi koji ne znaju izdati.

U scenariju pripremanja političke smrti Hamdije Pozderca učešće je uzeo Milan Uzelac s kojim je Hamdija razgovarao u kabinetu na pauzi sjednice Centralnog komiteta 12. septembra i nakon čega je Hamdija potresen izašao i saopćio prisutnima da podnosi ostavku na svoju funkciju. „Brat Hakija prvi je spoznao šta je bio krajnji cilj i o tome je Hamdiji govorio: „Hoće da te sklone, nemoj im to dopustiti.“ Znajući za njihov odnos mlađeg prema starijem bratu, u sve ovo veoma brzo je uvučen i Hakija. Uhapšen je 15. decembra u režiji saveznog i republičkog ministra sigurnosti Dobroslava Ćulafića i Duška Zgonjanina pod optužbom za kontrarevolucionarno djelovanje“ (Hrnjica, 2010:39). Neprijatelji porodice Pozderac udarili su tamo gdje je led bio najtanji, a to je njihov porodični i bratski odnos<sup>29</sup>, znajući da ako psihički slome onoga koji je najemotivniji, u ovom slučaju to je bio Hamdija, urušiće i kompletnu sliku o njihovim ličnostima i funkcijama. Hamdija i Hakija su bili smetnja velikosrpskoj politici i neprijateljima Bosne i Hercegovine. „Na suđenje 5. maja 1988. godine Hakija je došao iz bihaćkog zatvora, otprilike mjesec dana nakon naprasne smrti brata Hamdije. Vjerujući u jugoslovensko pravosuđe, Hakija se branio kako je najbolje znao. Iz zatvora je, uz pomoć Stipe Šuvara, pušten na samom kraju decembra 1988. godine, ali optužnica protiv njega je ostala“ (Hrnjica, 2010:39).

---

<sup>29</sup> Znali su da je Hamdija bio ljudski slab prema starijem bratu Hakiji i da ga je, shodno krajiškoj tradiciji, kao starijeg brata izuzetno poštovao i uvažavao. Zato je trebalo odmah pritvoriti Hakiju, čak i pod smješnim optužbama da je zloupotrebljavao službeni automobil. Eto, puno se vozao, pojeo dosta janjetine i popio rashlađenog gemišta. Bio sam svjedokom da je sramno hapšenje Hakije potpuno psihički slomilo Hamdiju Pozderca (Nijaz Duraković, prema Hrnjica, 2010:98).

## 8. AUTONOMNA POKRAJINA ZAPADNA BOSNA – SIMBOL RAZDORA MEĐU KRAJIŠNICIMA

### 8.1. Upotreba Agrokomerca za legitimaciju lične moći

U gotovo svim periodima bosanskohercegovačke historije Cazinska krajina je iznjedrila svojevrstne događaje. Neki su je uzdignili kao specifično područje borbenog i državotvornog naroda, a u nekima je zakazala u međuljudskim odnosima. Naravno, u to se ne ubraja Cazinska krajina kao cjelina, već određena područja u kojima su njeni mještani, slijedeći krnje ideale svojih vođa i okarakterisani slijepilom mase, pokušali da razore ono jedinstvo koje se stoljećima gradilo, a zarad ideja onih koji nisu bili dobronamjerni ni prema svojim Krajišnicima, a ni prema državi u kojoj žive. Osamdesetih i početkom devedesetih godina 20. stoljeća na privrednu i političku scenu u ovoj regiji, u punom zamahu, izlazi Fikret Abdić<sup>30</sup>, koji će se kasnije prozvati „babom Krajine“, tadašnji direktor tvornice Agrokomerc<sup>31</sup>. Prepotentnim, vizionarskim nastupom pred narodom se prikazao kao spasilac koji će Krajinu dići na noge i njen narod izbaviti iz dugogodišnje neimaštine, koja je uzela maha još okončanjem Cazinske bune i ulaska u jedno privredno zaostalo razdoblje ondašnjih generacija. Interesantno je da tokom devedesetih godina Cazinska krajina ponovo postaje meta za ostvarenje tuđih ciljeva, samo što je sad u situaciji da, pored vanjskog neprijatelja, odnosno agresora, ovaj put jednako neprijateljski nastrojen biva čovjek upravo iz Cazinske krajine, spreman da je ugrozi, podijeli i na najgori mogući način zavadi njeno stanovništvo, zbog ličnih ostvarenja i potrebe da svoju moć rasprostani na svaki pedalj Krajine. „Slavljen i kuđen, u zavisnosti od toga ko o njemu govori, živopisni *man from the border*<sup>32</sup> stalno je prkosio i

---

<sup>30</sup> Fikret Abdić rođen je 1939. godine u Donjoj Vidovskoj u siromašnoj 15-članoj porodici. Njegov privredni i politički uspon počinje na položaju direktora poljoprivredne zadruge kada „iz ničega“, kontroverznom kombinacijom socijalističkih metoda rada i savremenih zapadnih pristupa poslu, političkom podrškom tada moćne komunističke porodice Pozderac, medijskom promocijom i finansijskim hazarderstvom stvara najveće poljoprivredno i poslovno carstvo na prostoru SFRJ-a – Agrokomerc (Dedić, 2020).

<sup>31</sup> Tvornica Agrokomerc nastala je 1969. godine iz opće zemljišnoradničke zadruge, forme poljoprivrednog djelovanja koje je bilo uspostavljeno u Jugoslaviji, a gdje se pokušavalo seljake uključiti u proces proizvodnje i plasmana proizvoda (AFBH, 1987:318/87, prema Mulaosmanović, 2008:182). Ova zemljišnoradnička zadruga je imala sjedište u Maljevcu, susjednoj SR Hrvatskoj, blizu granice sa Bosnom i Hercegovinom, koje je potom premješteno u Veliku Kladušu. Do 1972. godine tvornica je nosila ime Agromerkantilija i od tada se naziva Agrokomerc (Krajina, 18.9. 1987., prema Mulaosmanović, 2008:182).

<sup>32</sup> Čovjek sa granice, graničar.



ponavljao, čak i iz zatvorske ćelije, svoju viziju o uspješnoj Krajini s njim na čelu kao jedinom receptu napretka i boljitka za ovaj dio Bosne i Hercegovine<sup>33</sup>(Mulaosmanović, 2012:88).

Mulaosmanović u svom naučnom radu ističe da „svako ko je dolazio u dodir sa Abdićem mogao je osjetiti njegovu osionost, posebno predstavnici privrednih subjekata iz Bihaćke krajine“ (Mulaosmanović, 2008:186-187). Tako je Fikret Abdić svoju (nečasnu) slavu stekao u doba kada je jedno od najvećih jugoslovenskih postrojenja Agrokomerc<sup>34</sup> bilo u velikom privrednom zamahu, kada je brojao uposlenih i do 13.000 Krajišnika<sup>35</sup>, nažalost, više prevarenih i nezadovoljnih nego kako je to Abdić prikazivao u javnosti. Zanimljiva je i pozadina razvoja Agrokomerca, teritorijalnog širenja na privatnim zemljištima mještana Velike Kladuše, te neprekidne obmane većine radnika koja je trajala godinama. Dok su obespravljeni i dalje bili nezadovoljni i željni, grupa ljudi koja se okupljala oko Abdića uživala je sve benefite nastale na patnji radnika. Pod većinom ne ubrajamo samo bliske saradnike Fikreta Abdić koji su jednako kao i on uživali u plodovima radnika i Agrokomercove proizvodnje.<sup>36</sup> Privredni zamah ubrzo doživljava „neobjašnjiv“ udarac krajem 80-tih godina, kada se u Velikoj Kladuši pojavljuje „Afera Agrokomerc“. „Afera Agrokomerc počinje izbijanjem požara u tvornici koji se dogodio 25. januara 1987. godine. Bilo je puno nagađanja o požaru, kružile su priče da je podmetnut, ali to nikada nije dokazano. Za požar je okrivljen Poslodavni odbor tvornice jer nisu instalirali proupožarni sistem i tako indirektno doprinijeli uništenju jednog od većih Agrokomercovih

---

<sup>33</sup> Fikret Abdić je u sudskom procesu koji je održan u Karlovcu presudom od 31. jula 2002.godine, zbog ratnih zločina koji su počinjeni na prostoru tzv. Autonomne pokrajine Zapadna Bosna, osuđen na 20 godina zatvora (Vrhovni sud je kaznu preinačio na 15 godina), a iz Pulskog zatvora na slobodu pušten je 9. marta 2012. godine (Mulaosmanović, 2011:88).

<sup>34</sup> Kako Huskić navodi u svojoj knjizi opširnu analizu razvoja Agrokomerca, broj uposlenih, proizvodnju svih proizvoda, izvoz i zemljišta na kojima se prostirao, kaže da je takav Agrokomerc u Jugoslaviji bio 24. organizacija po veličini, dok „u ovoj analizi onoga što je „Agrokomerc“ bio nedostaje osnovno: analiza sredstava i načina na koji se došlo do tog stepena. Zasluga je pripisivana samo jednom čovjeku koji je sam sebe najprije prozvao „vizionarom“, a potom i „babom“-Fikretu Abdiću. (Huskić, 1997:17).

<sup>35</sup> U knjizi „Novi život Agrokomerca“ Fikret Abdić i Gojko Stanić ovako su predstavili preduzeće: „Složeno preduzeće „Agrokomerc“ u svome dosadašnjem razvoju od zemljoradničke zadruge do jednog od najznačajnijih proizvođača hrane u Jugoslaviji temeljeno je na prirodnim i demografskim prednostima zapadnog dijela Bosanske krajine, Korduna i Banije.“ (Huskić, 1997:13).

<sup>36</sup> Razvijanje podaničkog mentaliteta u Velikoj Kladuši trajalo je posljednjih tridesetih godina razvojem „Agrokomerca“ i usponom Fikreta Abdića. Od male zemljoradničke zadruge stvoren je privredni gigant, a od malog Fikreta Abdića, poljoprivrednog tehničara iz Donje Vinodolske, stvoren je vladar Velike Kladuše faraonskog tipa. Uporedo sa rastom „Agrokomerca“ rasla je i moć tog čovjeka koji će svoju destruktivnu paranoičnu prirodu pokazati u punom svjetlu po povratku u Veliku Kladušu septembra 1992. godine (Huskić, 1997:72).

pogona (Mulaosmanović, 2008:194).<sup>37</sup> Tad su govorili da je „afera „Agrokomerc“ montirana s ciljem da se sa političke scene ukloni Hamdija Pozderac. Kladuški idol biće bačen u zatvor, a Cazinska krajina u svojevrsnu izolaciju, sličnu ratnoj, da bi se ispitala izdržljivost Krajišnika. Kada se uvidjelo da progres i nafaka ne ovise od Fikreta Abdića, on je Krajini „velikodušno“ vraćen ovjenčan slavom mučenika i žrtve“ (Huskić, 1997:73). Bosanskohercegovački vrh je očito vrlo dobro znao šta je pozadina pokrenute afere, ali su bili svjesni da nemaju nikakve snage boriti se otvoreno, jer su malverzacije velikih razmjera u Agrokomercu ipak postojale (Mulaosmanović, 2008:202).

Afera je lansirana iz Beograda i ubrzanim ritmom pretvarana iz obične kriminalne u kriminalno-političku i po državu opasnu aferu, a Fikret Abdić i njegov navodni glavni politički pokrovitelj Pozderac su optuženi za rušenje državnog sistema. Tako je Fikret Abdić, preko ove velike afere, ušao u fokus javnog mišljenja i osjećanja Muslimana koji su, izuzimajući politikatne i poslušnike Beograda i saradnike obavještajnih agencija iz Beograda i Sarajeva, svi odreda smatrali da je to bio napad na Muslimane.. (Hrnjica, 2010: 43). Možda je najplastičnije i najoriginalnije ovu aferu objasnio Alija Alešević: Pazi, *aferom Agrokomerc* Milošević je mudro ostvario 3-4 stvari. Pod broj jedan, smetao mu je Hamdija kao predsjednik ustavno-pravne komisije koji ne bi dozvolio promjene ustava da se onako desi sa pokrajinama. Hamdija to ne bi dozvolio. A prvi korak je bio veća Srbija, znači da Srbija bude bez pokrajina. Drugi korak je bio da napravi prostor za ove radikale u Bosni, znači ove je trebalo ukloniti. I evo, Fikret je tome poslužio. Meni samo nije jasno kako on nije nikada shvatio da je to mat-tačka protiv Bošnjaka. Mogu ja shvatiti da se voli „Agrokomerc“ ali pada granata ubija civile.. Ljudi za njega nisu bili bitni (Razgovor sa Alijom Alešević, prema Mulaosmanović, 2010:119).

Fikret Abdić preskače stepenicu više u svom javnom nastupu, stvarajući lažnu konstrukciju o svom životu, prikazujući slikovito više nego što je ustvari uspio dosegnuti i počinje se uspoređivati sa Huskom Miljkovićem i Mujom Hrnjicom, narodnim, epskim junacima koje su Krajišnici uvijek u superlativima spominjali i njima se ponosili. Stalno spominjanje Huske u govorima pred masom zapravo je bila samo uvodna argumentacija kako opravdati svoje djelovanje, a usput prikupiti

---

<sup>37</sup> Značajna ličnost, koja je imala presudan uticaj na događanja i tokove u privredi i politici Bihaćke krajine, a posebno Agrokomerca, bio je Hakija Pozderac. Kao revolucionar iz poznate krajiške partizanske porodice, ali i kao jedan od glavnih egzekutora nad pobunjenim krajiškim seljacima iz 1950. godine, imao je ogromnu moć upravo na ovome području (Hakija Pozderac je za vrijeme Cazinske bune iz 1950. godine bio javni tužilac u Banjoj Luci i on je bio nadležan za kažnjavanje pobunjenika) (Mulaosmanović, 2008:194).

simpatije svih mještana.<sup>38</sup> „Za života stvarana legenda o Fikretu Abdiću, nakalemljena na Muju i Husku, težak je previd i pokušaj nasilnog historiografskog falsificiranja činjenica“ (Huskić, 1997:210). Takvom praksom služili su se i njegovi saradnici koji su u svojim tekstovima pisali o poveznici Huske i Fikreta, iako su ideje za koje su se obojica „borili“ potpuno udaljene jedna od druge.

## **8.2. Abdićeva paradoksalna tvorevina – APZB**

Na prostorima Cazinske krajine, po zamislima ideologa iz Beograda, trebalo je formirati APZB, preko koje bi se na ovom prostoru isključio svaki utjecaj Alije Izetbegovića i Franje Tuđmana zbog njegovog velikog operativno-strategijskog značaja za velikodržavni srpski projekt. Njeno instaliranje i egzistiranje bilo je značajno i iz razloga formuliranih Ženevskim sporazumima, po kojima ta teritorija, kao autonomna u odnosu na vlast u Sarajevu, ostaje u sastavu Bosanske Republike u Uniji republika BiH. Abdićeva politika je prikazivana kao vitalni srpski interes.. Beograd je bio ubijeden da će Fikret Abdić ovladati cijelom Cazinskom krajinom uz pomoć policijskih i vojničkih formacija iz Srbije (Saračević, 2014:110). Njegov (Abdićev, op.a.) separatizam bio je ishodište srpskog i hrvatskog separatizma, a ni po čemu nije održavao originalnost (Ibid. 129), a koristeći svoj položaj i utjecaj, a sad i samohvaljeno ime među ljudima, Fikret Abdić počinje razmišljati o svojoj državi na zapadu Bosne i Hercegovine, potpuno nezavisnoj od BiH, sa novom uspostavom vlasti i s njim kao predsjednikom na čelu. A sve to u periodu kada je na Bosnu i Hercegovinu vođena agresija širokih razmjera, već tad sa velikim brojem stradalih, protjeranih i obespravljenih. Nakon prezentiranih „ideja“ u javnosti i prikupljanja potpisa za Inicijativu, njegova kreacija, separatističkih okvira, zvana Autonomna pokrajina Zapadna Bosna dobija svoje mjesto, iako neustavno i nezakonito, u jednom dijelu Bosne i Hercegovine. „O tome kako je teklo prikupljanje potpisa za Inicijativu zanimljiva je sekvenca sa sjednice Skupštine općine Cazin koja prikazuje svu bijedu duha i drskost postupaka na terenu, koju su pokazali inicijatori i sakupljači potpisa. U akciju prikupljanja potpisa po mjesnim zajednicima bili su uključeni aktivisti, ljudi koji su bili naklonjeni ideji Autonomije“ (Kličić, 2002:91).

---

<sup>38</sup> Njegov brat, Muhamed, pisao je knjigu „Kraini u amanet“ o „svetoj trojici“ Muji, Huski i Fikretu.

Proglašenje AP „Zapadna Bosna“ desilo se 27. septembra 1993. godine u sali Doma kulture u Velikoj Kladaši. „Cijela ceremonija započela je nesvakidašnjim pretvaranjem potpisnika „inicijative“ (tvrdili su da ih je bilo dvije trećine od ukupno 240.000 stanovnika Bihaćkog okruga) u Ustavotvorni parlament „Autonomne pokrajine Zapadna Bosna“. Potom su horski usvojeni „Rezolucija o ustavnim principima“ i „Ustavni principi AP Zapadna Bosna“ (Huskić, 1997:135). Odmah je Komanda Petog korpusa dala vanredno saopštenje već 28. septembra 1993. godine, oštro osuđujući dešavanja koja su odigrana u Velikoj Kladaši prethodnog dana, iskazala svoje protivljenje, te pozvala sve državne organe, predstavnike svih organa vlasti i stanovništvo da postupaju u ime Države RBiH i Armije RBiH, te da se distanciraju od Abdićevih antidržavnih namjera i nezakonitih radnji. Nakon sramnog i antidržavnog poteza Fikreta Abdića, „Skupština Republike BiH je zasjedanju 28. i 29. septembra 1993. godine podržala prijedlog o smjeni Fikreta Abdića. On više nije bio član Predsjedništva Republike BiH<sup>39</sup>“ (Huskić, 1997:146). Takva odluka izaziva lavinu gnjeva u Abdiću i osvetnički počinje svoj otrov još jače širiti. Naredni korak bio je pokrenuti stanovništvo proglašene Autonomne pokrajine na borbu protiv Petog korpusa, kao najvećeg neprijatelja Abdićeve ideje, zatim, hapšenje članova Izvršnog odbora Stranke demokratske akcije, te pokretanje protiv njih krivičnih postupaka. Politički pandam je zaživio u Abdićevoj novoformiranoj stranci pod nazivom „Muslimanska demokratska stranka“<sup>40</sup>, koja je, po uzoru na nacističku ideologiju iz Drugog svjetskog rata, sadržavala prefiks „zapadnobosanski“, pa tako postaje „zapadnobosanska stranka“, „zapadnobosanski narod“, „zapadnobosanska krv“, kao da je zapadnobosanski element među stanovništvom Bosne i Hercegovine najsuperiorniji. Građani Krajine nisu tako percipirali propagandne nastupe plasirane od Abdićeve klike. Zbog toga je bilo potrebno stvoriti jedan nenadmašivi, zatvoreni obruč među stanovništvom koji će se isticati onom superiornošću koju naglašava Abdićeva antidržavna koncepcija idealnog prostora. U oktobru 1993. godine bile su potvrđene sve tvrdnje i sumnje, Fikret Abdić postaje najveći izdajnik bošnjačkog naroda, a njegova spremnost da stane rame uz rame sa agresorima Miloševićem i

---

<sup>39</sup> Podsjećanja radi, „na prvim višestranačkim izborima u BiH održanim u jesen 1990. godine Abdić se našao na listi za izbor članova Predsjedništva RBiH. Tamo ga je želio vidjeti Alija Izetbegović. Na izborima Abdić je postigao izvanredan rezultat. Po broju glasova nadmašio je Izetbegovića. Na osnovu izbornih rezultata Abdić je potajno očekivao da će zauzeti čelnu poziciju u Predsjedništvu. Međutim, do toga nije došlo. Na mjesto predsjednika Predsjedništva izabran je Alija Izetbegović. Bilo je to na prijedlog srpskih članova Biljane Plavšić i Nikole Koljevića. Oni su smatrali da prvi predsjednik treba da bude iz reda muslimanskog naroda i to da bude Alija Izetbegović, jer su ga smatrali autentičnim predstavnikom ovog naroda (Kličić, 2013: 64).

<sup>40</sup> Slučaj Fikreta Abdića koji je nastupao prema izvandemokratskim procedurama budući da je prvo osnovao državu, zatim vojsku, potom stranku (Begović, ur, Filandra, 2011:14).

Karadžićem govori samo o njegovom preziru svega što je izvan Bosanske krajine i dometa njegovih planiranja. „Prvi ozbiljniji sukob pristalice Fikreta Abdića isprovocirale su na Skokovima 01.10.1993. godine kada su silom i oružjem spriječili mirnu kolonu građana Bužima, Cazina i Bihaća da krene ka Velikoj Kladaši i tamo održi miting podrške BiH i jedinstvu bošnjačkog naroda. Sa barikada na Skokovima (pravljene po modelu iz Knina) naoružani pripadnici Abdićeve „narodne odbrane“ pucali su na narod. Tri osobe su tom prilikom ozlijeđene, među kojima i snimatelj lokalne televizije iz Bosanske Krupe. Krv je pala, protestima na Skokovima rukovodila je osobno supruga Fikreta Abdića, Fazila! U Cazinskoj su krajini odvajkada žene išle deset koraka iza muža, pa je Fazilin juriš među prve borbene redove predstavljao događaj za ibret<sup>41</sup> i naznaku novog devera<sup>42</sup>“ (Huskić, 1997:150). Ubrzo su počeli gubici sa ljudskim žrtvama, a oni koji su oštro odbacivali Abdićeve nakane nadali su se da će biti postignuto neko sporazumno rješenje, te da će se tom ludilu stati u kraj. Međutim, Fikret Abdić je odbijao svaku vrstu pregovora, te i dalje zagovarao borbu protiv onih koji pružaju otpor njegovoj paradržavi. „Odbijao je pregovore čak i sa visokom državnom delegacijom Republike BiH u kojoj su bili komadant Generalštaba Armije BiH Rasim Delić, te članovi Generalštaba oficiri Sulejman Vranj i Mustafa Hajrulahović-Talijan, zatim naibu reis Mustafa-ef. Cerić, generalni sekretar SDA Mirsad Ćeman i ministar inostranih poslova Republike BiH Irfan Ljubijankić (Huskić, 1997:157). Političkom vrhu Bosne i Hercegovine bilo je jasno da se sa Abdićem više ne može ostvariti normalna komunikacija, niti postići dogovor. Sa raznih strana dolazili su apeli od moralnih i razumnih ljudi, koji su uvidjeli da se u Krajini nazire teška situacija. I pojedini ljudi u Velikoj Kladaši i van nje tražili su i molili Abdićeve pristalice da se udalje od njegovih ideja i planova. U pismu Pokreta za slobodnu Bosnu iz Velike Kladaše stajalo je:

Ponosni Krajišnici, nemojte dozvoliti da od vas naprave izdajnike muslimanskog naroda. Ne dozvolite da vas uvuku u mračne planove oko zamjene pola Bihaća i kompletne teritorije do desne obale Une za Fikretovu autonomiju. AP ZB je smišljena u štabu đenerala Mladića. Krenete li za tim putem, znajte da vas na kraju čeka savez sa srpskim državama. Zar hoćete da se u Velikoj Kladaši za nekoliko godina vije srpski bajrak, da sinove

---

<sup>41</sup> Pouka, upozorenje, čudo.

<sup>42</sup> Muka, doba, epoha, nova okolnost.

ispraćate u četničku vojsku? To vam srpski zetovi, kosovci i strani špijuni pripremaju (Pokret za slobodnu Bosnu iz Velike Kladuše, prema Alešević, 2021:146).

Konstituiranje Autonomne pokrajine Zapadna Bosna išlo je na ruku jedino agresorima, odnosno rušiteljima državnosti Bosne i Hercegovine. Dokaz tome su dva potpisana dokumenta sa čelnicima susjednih država; 21.10.1993. godine potpisana Izjava u Zagrebu između Fikreta Abdića i Mate Bobana, uz prisustvo Franje Tuđmana, kojom je BiH definirana kao „Unija“. Zatim, sljedećeg dana Fikret Abdić odlazi u Beograd i potpisuje Deklaraciju sa Radovanom Karadžićem, a pod Miloševićevim pokroviteljstvom. „Radovan Karadžić i Fikret Abdić obavezali su se pred Miloševićem da svečano zaključuju mir i objavljuju početak izgradnje dobrosusjedskih odnosa i svestrane saradnje na političkom, ekonomskom, saobraćajnom, kulturom, sportskom i drugom planu“ (Huskić, 1997:167). Ovakvi antidržavni istupi svjedoče da je „savezništvo sa srpskim političkim i vojnim vrhom svakako bilo na djelu već i prije proglašenja AP ZB. O samom, pak, angažmanu krajiških Srba (vojske tzv. Republike Srpske Krajine) i uloge Babinog oslonca koji je beogradski režim njima namijenio, Milan Babić, kontraverzni lider RSK-a, rekao je da: „angažovanjem Vojske Republike Srpske Krajine na strani Fikreta Abdića i akcijama na zaštićenu zonu Bihać, nije za Krajinu učinjena nikakva korist već nepopravljiva šteta i kompromitacija i vojske i čitave Krajine“<sup>43</sup>. Iz pozicije pobunjenih Srba to je, dakle, bilo štetno, no ono što je značajno jeste činjenica da je Abdić u ratu protiv Petog korpusa imao saveznike u vojnim formacijama ESK, Republike Srpske (RS) i bihaćkog HVO-a.. Sa Hrvatima je to išlo postepeno i temeljitije s obzirom na Tuđmanov plan koji je htio priključiti Cazinsku krajinu Hrvatskoj pri projiciranom raspadu Bosne i Hercegovine, te između ostalog, i na taj način „podebljati granice“ svoje države<sup>44</sup> (Mulaosmanović, 2012:96-97). „Nakon što su ti dokumenti objavljeni u više navrata posredstvom Abdićevog Radio-Velkatona, onima koji su ostali na strani pravde, razuma i riješenosti za nepokolebljivu borbu za očuvanje Bošnjaka i BiH, bilo je sve jasno. Stvorene su dvije nepomirljive opcije, a njihovi zagovornici i branioци uvučeni su u tragičan bratoubilački rat. Shvaćajući Abdićev izdajnički čin kao „pokrštavanje“, narod mu je prikačio i kršteno ime Todor. Spjevana je i pjesma:

„Oj Todore, izdajico roda

---

<sup>43</sup> Milosavljević Marijana. 1998. Milan Babić, bivši lider RSK. <http://www.nin.co.rs/arhiva/2470/2.html> (pristupljeno: 05.06.2021.)

<sup>44</sup> „Zapisnik sa sastanka Tuđman-predstavnicima Herceg-Bosne (Split, vila Dalmacija, 5. studenog 1993.)“ u Lucić P.-Lovrenović, I. (ur.), 2005:418.

Da Bog da te Drina progutala voda“ (Huskić, 1997:170).

U pravnom smislu APZB bila je država u formiranju<sup>45</sup>. Bila je poseban entitet koji je bio tako strukturiran da je imao svoje zakonodavno tijelo, izvršnu vlast, organe uprave, pravosudne organe i vojnu silu. Njoj je nedostajao legalitet. Legalitet joj oduzeo Ustavni sud R BiH već 04. oktobra 1993. godine svojom odlukom, proglašivši odluku o osnivanju i sva ostala akta neustavnim i naložio državnim organima da u skladu sa svojim nadležnostima preduzmu sve mjere i aktivnosti na izvršenju ove odluke (Begović, ur, Kličić, 2011:457).

### **8.3. Upotreba propagande i demagogije u svrhu manipulacije stanovništvom**

Planska, organizovana propaganda bila je i ostala najmoćnije sredstvo ostvarivanja velikodržavnih aspiracija ne samo susjednih nego i nekih evropskih zemalja sa trajnim osobinama: agresivnosti, sinhroniziranosti i istrajnosti, uz korištenje religije, kulture i masovnih medija. Politička propaganda funkcioniše u skladu s nekoliko principa, prema kojima se ona razlikuje prema sadržaju i modelima drugih vrsta propagande (Saračević, 2014:110).

Kako je masa kolebljiva i neodgovorna, pojedinac u njoj apsorpira nemir, gubi vlastiti sud i postaje prijemčiv za tuđe uticaje koje treba samo usmjeriti u željenom pravcu. Učestala komunikacija ovoga tipa postala je prijetnjom patriotizmu ovih ljudi. Abdić je kao „značajni drugi“ snažno utjecao na promjenu njihovih stavova prema borbi protiv neprijatelja (Kličić, 2013:74). Abdićevi, lažno prikazani javnosti, „demokratski“<sup>46</sup> procesi i postupci pokazali su se isključivo kao sredstvo legitimiranja jednog čovjeka na čelu Krajine. Svoj autoritet i slijepo slijeđenje od strane pripadnika „narodne odbrane“, među njima i veliki broj radnika Agrokomerca Abdić je jačao putem jake propagandne akcije, vođene najviše od samog početka na radiju Velkaton<sup>47</sup>, u kojem je imao

---

<sup>45</sup> Nakon propasti ženevskih pregovora Abdić se odlučio na totalno suprostavljanje bosanskim vlastima te formirao Autonomnu pokrajinu Zapadna Bosna. Glavni razlog za takav čin i razvoj događaja su, prema Abdiću, nepopustljive vlasti u Sarajevu na čelu sa Izetbegovićem. Bio je rezolutan u izjavi, nedugo nakon održanog Bošnjačkog sabora u septembru 1993. godine, da ne priznaje bošnjaštvo jer se radi o Zulfikarpašićevom i Izetbegovićevom izumu (Politički magazin Pošteno, Federalna televizija, „Da li je moguće pomirenje među Krajišnicima?“. 20.11.2008. (Abdićev video o bošnjačkoj naciji, listopad, 1993., prema Mulaosmanović, 2012:93).

<sup>46</sup> „Na demokraciju se pozivao kao na zaštitni znak, što je samo fasada iza koje se skriva cilj jačanja vlastite moći“ (Kličić, 2013:75).

<sup>47</sup> Takve promjene je bilo lakše napraviti zbog informativne blokade uz pomoć lokalne radio stanice „Velkaton“, koja je postala njegov servis i sijač mržnje među Krajišnicima (Kličić, 2013:74).

evidentnu podršku od vlasnika Seada Purića čiji je posao bio da danonoćno izvještava i obmanjiva javnost o Fikretovim potezima i naredbama, te ga prikazuje kao dominantnog i nepogrešivog vođu koji se bori za krajiški narod. Kasnije se ispostavilo da se apsolutno sve odigravalo u nekim drugim dimenzijama, sa drugim ciljevima. Aktivno su djelovali i „tekstopisci tih gnusnih propagandističkih tekstova (Mehmed Košić, Mehmed Latić, Sead Purić, Rasim Bašić, Muhamed Škrgić i Armin Pohara), te pojačali su tvrdnjama kako pripadnici „mudžahedinskih jedinica Hamze i Gazije svoje neprijatelje dave žicom“ (Huskić, 1997:157). Njihova uloga je bila što je moguće gore pisati o Petom korpusu, Armiji R BiH i svima onima koji ne slijede Abdića. Sve te pisanije imale su svoje mjesto u novopokrenutom listu „Zapadna Bosna“ glavnog urednika, već pomenutog, Armina Pohara. „Izabrani ljudi pokazali su malo znanja, ali zato puno častohleplja. Oni su bili njegovi misionari, oni su ga veličali, pripisivali mu nadnaravnu moć i svojstva. Ostavljao je na svoje slušaoce upadljiv dojam koristeći slabost ljudske prirode da je podložna propagandi. Na skupovima i putem radio Velkatona oglašavao se svojim „filipikama“ protiv institucija RBiH i ljudi u njima. Uvjereni u ovakve poruke, lahkomišljeni su ga prozvali mesijom bošnjačkog naroda Krajine“ (Kličić, 2002:76-77). Igrajući na kartu slabosti ljudske psihe u teškim situacijama, „Abdić je uvjeravao ljude do kojih je mogla stići njegova riječ da im on može osigurati mir i prosperitet i da krivicu za rat na ovim prostorima snosi bošnjačko rukovodstvo u Sarajevu i Peti korpus u Bihaću. Tako projektirana krivnja bila je mobilizirajuća varijabla u stvaranju odijuma prema jednim i drugim. Uostalom, zašto ići u rat, kad se do slobode može i bez njega, rezon je običnih ljudi. Ovo nisu bili stavovi politički motivirani, već rezonovanje uvjetovano nagonom borbe za opstanak. Oni su još podučavani kako ovo područje ima pravo na samostalnost u odnosu na druge dijelove BiH“ (Ibid. 85). U Zapadnoj Bosni uobičajeno su se iznosile specifičnosti ovog područje, u svakom pogledu, a one su zapravo samo bile „lažna konstrukcija. Krajišnici se u etničkom, kulturnom, jezičkom i vjerskom identitetu nisu razlikovali od ostalih Bošnjaka“ (Ibid. 86). Abdić je bio poznavalac psihologije masa, a to je dio političkog zanata. Taj zanat zahtijeva pravila demagogije a ona su: ne priznavati svoje greške i ne analizirati ih, biti vrstan govornik, davati lažna obećanja i sijati iluzije, ne birati sredstva u napadu na svoje neistomišljenike. O sebi je imao visoko mišljenje, a o ljudima u svom okruženju, na osnovu već stečenog iskustva, da su to ljudi s kojima se može manipulirati (Kličić, 2013:54).

Cazinska buna, u trećem poglavlju opisana, bila je događaj iz prošlosti na koji bi se političari iz Cazinske krajine uvijek pozivali, apelirajući da se ona više nikad ne ponovi. Posljedice koje je



ostavila osjetile su se i 40 godina poslije, nažalost, samo u pogledu nazadovanja prostora. U vremenu dok je trajala agresija na BiH, Abdić se potrudio „da se i njegova privatna buna ne bi svela na dva izvaljena telefonska stuba i dvije bandere, te pljačku nekoliko seljačkih zadruga kao što je to bio slučaj bune iz 1950. godine na području Velike Kladaše, (op.a pa) je sve brižljivo isplanirao. Sam se, naime, proglasio predsjednikom Bosne i Hercegovine! Sve ovlasti koje su sebi priskrbili svojevremeno Mate Boban i Radovan Karadžić na planu podjele BiH, Fikret Abdić je sa njima želio podijeliti prihvatajući instrukcije iz Beograda i Zagreba, jer su Milošević i Tuđman također bili kivni na „sarajevsku vlast“. Bosna i Hercegovina je tada proživjela svoje najteže i ujedno najsramnije dane. Zbog Abdićeve privatne pobune, dio svjetskih diplomata otvoreno je agresiju na BiH pretvarao u „građanski rat“ (Huskić, 1997:159). Stanovništvo Velike Kladaše već se bilo podijelilo u nekoliko grupa. Najteže je bilo onim roditeljima čija su djeca podijeljena na dvije strane, jedni su pristupili Petom korpusu i odbrani države Bosne i Hercegovine, dok su drugi slijepo slijedili Fikreta Abdića. To je možda i najtežobnija pojava koja je okarakterisala ratovanje i izdajnički pokret u Cazinskoj krajini. „Fikret Abdić pozivao je i na konačan obračun sa svima koji žive i rade u Velikoj Kladaši, a ne podržavaju „autonomiju“. Uputio je poziv roditeljima da se odreknu djece, odnosno sinova koji se nalaze u jedinicama Petog korpusa, jer Velika Kladaša se mora očistiti“ (Huskić, 1997:160). Međutim, neuravnoteženo stanje, nedostatak organiziranosti i taktiziranja, jeftini lični interesi koji se ogledaju u švercanju robom, poltronstvo, samo su neki od razloga neuspješnih akcija pripadnika tzv. „teritorijalne odbrane“. Polusvjestan dešavanja u svojim redovima, Fikret Abdić razvija saradnju sa četnicima iz tzv. SAO Krajine, jer „nevolje sa narodom i borcima tzv. „narodne odbrane“ posebno su iritirali Fikreta Abdića. Njegova 3. brigada, koju su sačinjavali uglavnom mještani Todorova, „odbijala je da oslobađa svoje mjesto i ubija komšije“. Abdićeva argumentacija te pojave iznijeta je samo u jednoj riječi, „kukavičluk“, pa predlaže da se svi maksimalno zbliže i ujedine, jer masa je onda kao lavina“ (Huskić, 1997:173). Dok svoje (ne)poslušnike Abdić naziva kukavicama „ne vidi dalje od nosa“ i ne kaže naglas koliko je zapravo njegov kukavičluk bio primjetan svima sa strane. Da on, kao „veliki borac za svoj narod“, sa punim ustima „pravde za Krajinu“, ne izviruje iz kule sa Starog grada, a kada ide u posjet Polju ili nekoj velikokladaškoj mjesnoj zajednici saobraćaj biva zatvoren, a oko njega šetkaju lični zaštitari. Da li je to pokazatelj jednog velikog lidera koji govori da će donijeti promjene u državi i olakšati svome narodu? „U svojoj agitaciji Abdić nije birao sredstva. Osporavao je legitimitet svima koji nisu bili na kursu njegove politike, nazivajući ih islamskim fanaticima, fundamentalistima,

mudžahedinima. Dakle, sve što je po već stvorenim stereotipima predstavljalo nešto što je ružno, rušilačko, anahrono, retrogradno i slično. Na sebe je stavio oreol spasitelja Krajišnika. On će ih, kako im je poručivao, odvesti u Evropu blagostanja kroz tržišnu ekonomiju koja zahtijeva privatizaciju i tehničko-tehnološku modernizaciju“ (Kličić, 2002:190-191).

#### **8.4. Propast Autonomne pokrajine Zapadna Bosna i Fikreta Abdića**

Prvi, značajan i prodoran, slom AP ZB i pripadnika tzv. „teritorijalne odbrane“ odigrao se u cazinskom mjestu Pećigrad u koje je Abdić uputio svojih 1.500 vojnika.<sup>48</sup> Njih je 1.200 zarobljeno od strane Petog korpusa, te odvedeno u Bihać gdje bivaju postrojeni na stadionu NK Jedinstvo, gdje im je održana lekcija, a ratna zastava Abdićevog suludog projekta bačena pod stroj što je simboliziralo da je autonomija srušena, a Fikret Abdić poražen, te da svi moraju pristupiti jedinicama Petog korpusa i boriti se za državu Bosnu i Hercegovinu. „Ništa Fikret Abdić nije želio ili nije smio prihvatiti. Odlaskom u tzv. SAO Krajinu, među četnike, nije po njegovom starom običaju bilo alternative. I prije nego su jedinice 5. korpusa ovladale državnom granicom BiH, Fikret Abdić i svi oni koji su uz njegovo ime vezivali svoju egzistenciju i životnu nadu prešli su četnicima. Niko više među četnicima nije mogao braniti muslimansku čast, muslimansko dostojanstvo i muslimanske živote“ (Hukić, 1997:189). Kolone izbjeglica sa Abdićem na čelu pokušale su pronaći spas u „bjekstvu od korpusovaca“<sup>49</sup>, te su smještene u Batnogi i na Turnju, u blatu, okruženi srpskom policijom, zalučeni idealima da će Abdić vratiti sve nazad kao što je bilo. „Abdić se povukao ali nije otišao bez svojih pristalica. Oni su mu trebali kako bi ih držao uz sebe da mu ne izmakne utjecaj na njih. Vjerovao je da će se s njima jednog dana vratiti. Bez njih sigurno ne bi! Njih je mogao ponovo pretvoriti u vojnike koje će motivirati da se bore za povratak na svoja ognjišta (Kličić, 2013:57). I dalje je sanjao o svojoj državici i osveti prema muslimanima u Petom

---

<sup>48</sup> 28. jula 1994. godine, jedinice Petog korpusa zalaze duboko u pozadinu neprijatelja, odsijecaju Pećigrad sa zapadne strane i zauzimaju dominantne kote na pećkim brdima, Bandu, Nišan i Puhalo, te sa sjevera Krečanu i Arapoviće. Udar je bio tako brz i silovit da se Abdićev štab uopće nije mogao snaći, jer je pred sobom danima imao kartu Općine Cazin računajući da je osvajanje Cazina već gotova stvar. Četiri dana trajale su borbe na prilazima Pećigradu, jer je Abdić po svaku cijenu želio izvući najelitniju 4. brigadu tzv. „narodne odbrane“ iz okruženja. U krajnjem očaju, čak su i „inficirane autonomaškom idejom“ kladuške žene željele ići u deblokadu Pećigrada, ali su stigle tek do baze UNPROFOR-a, gdje im je hladno rečeno da UNPROFOR nema mandat da se miješa u taj rat (Huskić, 1997:187).

<sup>49</sup> Cijelo vrijeme plasirana je propaganda da su korpusovci ti koji ubijaju, zatvaraju, progone i da se mora od njih ili bježati ili ih ubijati, treće nema.

korpusu.<sup>50</sup> Ta je mržnja bila njegova i ideologija i vodilja. Vršene kompenzacija sa njegove strane sa četnicima i Hrvatima bio je dio plana pomoću kojeg je vjerovao da će četnici izvojevati pobjedu na kojoj bi on poentirao i vratio se u Veliku Kladašu sa novim idealima i projektima. Pored njegove euforije i položenih nada četnici su također željeli pod svaku cijenu da se osvete Petom korpusu, te se, iz komande 2. krajiškog četničkog korpusa upućuje informacija svim četničkim jedinicama u kojoj, između ostalog stoji da „uništenje i razbijanje 5. korpusa tzv. Armije BiH biće najveća sreća i nagrada cjelokupnom srpskom narodu“ (Anon, prema Huskić, 1997:204). „Sarajevska vlast“, „Alija Izetbegović“ i sve što se nalazilo izvan Krajine, a što se protivilo Abdićevom paradržavnom izumu, opet je bilo na meti njegovih osvetničkih, propagandnih izjava i plasiranih tekstova u javnost. Bio je to pokušaj prikazivanja pobornicima autonomije da je samo Sarajevo i vrh bosanskohercegovačkih vlasti odgovoran za trenutno stanje u Krajini i tužnu sudbinu onih Krajišnika koji nisu dočekali stvaranje svoje države, te da to Krajina poslije svega nije zaslužila. Cilj je bio stvoriti veliku napetost između centra države i same periferije, kojoj pripada Velika Kladaša, odnosno Cazinska krajina. Uspješnom manipulacijom i propagandom stvorila se mržnja prema centru, a oni koji su mrzili tražili su opravdanje u cjelokupnoj ratnoj situaciji, budući da im je i nametnuta samo jedna strana priče.

Prije Abdićevih antidržavnih istupa najteža situacija za Cazinsku krajinu bila je Cazinska buna, opisana u četvrtom poglavlju, koja je dovela Krajišnike do progona, ubistava i privrednog zastoja na duži niz godina. To je inspirisalo Abdića i najbliže saradnike da ponovo „zaigraju na tu kartu“, mračno doba Krajine i objasne Krajišnicima da im se ista scena može ponoviti ne budu li surađivali. Sa nekom čudnom prisutnošću optimizma „Abdić je, ipak u tišini, proglasio „Republiku Zapadnu Bosnu“, 26.07.1995. godine, sa rokom trajanja od devet dana. Euforiju su podgriježivali „uspjesi“ združenih četničko-autonomaških snaga, a koje je i čekalo proglašenje Republike Zapadna Bosna“ (Huskić, 1997:206). Vođeni željom da napokon razore Peti korpus, četnici zauzimaju određene dominantne kote Bandu, Puhalo i Nišan, međutim doživljavaju nevjerovatno energičan i žilav otpor Petog korpusa i tu definitivno biva kraj. Autonomaško-četničke snage bivaju poražene, a Abdićeve zadnje nade o stvaranju „države“ zauvijek ugušene. Tu je bilo

---

<sup>50</sup> Fikret Abdić koji je oponašao neprikosnovenost lidera na prostoru zapadne Bosne, konačno je morao objasniti svojim podanicima-muslimanima debele veze sa srpskom fašističkom bratijom na Palama i Kninu. Abdićeva autonomija (Autonomna pokrajina Zapadna Bosna) stvorena je na osnovu srpskih hegemonističkih želja, što je Komanda Petog korpusa uspjela dokazati i raskrinkati početkom jula '94. godine akcijom „Tigar-Sloboda'94“ (Puškar, 1996:45).

okončanje i posljednjoj „kreaciji“ koja je trajala samo devet dana. Kukavički, kao i od samog početka, Fikret Abdić bježi u Zagreb, a prije toga je „grozničavo molio Hrvate da uđu u Veliku Kladušu, kako bi jedinice njegove „narodne odbrane“ bile ojačane u nastojanju da spriječe oslobađanje tog grada... Prije pada, u tišini postidene Velike Kladuše, okružen frustracijom ipak prevarenih ljudi, strahom njegovih bivših vojnika, četničkim smradom i gorčinom poraza, Fikret Abdić je pisao pismo Franji Tuđmanu, predsjedniku Republike Hrvatske. Kako nije bilo odgovora, jer je Tuđman obilazio oslobođena područja svoje zemlje, Abdić mu je bez milošte<sup>51</sup> krenuo u Zagreb“ (Huskić, 1997:207). Abdić je bio sekularist sa snažnim natruhama socijalističkih ideja i pojmova, nije bio čak ni nacionalno strogo definiran, dok je kod Izetbegovića sve bilo obratno. On je bio klerikalno usmjeren, pronašao je nacionalizam kao efikasan mobilizacioni motiv za mase i htio je da stvori autoritarnu stranku s autoritarnim vođstvom, tj. s njim na čelu kao neospornim i autoritarnim vođom (Hrnjica, 2010:44). Međutim, sav jad i ironiju svoga djelovanja, Abdić je konačnim bjekstvom iz države potvrdio. U Bosni i Hercegovini i Cazinskoj krajini ostavio je za sobom prefiks ispred imena „ratni zločinac“. Jednom nastranom zanesenjaku sa mahnitim i bezdušnim ponašanjem preostalo je jedino da besciljno luta izvan Velike Kladuše, usljed nepostignutog samoostvarenja. Iza njega je ostala etiketa nalijepljena na Veliku Kladušu i njezine stanovnike, kojoj će, nakon okončanja rata, trebati dugo vremena da izblijedi.

## **8.5. Posljedice međubošnjačkog sukoba u Cazinskoj krajini**

Na području Cazinske krajine vodila se borba protiv srpskog agresora, domaćih izdajnika, protiv gladi, žeđi i svih vrsta nestašica (Puškar, 1996:35). Kladašćani su podnijeli veliki teret u borbi protiv izdaje i izdajnika, osjećajući da imaju obavezu više. Na tom zadatku dali su velike žrtve. Preko 300 boraca je poginulo tokom rata u jedinicama Armije Bosne i Hercegovine, a među njima i 13 začetnika oružanog otpora iz oktobra 1993. godine (Huskić, 1997:156). AP ZB simbol je stradanja Bošnjaka-Krajišnika-muslimana, zločina protiv čovječnosti, narušavanja osnovnih ljudskih prava i sloboda, simbol je i stravičnih logora u kojima su boravili oni koji u odbacili Abdićeve bolesne ideje. Razdor među Krajišnike unio je Abdić pozivajući i dopustivši da stupe u međusobni, krvavi rat onda kada je cijela država Bosna i Hercegovina krvarila. S druge strane, u

---

<sup>51</sup> Poklon koji se nosi kad kreneš nekome u goste.

ovoj tužnoj sudbini krajiškog naroda, Peti korpus je bio simbol neuništivosti, borbenosti i državotvornosti, sa snažnim osjećajem krajiškog inata i ponosa u želji da odbrani svoje. Zbog toga je bio Abdićev najveći neprijatelj, trn u oku i prepreka njegovim projektima.

I nakon 26 godina od okončanja rata, u Cazinskoj krajini nedostaje socijalne interakcije među pojedinim stanovnicima. I dalje su krvave slike iz prošlosti prisutne najviše kod Bužimljana i Kladaščana, te jednog dijela Cazinjana, a priča o izdaji države i naroda još nije završena, pogotovo kada je Fikret Abdić uspio da se izbori za dva načelnička mandata nakon izlaska iz zatvora, te dobije veliku podršku svojih mještana, kako u Velikoj Kladaši, tako i inostranstvu. Zarad nedostojnih, za čovjeka, uspjeha iz prošlosti, zadovoljavanjem mrvicama ispod stola, podrška je data Abdiću i u ratnom neprijateljstvu i sada u miru kada rane još nisu zacijelile. Teško je razumjeti sa psihologijskog aspekta šta to postoji u čovjeku da i nakon učinjene pogreške ponovi istu, da nakon sudskih presuda, linča javnosti, izopćenja iz društvenog miljea u Abdiću vidi svjetionik koji može okrenuti ka dobru. Smail Kličić je u svom radu objavljenom u Zborniku radova „Bošnjačka Pismohrana“ postavio zanimljivo pitanje nad kojim bi se mogao svaki Krajišnik zamisliti: „Zar bi se moglo povjerovati da će u sredini u kojoj je pružen posljednji otpor austrijskoj okupaciji 1878. godine, održan 1990. godine najveći skup Bošnjaka u njihovoj povijesti, zabilježen najbolji rezultat na referendumu za nezavisnu, demokratsku BiH, dogoditi takav obrat?“ (Begović, ur, Kličić, 2011:451). Tužne i bolne, ratne slike iz prošlosti ne mogu se izbrisati, ali sigurno više od polovine Krajišnika i dalje ne razumije kako je moglo doći do takve nepravde, gdje je krajiški element i bošnjačka pripadnost preovladavajuća. Očigledno ne mora značiti ako jedna pripadajuća skupina u stanovništvu dominira, da bi tu trebalo vladati jedinstvo. Ali definitivno, zapostavljen i neiskren odnos prema ovoj regiji veliki je faktor mnogih ekscesa.

Za razliku od ranije spomenutih u ovom radu i njihovih interpretiranih života, Fikret Abdić nije bio nikakva moralna uzdanica krajiškom narodu, niti je bio karakterno snažna ličnost, kakve je Cazinska krajina imala u svojoj prošlosti. Sve društveno-političke nestabilnosti, međubošnjački i međumuslimanski sukobi dovode se u vezu sa ovim čovjekom kada su u pitanju 90-te godine 20. stoljeća, a slobodno možemo navesti i kraj 80-tih i privrednu nestabilnost u tvornici Agrokomerc za koju je također bio odgovoran i sudski procesuiran. Poljuljan iluzijama o svome imenu i pretjerano naglašenoj sposobnosti, dugo je vremena nosio oznaku neprijatelja, u ratom pogođenom području, a danas, 28 godina poslije pokušaja stvaranja separatističke tvorevine i narušavanja

ustavnog poretka države Bosne i Hercegovine, Abdić živi kao izdajnik svoga naroda i svoje države, u očima racionalnog svijeta koji svjesno potvrđuje i ne opravdava zlodjela učinjena pod njegovim odobrenjem. Šta se događalo u Bihaćkoj krajini u periodu rata 1992 - 1995. veoma detaljno opisuje Nihad Krupić: „Njegove (Abdićeve, op.a.) kasnije aktivnosti su bile zajednički dogovarane sa srbijanskim agentima. Pokušaj državnog udara u Sarajevu 2. maja 1992. godine (dok je u srpskom zarobljeništvu bio predsjednik Predsjedništva RBiH, Alija Izetbegović), proglašenje tzv. Republike Zapadna Bosna, potpisivanje saveza sa Miloševićem, Karadžićem i Matom Bobanom, a oružana pobuna protiv države i razaranja Cazinske krajine bila je pod direktnim vođstvom srbijanske obavještajne službe. O tome postoje i dokazi kao što je dokument Str.pov.br.037270-1 od 1.7.1995. godine iz izvještaja komande „Pauk“ iz takozvane Republike Srpska Krajina koji je upućen u MUP Republike Srbije, ministru Jovici Stanišiću. Dokument potpisuje KOS-ovac, general-potpukovnik Mile Novaković. On je u Knin, pa zatim i u Veliku Kladušu, stigao po nalogu Stanišića a uz saglasnost Fikreta Abdića, sa zadatkom da komanduje vojnim operacijama Abdićeve vojske protiv Petog korpusa i generala Atifa Dudakovića (Krupić, 2005, prema Mulaosmanović, 2010:143). Agrokomerc je Abdiću služio kao naplatno sredstvo za usluge koje je dobijao od srpskih jedinica. Pojedinci iz četničkih odreda, poput Legije i Arkana, sijali su zlo i vršili torture na području Krajine, a sve zahvaljujući Abdiću. Smjelost, ali i bezdušnost da surađuje sa četnicima i pomoću njih nastoji stvoriti svoju paradržavu, svjesno ubijajući Bošnjake, jasno govori u kojem je stadiju moralnog distanciranja funkcionirao.

## 9. ZAKLJUČAK

Magistarskim radom i prethodno obavljenim istraživanjem nastojalo se prikupiti i objediniti na jednom mjestu što više podataka o pojedinim znamenitim ličnostima Cazinske krajine, njihovim životima i vremenskom periodu u kojem su živjeli, a kao odgovor na tezu da u našoj historiji ne dajemo dovoljno prostora bosanskohercegovačkim velikanima. Kroz rad su prikazani aspekti jednostavnosti, ali i različitosti svake ličnosti ponaosob koji su upravo presudni u stvaranju jedne šire slike načina njihovog života. Za sociološki aspekt ključne su okolnosti prisutne u datom vremenu, uspješnost savladavanja društvenih barijera, princip funkcionisanja zajednice u teškim situacijama, te prihvaćenost autoriteta od strane ostatka okoline. Politički aspekt govori o važnosti političkog djelovanja za pospješivanje i napredak sredine, te politički angažman pojedinaca koji su postali simboli cazinskog kraja. Psihologijski aspekt pokušava tumačiti način razmišljanja pojedinaca, iznalaženje rješenja u kritičnim situacijama, faktore koji tjeraju na borbu za opstanak na svojoj zemlji, te analizu neetičnog postupanje prema svojim sugrađanima u cilju ostvarenja ličnih interesa.

Postavljenu hipotezu: „Periferni geopolitički i društveni fokus Cazinske krajine u odnosu na centar države/vlasti osnovni je razlog nastanka ovakvog društveno-historijskog mikrodruštva“ u potpunosti potvrđujem, što je u poglavljima, da li direktno zaključnim razmatranjem ili argumentacijom zasnovanom na činjeničnim elementima, predstavljeno kao presedan svemu što je kasnije usljedilo. U okviru prezentiranih poglavlja zasnovanih na historijskim ličnostima i društvenim aktivnostima, kreiranih na osnovu njihove lične snalažljivosti i političkog umijeća prikazane su uglavnom društvene turbulencije iz Cazinske krajine u svega 200-tinjak godina, ostavljajući za sobom pečat na prostoru i na ljudima.

Postoje detaljni i mnogobrojni spisi u austrijskoj i osmanskoj arhivi koji svjedoče o životu Hasan-age Beširevića Pečkog i dešavanjima u bosanskoj državi. Jedni govore o njegovom buntovničkom duhu, stalno izazivanim nemirima na tursko-austrijskoj granici i potrebi za progonom iz Krajine, dok drugi govore o odlučnosti i hrabrosti da se suprostavi bosanskom valiji i usudi se ne slijediti sultanove zapovjedi. Niti jedan od spisa u dovoljnoj mjeri ne prikazuje požrtvovanost i blagonaklonost jednog Krajišnika prema svom narodu, neprikosnoveni autoritet očuvan i u godinama starosti te želju da se bori za bosansku državu, da je učini nezavisnom zajedno

sa ostalim bosanskim, patriotski nastrojenim kapetanima iz drugih dijelova države. Ta karakteristika ličnosti je upravo razlog zašto je rad započet jednim Hasan-agom iz malog sela Peć. Skromne mogućnosti stvarale su velike prilike, tjerale su na krupne poduhvate i zahtijevale više izraženu hrabrost nego li u ambijentu koji ne iziskuje nikakav otpor.

U petom poglavlju upoznajemo komadanta Muslimanske milicije ili narodne vojske, Husku Miljkovića i miliciju koja u periodu Drugog svjetskog rata sadrži u svom imenu prefiks „Muslimanska“. Huska Miljković kao vizionar svoga vremena i kladuškog kraja uspijeva u svakoj namjeri neprijatelja odgovoriti vojničkom hrabrošću, motivisan voljom da odbrani krajiški narod od agresora sa svih strana. Formalno neškoloivan komadant uspio je pod komandu staviti svoje Krajišnike i pred njih postaviti glavni cilj, a to je da se Cazinska krajina mora odbraniti pod svaku cijenu, a muslimanski narod zaštititi od genocida i progona, koji se u međuvremenu činio u Istočnoj Bosni. Huskin život nije bio ispunjen radošću i mirom. Proglašenje komandantom Muslimanske milicije stvorilo je napetost u njegovom porodičnom životu, što je dovodilo i do porodičnih gubitaka. Sve mu je to teško padalo, ali tužna sudbina nikad ga nije udaljila od spoznaje da je sve što se desilo bilo nezaobilazno, te da se priseban čovjek mora boriti za opstanak u teškom vremenu za državu i muslimane. Uzvici Muslimanske milicije „*za din spremni*“ širili su se u svakom boju, a oličenje su karaktera vojnika i sušta suprotnost profašističkim pokušajima dezavuiranja i zatiranja jednog naroda, samo zato što se isticao drugačijim stavovima i običajima. Pripadnici milicije znali su da je načelo njihovog opstanka i pokretač svega vjera za koju se bore, kako im ne bi bila uskraćena ili silom druga nametnuta. Huska Miljković nije imao ništa bolji ni završetak svoga života. Podmuklo, hinjski i na kukavički način ubijaju ga u blizini njegove kuće, potom i njegovog brata, Šabana, sa namjerom da duh Miljkovića više ne kruži Cazinskom krajinom, te da se spriječi slično zaživljenje Miljkovićevih ideja. U tim namjerama su uspjeli, jer Cazinska krajina dugo godina poslije nije zabilježila nekog sličnog Huski u vojnom i državotvornom smislu.

Period trajanja i život poslije okončanja Cazinske bune ne prikazuje ništa drugo nego izraz društvenog, kolektivnog nezadovoljstva jednog obespravljenog seoskog naroda koji u centru države nije prepoznao podršku, što se kasnije i pokazalo u jednom izvještačenom, stranom i distanciranom odnosu prema Krajišnicima u posljednoj fazi progona i kažnjavanja. Specifičnost cazinskog kraja i jedinstvo Bošnjaka-Krajišnika često su bili razlog ustrajnosti i spremnosti na



zaštitu svoje zemlje i identiteta Bošnjaka, budući da je on u ovom području neprekidno postojao. Iz drugog ugla, Cazinska krajina bila je nespremna na surove poteze od strane vrha države kojoj je bio cilj narušiti dinamiku postojanja jedinstva, sa moralne pozicije obezvrijediti i narušiti jedan dugograđeni sklad te nasilnom realizacijom kažnjavanja prisiliti Krajišnike na udaljavanje od onoga šta im predstavlja najslabiju tačku, a to je zemlja na kojoj žive i za koju se od pamtivijeka bore. Buna je bila idealan povod da se obespravi ovo područje i izobličiti društveno načelo Krajišnika.

Značajne promjene u društvenom i političkom životu Cazinske krajine nedugo nakon okončanja Bune nastaju za vrijeme života braće Hamdije i Hakije Pozderca, a kada je u pitanju političko predstavljanje i zagovaranje za svoje Krajišnike, nemjerljiv je Hamdijin značaj i angažman. Preteča u društvenom kontekstu ove dvojice jeste njihov stric, Nuriya. Veliki državotvorac i ponosni Krajišnik sa cjeloživotnom adresom u Cazinu i istinskom željom da svojim mještanima obezbijedi bolji položaj u državi. Nuriya je u tadašnjim okolnostima bio primjer demokratski usmjerene ličnosti, kao pandam već zaživljenom komunizmu u Bosni i Hercegovini i pokazatelj da nije bila potrebna partijska članska karta kako bi stekao i održao poštovanje svoga naroda. Njegovi, u politici, nasljednici Hamdija i Hakija bili su nešto nesvakidašnje u staroj Jugoslaviji. Snalažljivi, lukavi i odvažni za ostvarenje svojih zamisli, a Hamdija je u svoje vrijeme važio za jednog od dominantnijih ljudi u politici Jugoslavije.

Pretenciozno djelovanje Fikreta Abdića i rigorozno postupanje prema svome narodu, prvo u doba mira kada je shvatio da privrednim tokom može činiti pljačku materijalnih dobara i iskorištavati ljudski resurs da bi zadovoljio svoje afinitete, drugo, u ratnim okolnostima dehumaniziranim potezima pokušavao je stvoriti paradržavni koncept svojom fanatičnošću i egocentričnim odnosom prema svemu što se ne uklapa u njegove planove. Takav apsolutni idealizam sa primjesama neduševnih i destruktivnih metoda, Fikret Abdić je poimao kao jedini spas krajiškom narodu, kao što je poimao 80-tih godina 20. stoljeća Agrokomerc kao jedinu destinaciju opstanka, ekonomskog i privrednog uspjeha. Oba puta to bijahu propali projekti zajedno sa njihovim kreatorima.

Rad je započeo sa rodnim mjestom Hasan-age Pećkog, Peć kod Cazina, današnjeg Pećigrada, a u petom poglavlju Huska Miljković svoju vojnu bazu pozicionira upravo u Pećigradu. Da bi u posljednjem poglavlju Pećigrad bio poprište borbi između izdajnika Bosne i njenih

branilaca, kada je prvi put zadan težak udarac i poraz tzv. „teritorijalnoj odbrani“ i kada su se Abdićeve zamisli srušile kao kula od karata, a zajedno s njima i on koji kukavički napušta područje Cazinske krajine i traži utočište kod neprijatelja. U svakom poglavlju kroz sociološki diskurs prikazan je suživot krajiškog naroda koji se ne planira povinovati neprijatelju ma odakle on dolazio i kao takav još odlučnije zagovara odbranu svoje zemlje na jedan častan način.

S jedne strane, područje Cazinske krajine važi za jedinstveno područje bogato historijskim, vojnim i kulturnim ostavštinama, dok ga s druge strane posmatramo kao važno geostrateško središte. U jednoj takvoj raznolikosti nastali su epovi, krajiške narodne pjesme i specifični ljudski karakteri. Raznolikosti i brojnost nabrojanih komponenata godinama je pripremala teren na kojem su djelovale nesvakidašnje ličnosti svoga vremena. Hasan-aga, Nurija, Huska samo su neki od brojnih Krajišnika uklesanih u historiju Bosne i Hercegovine. Svaki njihov angažman pokušao je spriječiti nastajanje društvenih nestabilnosti ili ublažiti njezine posljedice. Stoga, u samom naslovu riječ *nestabilnost* upućuje na svojevrsan razvoj događaja koji su uslijedili i Cazinsku krajinu učinili žilavom i otpornom sredinom.

## 10. LITERATURA

- 1) Alešević, S. (2021). Svjedok istine-ratni dnevnik (1992-1995). Bihać: Grafičar.
- 2) Begović, F.M., ur. (2011). Bošnjačka pismohrana. Zagreb: Hitra produkcija knjiga.
- 3) Bijedić, Š. (1957). Ratne slike iz Cazinske krajine. Sarajevo: Svjetlost
- 4) Dervišević, A. (2006). Bošnjaci u dijaspori-Historijat, problemi, analize i perspektive. Sarajevo: Bosanska riječ.
- 5) Hadžihuseinović, S. S. Muvekkit. (1999). Povijest Bosne II. Sarajevo: El-Kalem
- 6) Hadžijahić, M. (1990). Od tradicije do identiteta. Zagreb: Putokaz.
- 7) Hrnjica, S. (2010). Hamdija Pozderac-žrtva vremena. Bihać: Grafičar.
- 8) Huskić, E. (1997). Svi zločini Fikreta Abdića. Bihać: NITP Bošnjak.
- 9) Imamović, M. (2006). Historija Bošnjaka. Sarajevo: Preporod.
- 10) Kecman, V. (1987). Nuriya Pozderac, život i djelo. Sarajevo: NIŠRO Oslobođenje  
OOUR.
- 11) Kličić, S. (2002). Međubošnjački sukob u Cazinskoj krajini 1992.-1995. Bihać: Centar za  
ljudska prava i prevenciju konflikata.
- 12) Kličić, S. (2013). Napad iznutra. Političke dimenzije stvaranja Autonomne pokrajine  
Zapadna Bosna. Bihać: Grafičar.
- 13) Kreševljaković, H. (1991). Izabrana djela. Sarajevo: Narodna i univerzitetska biblioteka  
Bosne i Hercegovine.
- 14) Kržišnik-Bukić, V. (2013). Cazinska buna 1950 - od istine ka pravdi. (Dopunjeno  
izdanje). Sarajevo: Svjetlost.
- 15) Lavić, S. (2014). Leksikon socioloških pojmova. Sarajevo: Fakultet političkih nauka  
Sarajevo.
- 16) Ljubović, E. (2019). Grad Cazin i Cazinska krajina od završetka Prvog svjetskog rata  
1918. do danas. Cazin: Grafis.
- 17) Mulaosmanović, A. (2010). Bihaćka krajina 1971.-1991. (utjecaj politike i političkih elita  
na privredni razvoj). Sarajevo: Institut za historiju.
- 18) Purivatra, A. (1969). Nacionalni i politički razvitak muslimana. Sarajevo: Svjetlost.
- 19) Puškar, H. (1996). Krajiški pečat. Istanbul: Promat.
- 20) Saračević, I. (2014). Anatomija jedne autonomije. Bihać: Grafičar.

- 21) Sijamhodžić, A. (2017). Krajiške izreke i poslovice. Bužim: BZK Preporod.
- 22) Šljivo, G. (2016). Bosna i Hercegovina 1827-1849. Tešanj: Planjax.
- 23) Tanović, B. (2004). Huska Miljković. Sarajevo: Svjetlost.

## Naučni članci

- 1) Lovrenović, I. (2019). Hrvati u Bosni i Hercegovini. Ivan Lovrenović. (online). Dostupno na: <http://ivanlovrenovic.com/clanci/bosna-argentina/hrvati-u-bosni-i-hercegovini> (Pristupljeno, 03. oktobar 2021).
- 2) Mulaosmanović, A. (2008). O političkom kontekstu „Afer Agrokomerc“. Historijska traganja. (online). Dostupno na: [http://iis.unsa.ba/wp-content/uploads/2019/09/historijska\\_traganja\\_1.PREDAVANJA-AdmirM.pdf](http://iis.unsa.ba/wp-content/uploads/2019/09/historijska_traganja_1.PREDAVANJA-AdmirM.pdf) (Pristupljeno: 20. juni 2021.)
- 3) Mulaosmanović, A. (2012). Nastanak Autonomne pokrajine Zapadna Bosna. Historijska traganja. (online). Dostupno na: [http://iis.unsa.ba/wp-content/uploads/2019/09/historijska\\_traganja\\_9-%C4%8CLANCI-AdmirM.pdf](http://iis.unsa.ba/wp-content/uploads/2019/09/historijska_traganja_9-%C4%8CLANCI-AdmirM.pdf) . (Pristupljeno 5.juni 2021.)
- 4) Muratović, R. (2021). Umro je u prisustvu vlasti. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. (online). 17. 04. 2021. Dostupno na: [http://institut-genocid.unsa.ba/v2/vijest.php?akt\\_id=230](http://institut-genocid.unsa.ba/v2/vijest.php?akt_id=230) (Pristupljeno 19. jula 2021).
- 5) Mutapčić, E. (2011). Pravno-historijski kontekst agrarne reforme u BiH poslije Prvog svjetskog rata. Hrčak srce. (online) Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/74666> (Pristupljeno 07. oktobra 2021).
- 6) Šehić, S. (2007). Hasan-aga Beširović Pečki-legenda sa ljute krajine, suborac Husein-kapetana Gradašćevića. Gračanički glasnik. (online). Dostupno na: <https://gracanickiglasnik.ba/wp-content/uploads/2013/01/Pages-from-gg23-11.pdf> (Pristupljeno 10. juna 2021).

## Novinski članak na internetu

- 1) Agić, J. (2018). Husein-kapetan Gradašćević: Borac za autonomiju ili zaštitnik poretka. Al Jazeera. (online). 05.09.2018. Dostupno na: <https://balkans.aljazeera.net teme/2018/9/5/husein-kapetan-gradascevic-borac-za-autonomiju-ili-zastitnik-poretka> (Pristupljeno 04. jula 2021).
- 2) AZRA, redakcija. (2014). Sulejman Kupusović: Život i smrt u šest redova. Azra. (online). 01.09.2014. Dostupno na: <https://azra.ba/vijesti/12115/sulejman-kupusovic-zivot-i-smrt-u-sest-redova/> (Pristupljeno 07. jula 2021).
- 3) Dedić, M. (2020). Fikret Abdić, portret jedne kontroverze. Al Jazeera. (online). 18. juni 2020. Dostupno na: <https://balkans.aljazeera.net teme/2020/6/18/fikret-abdic-portret-jedne-kontroverze> (Pristupljeno 04. jula 2021).
- 4) Grošić, J. (2017). Obljetnica pogibije Huske Miljkovića: Bošnjackim velikanima suđen je zaborav. *Stav*. (online). 16.04.2017. Dostupno na: <https://arhiv.stav.ba/obljetnica-pogibije-huske-miljkovica-bosnjackim-velikanima-suden-je-zaborav/> (Pristupljeno 24. juna 2021).
- 5) Ridžal, H. (2015). Sto deset godina od rođenja Huske Miljkovića: S džuma-namaza na onaj svijet. Faktor. (online). 01.11.2015. Dostupno na: <https://www.faktor.ba/vijest/stav-sto-deset-godina-od-roenja-huske-miljkovica-s-dzuma-namaza-na-onaj-svijet-165218> (Pristupljeno 07. jula 2021).
- 6) STAV, redakcija. (2017). KĆERKA HUSKE MILJKOVIĆA ZA STAV: MOJ OTAC I MOJI SINOVI NIKADA NISU BILI IZDAJNICI BOSNE. *Stav*. (online). 09.01.2017. Dostupno na: <https://arhiv.stav.ba/kcerka-huske-miljkovica-za-stav-moj-otac-i-moji-sinovi-nikada-nisu-bili-izdajnici-bosne/> (Pristupljeno 07. jula 2021).

## ZAHVALA

*Istinska zahvalnost pripada Onome koji uputu i znanje daje.*

*Hvala mojim roditeljima za sve što su učinili i čine. Suprugu Adisu na razumijevanju, podršci i strpljenju tokom prethodnih mjeseci.*

*I posebno hvala mojim bivšim profesorima i prijateljima za nesebičnu podršku, savjete i vjetar u leđa; Amiru, Adnanu, Ilhani, Nataši, Irnesi, Lejli, Fehki i Dalili.*

*„Ne treba čekati da promjena dođe izvana, jer svijet kakav sanjamo jedino može biti ukoliko ga mi tako živimo.“ Ammar Bašić*